

Arkeologisk undersökning av Timrå medeltida kyrka samt gravhög under Timrå medeltida kyrka.

Översiktsbild tagen från orgelläktaren i samband med undersökningen av gravhögen.

Fornlämning: Raä 144 Timrå medeltida kyrka, Raä 143 gravhög.
Fastighet: Timrå Prästbol 1:1. Socken: Timrå. Kommun: Timrå.
Landskap: Medelpad.

Rapportnummer 2014:3
Ola George

Murberget Länsmuseum Västernorrland
Box 34
871 21 Härnösand
www.murberget.se

Arkeologisk undersökning av Timrå medeltida kyrka samt gravhög under Timrå medeltida kyrka.

© Murberget Länsmuseum Västernorrland, Ola George
Härnösand 2014
Foto: Murberget

ISSN 2000-0111

Innehåll

Inledning	6
Syfte.....	6
Metod	6
Topografi, beskrivning av fornlämningen, fornlämningsbild och äldre uppgifter	8
Förutsättningar för undersökningarna	8
Informationsinsatser	9
Anläggningsbeskrivningar	9
Grundläggning.....	9
Plan över de medeltida kyrkobyggnaderna och gravhögen.....	11
Gravar väster om den medeltida kyrkan	14
Barnskelett längs södra långhusväggen	17
Gravar söder om mittgången inne i den medeltida kyrkan.....	17
Rester av gravhög	19
Gravkammare.....	23
Yta med utrunnen kalk	25
Gropar under röset	27
Fyndmaterial	29
Mynten.....	29
Bokbeslag.....	32
Skrivredskap.....	33
Tegel.....	34
Stenklot.....	36
C-14 analyser	37
Osteologiska analyser	39
Benmaterialet från förundersökningen av Timrå medeltida kyrka	39
Ben från undersökningen av resterna av gravhögen och ben vid södra långhusväggen	40
Ben från undersökningen av resterna av gravhögen.....	40
Skelett från södra långhusväggens grund	40
Sammanfattande resultat av de osteologiska undersökningarna	41
Kalkanalys	41
Makrofossil och vedartsanalys	41
Pollenanalys	42
Tolkning och diskussion.....	43
Tekniska och administrativa uppgifter	44
Arkivhandlingar	44
Referenser	45
Bilaga 1. Karta över området	46

Bilaga 2. Profiliritningar	47
Bilaga 3. Fyndlistor.....	51
Fyndlista från den medeltida kyrkan Raä 144.....	51
Fyndlista från gravhögen Raä 143	57
Bilaga 4 Osteologisk analys från förundersökningen av Timrå kyrka	58
Bilaga 5 Osteologisk analys från förundersökningen av Timrå kyrka.....	60
Bilaga 6. Makrofossil och vedartsanalys.	72
Bilaga 7. Pollenanalys	75
Bilaga 8. Fotolistor	77
Bilaga 9. Dagböcker	85
Dagbok för förundersökningen	85
Dagbok för den särskilda undersökningen.....	92
Bilaga 10. Besiktningsprotokoll samt plan över kyrkan från 1949.....	95
Bilaga 11. Konserveringsrapport.....	98
Bilaga 12. Tidningsartiklar	112
Bilaga 13. Myntförteckning.....	119

Sammanfattning

Kunskapen om Timrå kyrkas äldsta faser, var innan Murbergets arkeologiska undersökningar under vintern och våren 2013, mycket bristfällig. Kyrkan antogs vara uppförd under 1400-talet. Abraham Hülphers uppteckningar från 1700-talet talade för en medeltida kyrka som dessutom skulle ha varit byggd ovanpå en gravhög.

Murbergets undersökningar har visat att det inom den nuvarande kyrkan som byggdes 1794-1796 finns spår efter två faser av medeltida kyrkor. En kyrka med smalare kor och en med rakslutet kor. De medeltida mynten, begravningsbarn i koret och intill södra långhusväggen talar för att kyrkan uppfördes under första hälften av 1200-talet. I koret hittades även de allra flesta medeltida mynten. I övrigt påträffades mynt från historisk tid ända fram till 1858.

Hülphers uppgift om en gravhög visade sig stämma. Under den medeltida kyrkans södra delar (egentligen större delen av det medeltida långhuset) låg resterna efter järnåldershögens kärnröse. Brända djurben från brandlagret daterade gravläggningen till romersk järnålder. Tyvärr hittades inte någon gravgömma under högen, förmodligen eftersom de centrala delarna av graven ej är undersökta då de ligger under kyrkans södra vägg.

Tidigare undersökningar har visat att kyrkan ligger på ett gravfält med rika fynd. Gravfältet spänner över en lång tidsperiod, från 200-talet-vikingatid. Det ser därför ut som mer än ett sammanträffande att sockenkyrkan etablerades på platsen för en stormannagård från järnåldern. Troligen har den ätt som bott på platsen inte förlorat sitt inflytande under medeltid utan behållit sin ställning.

Undersökningarna har väckt stor uppmärksamhet i massmedia och lördagen den 23 november höll rapportförfattaren ett föredrag "Timrå medeltida kyrka i ljuset av Murbergets arkeologiska undersökningar" i samband med återinvigningen av kyrkan efter de omfattande renoveringarna.

Inledning

Golvet i Timrå kyrkas långhus och kor drabbades av omfattande angrepp av hussvamp. Församlingen var därför tvungen att sanera och renovera kyrkan. Enligt äldre uppgifter fanns rester av den medeltida kyrkan inom nuvarande kyrkorum. Länsstyrelsen beslutade därför att en arkeologisk förundersökning behövde genomföras.

Det visade sig att delar av jorden under golvet behövde grävas bort vid renoverings- och saneringsarbetena. Länsstyrelsen beslutade därför att en särskild arkeologisk undersökning skulle genomföras.

En andra särskild arkeologisk undersökning blev även nödvändig då de planerade byggarbetena skulle komma att beröra resterna efter en järnåldersgrav (som påträffades vid den föregående undersökningen). Riksantikvarieämbetet anslog pengar till undersökningen då graven var okänd fram till den första särskilda arkeologiska undersökningen och församlingen inte skulle belastas ekonomiskt.

Syfte

Förundersökningen skulle fastställa de arkeologiska lämningarnas omfattning och typ samt bedöma i vilken utsträckning de skulle komma att beröras av det planerade arbetet. Resultatet skulle ligga till grund för Länsstyrelsens bedömning av huruvida renovering och sanering kunde genomföras enligt dåvarande åtgärdsplan, utan att arkeologiska lämningar skadades, samt ge underlag inför eventuellt ytterligare arkeologisk förundersökning och/eller särskild undersökning.

Förundersökningen visade att det fanns rester kvar av den medeltida kyrkans grundläggning. Renoverings- och saneringsarbetena medförde att markytan behövde sänkas i både kor och långhus. Dessa ingrepp riskerade att förstöra delar av fornlämningen. Länsstyrelsen beslutade därför att en särskild undersökning behövde utföras. Syftet med den (första) särskilda undersökningen var att säkerställa att de delar av fornlämningen som behövde tas bort först blev föremål för noggrann dokumentation. Fornlämningen bedömdes ha mycket hög kunskapspotential.

Syftet med den (andra) särskilda undersökningen var att göra en noggrann dokumentation av den nyligen upptäckta gravhögen, då man i samband med byggandet av kyrkans nya golv behövde ta bort åtminstone delar av lämningen.

Undersökningens målgrupper var Länsstyrelsen, Timrå församling, Härnösands stift, en intresserad allmänhet samt forskare inom det aktuella forskningsfältet.

Metod

Vid förundersökningen av långhuset och koret rensades det omfattande byggmaterialet bort för hand med hjälp av skyfflar, skärlevar och hackor. Dumpmassorna lades i högar och sögs med grova slangar bort till en sugbil. På områden som kontrollerats användes sugslang för att forsla bort lösare material och stenar. Metalldetektor användes frekvent för hitta metallfynd. När de lösa massorna tagits bort rensades markytan och olika konstruktioner fram.

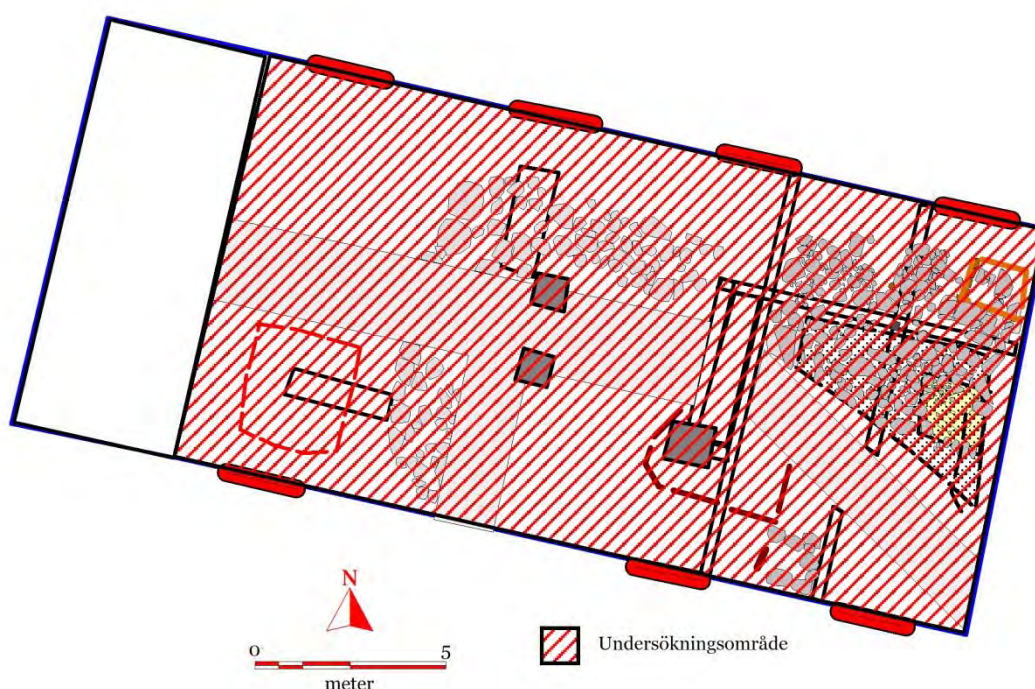
Konstruktioner och fynd mättes in med totalstation. Konstruktionerna fotograferades och grundläggningen av koret ritades av.

Vid den första särskilda arkeologiska undersökningen av det medeltida kyrkorummet grävdes schakt på flera ställen, markprofilerna i schakten ritades sedan av. Ett schakt grävdes genom en större grop söder om mittgången, väster om södra gången för att få grepp om anläggningens karaktär. Det visade sig att det rörde sig om flera gravar som överlagrade varandra.

Spridda ben och ben från sentida gravar lades i kartonger för att senare återbegravas. I dag ligger skelettresterna begravda strax norr om stigporten ute på kyrkogården (granne till ornerad, sprucken gravhäll). Endast benen från barngravarna tillvaratogs då de vid undersökningen antogs vara något sånär intakta. Metalldetektor användes frekvent.

Vid den andra särskilda arkeologiska undersökningen av gravhögsresterna grävdes jorden bort för hand, den uppgrävda jorden sögs därefter bort med hjälp av sugbil. Stenpackningen och andra konstruktioner mättes in med totalstation och fotograferades. Markprofiler ritades av och fotograferades. Metalldetektor användes frekvent. Jorden från brandlagret under röset sållades. De tjockare delarna av brandlagret lades i påsar för att vattensållas inne på museet. I undersökningens slutskede mättes de ej undersökta delarna under mittgången in för att underlätta för framtida undersökningar.

I bilaga 2 finns detaljerade profiler över anläggningar och konstruktioner.

Figur 1. Timrå kyrka med förundersökningsområdet skrafferat.

Topografi, beskrivning av fornlämningen, fornlämningsbild och äldre uppgifter

Timrå kyrkas läge kan verka märkligt när man hastigt passerar längs E 4. Peter Persson skrev i en artikel i Arkeologi i norr om kyrkans läge.

”Normalt brukar ju kyrkorna ligga i höjdlägen och i mitten av bygden. Kyrkan i Timrå är istället placerad på en platå neddraget i slutningen mot dalgången mellan Timrå centrum och Birstaberget” (Persson 2012:2). Persson drar slutsatsen att de spår som finns från järnåldern visar att området vid kyrkan har varit centrum i bygden under lång tid. Där finns även intressanta ortnamn där Vivsta kan indikera att det funnits en kultplats vid namn Vi. Om Fröland kan kopplas till gudinnan Fröja stärker det bilden av en centralplats med kultiska förtecken. Att bygdens fem av sex storhögar ligger vid kyrkan talar också sitt tydliga språk (Persson 2012:23).

Kyrkplatsen ligger vid en närmare betraktelse strategiskt till vid den innersta delen av en havsvik, med havet i öster och med en djup dalgång i väster. Omkring 4 km norr om kyrkan ligger Indalsälvens dalgång. Utloppet i havet bör före deltalandskapets skapelse ha varit omkring 8 km nordöst om kyrkan.

Det geografiska läget vid inloppet till havsviken gör att man kan misstänka att det var en kontrollpunkt för handel på Indalsälven (Ramqvist 2001).

Bygden (1926:115–116) menar att Timrå kyrka möjligen varit ett annex till Alnö kyrka *”med den annexa, som år 1314 lydde under Skön (DS 3, n 1946), afses sannolikt Alnö. Sockennamnet framträder dock i nu tillgängliga handlingar först i ett brefdat, 17 mars 1513 under formen Thimmerradh”*. Han skriver vidare: *”Om Timrå kyrka vet man föga mer än, att hon var av sten, 26 ½ aln. Lång och 15 ¾ aln bred. Enligt Hülphers fanns i muren insatt en i mässing infattad bild af S:t Johannis hufvud. En gammal kyrkklocka bar årtalet 1599. Kyrkan måste ägt en större medeltida skulptur af drakdödaren S:t Göran och den af honom räddade konungadottern, ty år 1601 afritade riksantikvarien Joh. Bureus fint och vackert i sin Sumla ”S. Jörens fästemo i Timbrådhs kyrkia”. Af den gamla kyrkans medeltida träskulptur återstå bland annat ett krucifix från 1400-talet samt en S:t Annabild i ett skåp utan dörrar från omkring år 1500”*.

Hülphers skriver i sin dagbok öfver resa genom Norrland 1758 att *”Ättebackar träffas här i socken åtskillige. Nederst wid Timrå Wiken är kyrkan på en sådan grundad, på en annan Wester därifrån står klockstapeln”* (Hülphers 1758).

I samband med renoveringarna av kyrkan 1949 besiktigades resterna av en gravkammare inne i kyrkan av landsantikvarien Bo Hellman från Murberget. Gravkammaren var redan vid besiktningstillfället till största delen förstörd, något som Hellman antog ha skett när varmluftskanalen anlades (bilaga 10).

Förutsättningar för undersökningarna

Tidigare anläggningsarbeten i kyrkan har förstört stora delar av det medeltida kyrkorummet (figur 2). Under första hälften av 1900-talet byggdes en värmekammare tvärs igenom koret (från korets sydöstra hörn till mitten av dagens kyrkorum där långhuset möter koret). Inför gjutningen av värmekanalen grävdes schaktet bredare än själva värmekanalen för att få plats med arbetet med gjutformen. Sammantaget har arbetena med värmekanalen inneburit att

cirka 70 % av det äldre rakslutna koret förstörts (knappt 7 m² av 22 m² av koret fanns bevarade vid undersökningen). Av ytan i det senare, rakslutna koret beräknas knappt 60 % vara förstört. Betongplintarna som burit upp betongbalkarna för golvet i koret anlades på ett skonsamt sätt då de inte grävdes ner så djupt. Dels vilade de på värmekammaren och dels var de fästade i den nuvarande kyrkans grund (betongbalkarna i koret togs bort i samband med renoveringarna 2013). Den gravkammare som delvis finns bevarad längst fram i långhuset anlades sannolikt under 1700-talet (med ledning av de kända gravhällarnas datering, se Jansson & Jansson, Timrå församling och pastorat, Samlad historik). Anläggandet av gravkammaren har förstört den östra delen av långhuset i den medeltida kyrkan (kammaren ser ut att ha varit drygt 3 meter lång i nordvästlig-sydöstlig orientering, bredden är okänd då norra delen av gravkammaren förstörts av värmekanalen). Vid renoveringsarbetena 1949 byggdes en mittgång och en sydlig gång av betong. Gångarna vilar på djupa betongplintar som i botten mäter cirka 0,8 x 0,8 meter (till plintarna har arbetsgropar för gjutformarna grävts, uppskattningsvis har 1 m² tagits i anspråk för plintarna). Förstörelsen av det medeltida kyrkorummet har alltså varit mycket omfattande. Arbetena har dessutom genomförts utan dokumentation.

Informationsinsatser

Murberget höll den 18 september föredrag tillsammans med Peter Persson från Länsstyrelsen om Timrås järnålder och resultaten från undersökningarna av kyrkan. Föredragen anordnades av Västernorrlands historia ekonomisk förening, Timrå kommun och Studieförbundet och hölls i Timrå kommunfullmäktiges lokaler. Mötet besöktes av drygt 60 personer. Den 23 november hölls föredrag i samband med återinvigningen av kyrkan, cirka 80 personer lyssnade på föredragen.

Anläggningsbeskrivningar

Grundläggning

Grundläggningen till den medeltida kyrkan var kraftig och utgjordes av stenblock upp till drygt en meters storlek. Den medeltida kyrkan har haft två olika byggnadsfaser; en med smalare kor (där korets norra och södra väggar ligger indragna men parallellt med långhusets väggar) och en med rakslutet kor (där korets norra och södra väggar ligger i linje med långhuset). Kyrkans mått var enligt Hülphers 26 ½ alnar lång (15,7 meter) och 15 ¾ alnar bred (9,3 meter) (Hülphers 1780). Måttangivelserna ser ut att stämma väl om man räknar med att väggarna inte riktigt varit lika breda som grundläggningen. Om väggarna har varit omkring en meter tjocka har det invändiga utrymmet i långhuset varit omkring 8 x 7 meter (nv-sö orientering). I den äldsta fasen har koret troligen varit cirka fyra meter smalare än långhuset, alltså drygt 6 meter utvändigt (södra delen av koret var förstört av värmekanalen). Korets invändiga mått bör alltså ha varit cirka 4,8 x 4,4 meter (nv-sö orientering). I den senare medeltida fasen har koret varit lika brett som långhuset.

Den medeltida grundens södra och östra väggar sammanfaller med dagens kyrka (den medeltida kyrkan var dock inte lika lång och bred som nuvarande kyrka).

Vid stenpackningen kring det smalare koret fanns en något förhöjd yta som delvis bestod av kalk (1,6 x 1,6 meter stor) strax nedanför nuvarande altartavla (figur 2). Platsen tolkades på grund av läget och fynden i anslutning som platsen för ett altare eller snarare strax norr om plats för altare. Merparten av ytan intill den östra korväggen var söndergrävd (i samband med anläggandet av värmekanalen). Det gick därför inte att säga hur en eventuell grund till altaret sett ut inom detta område. En rad med fyra stenblock (inom södra delen av det som på planerna markeras som altare) kan ha utgjort altarets norra grundläggning.

I den senare medeltida kyrkan fanns spår efter en omkring 0,75 meter bred öppning i den norra väggen. På den östra sidan av öppningen fanns fyra delvis bevarade tegelvarv (se figur 5-6). En av tegelstenarna har inristningar på två sidor, på ena sidan en text och på den andra sidan ett kors (se kapitel om fynd). Den västra sidan av öppningen bestod av stenblock. Möjligen har denna öppning lett till en äldre sakristia på norra sidan av kyrkan. Något som också skulle kunna tala för att en sakristia legat på platsen är att dörröppningen flankeras av grundstenar som ligger utanför långhusets grund.

Plan över de medeltida kyrkobyggnaderna och gravhögen

Figur 2. Plan med tolkning över de medeltida kyrkornas utbredning. Den äldre kyrkan med smalare kor markeras med röd streckad linje. Den yngre kyrkan markeras med blå linje. Grön streckad linje anger det äldre kyrkorummets troliga utbredning.

Figur 3. Sektion av grundläggningen strax öster om det nordvästra hörnet i den medeltida kyrkan framrensad. Foto från söder.

Figur 4. I bildens mitt den norra delen av det smalare, bevarade, medeltida koret. I bildens högra del syns delar av värmekanalen av betong. I bildens vänstra del syns en yta utan stenpackning, vilken tolkas som ytan mellan det äldre smalare koret och det senare medeltida rakslutna koret. Längst till vänster syns öppningen i korväggen. Foto från väst.

Figur 5. Öppningen i det senare medeltida korets norra vägg. Den östra delen av öppningen var murad av tegel. Foto från väster.

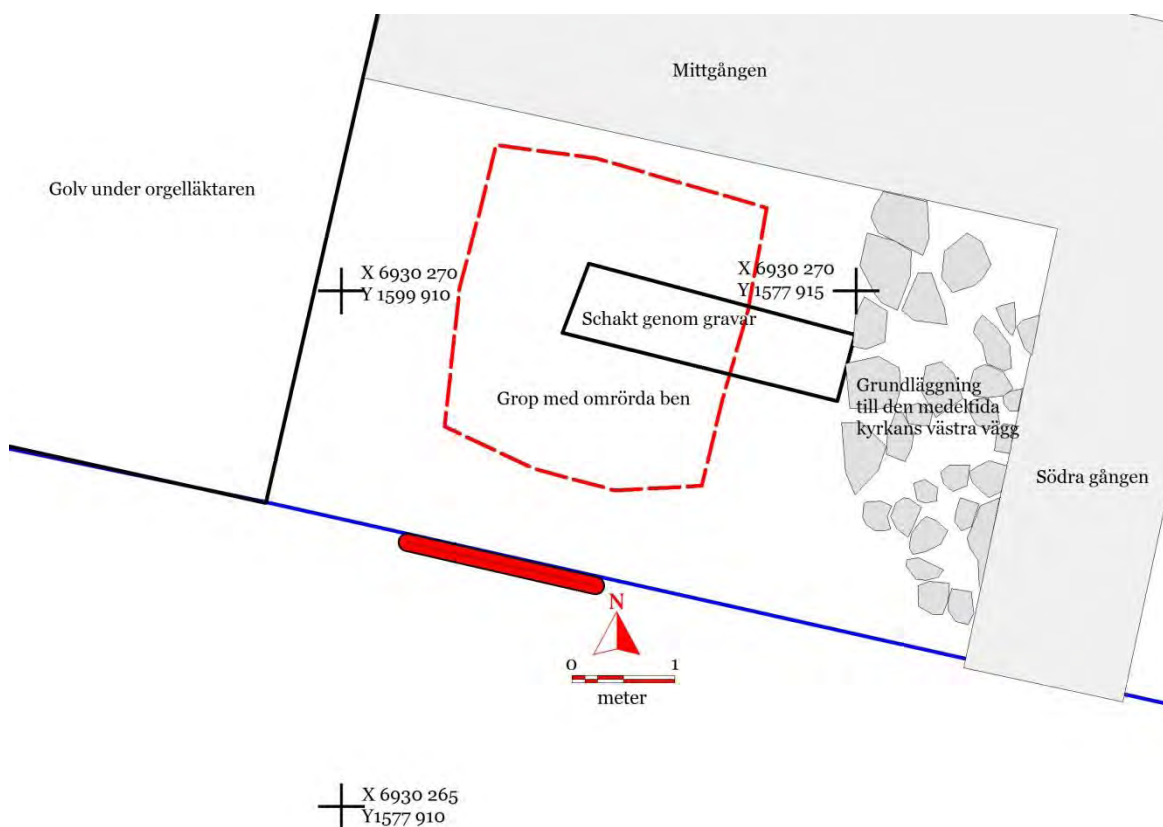

Figur 6. Öppningen i det senare medeltida korets norra vägg. Den östra sidan av öppningen var murad av tegel. I övre tegelraden syns en inskription i en tegelsten. Foto från väster.

Gravar väster om den medeltida kyrkan

Inom ytan söder om mittgången och väster om den södra gången fanns grundläggningen till den medeltida kyrkans västra vägg bevarad. Väster om grundläggningen var jorden omrörd och ben från söndergrävda gravar förekom frekvent. I det som efter rensning verkade vara en stor grop grävdes ett schakt för att få koll på anläggningens karaktär. Anläggningen visade sig bestå av flera lager med mer eller mindre intakta gravar. Schaktet grävdes ner till cirka 1,5 meters djup ner till orörd mark. Fyra gravar i olika lager konstaterades (se även dagboksanteckningarna från 27/2-2013 i bilaga 9).

Gravarna fylldes efter schaktgrävningen igen och delar av gravarna finns därför kvar. Benmaterialet i gravarna var välbevarat, något som kan tyda på att gravarna anlagts inne i kyrkan under slutet av 1700-talet fram tills begravingar inne i kyrkorna slutade praktiseras. Det är dock inte omöjligt att gravarna anlagts under medeltiden-historisk tid väster om den medeltida kyrkan. Troligen finns många fler gravar inom denna yta.

Figur 7. Området söder om mittgången, väster om södra gången.

Figur 8. I bildens övre del syns grundläggningen av södra delen av västra gaveln i den medeltida kyrkan. I förgrunden fram till bildens mitt syns den stora färgning som visade sig innehålla flera begravningar. Foto uppifrån orgelläktaren i söder.

Figur 9. Schakt genom gravar söder om mittgången. Foto uppifrån orgelläktaren i väster.

Figur 10. Grunden till den medeltida kyrkan framrensad. Flera betongbalkar i koret är borttagna vid fototillfället. Foto uppifrån orgelläktaren i väster.

Barnskelett längs södra långhusväggen

Längs grundläggningen till södra långhusväggen påträffades många ben från barn. Vid undersökningen uppfattades det som flera åtskilda begravningar. Den osteologiska analysen visade att så inte var fallet utan ben från flera olika barn låg ihopblandade (Bilaga 5). Undersökningarna visar att barn främst begravts i koret och längs södra långhusväggen.

Koret får väl anses som det allra heligaste och södra långhusets vägg har i andra fall visat sig vara prestigefyllda begravningsplatser för den mer välmående delen av befolkningen. Koret är inte vanligt som begravningsplats, några få barn finns från koret i Västerhus på Frösön. Begravningar längs södra långhusväggen är vanligare för späda barn, barnen har generellt fått fina placeringar på kyrkogårdarna (Professor Elisabet Iregren muntligen).

Figur 11. Ansamling av skelettdelar av barn i stenpackningen längs södra långhusväggen öster om södra gången. Foto från norr.

Gravar söder om mittgången inne i den medeltida kyrkan

Den yngsta graven som konstaterades inne i den medeltida kyrkan låg parallellt med mittgången (söder om mittgången). Graven var inte särskilt djupt grävd utan låg ovanpå stenpackningen till kärnröset. I graven hittades ett mynt från 1858 som tolkas som nedlagt i kistan i samband med begravningen. I anslutning till graven hittades ett kisthandtag (fnr 31) som troligen hör samman med graven. I markytan ovanför graven hittades två knappar och ett mynt från 1679 (fnr 21, 25 och 15). Dessa fynd hör sannolikt inte samman med graven. Rester efter flera söndergrävda gravar påträffades i anslutning till den södra gången (se ritning i dagboken 1/3-2013 bilaga 9).

Figur 12. Plan över ytliga gravar ovan kärnröset och koret.

Rester av gravhög

I samband med den särskilda undersökningen av den medeltida kyrkan påträffades ett stenröse under mjälan inom ytan söder om mittgången, öster om södra gången.

Stenpackningen bestod av ett sorterat material (med stenar inom ett storleksintervall).

I järnåldersgravar är stenmaterialet ofta valt med omsorg, så att vissa stenar med viss storlek har valts ut, till skillnad från exempelvis röjnings- eller odlingsrösen. Röset och de äldre uppgifterna om att kyrkan skulle vara byggd ovanpå en ättehög (Hülphers 1780) gjorde att vi misstänkte att det var just rester efter denna grav som vi stött på. Under röset fanns ett brandlager med inslag av brända ben (endast djurben har identifierats).

I profilerna genom gravresten kunde även delar av jordmanteln (jorden som en gång täckt röset) tydligt ses (se bilaga 2). De centrala delarna av röset kunde inte undersökas då de låg under södra långhusväggen. Sammantaget kan anläggningen på goda grunder anses utgöra resterna av den gravhög som Hülphers nämner.

Då stora delar av graven ligger under södra långhusväggen och förmodligen även utanför kyrkan är det svårt att uppskatta gravens ursprungliga storlek. Avståndet från kärnröset vid södra långhusväggen och det som uppfattades som kantstenar belägna under mittgången är drygt 6 meter. Graven har alltså haft en jordmantel och eventuellt också en kantkedja (belägen under mittgången). Även om vi inte vet var kärnrösets exakta mitt varit (välvningen fortsatte fram mot södra långhusväggen) så bör kärnröset ha varit 11-12 meter i diameter. Rösets botten- och toppmått var 18,22 och 19,20 meter över havet. Till den ursprungliga höjden måste även jordmantelns okända tjocklek läggas till.

I brandlagret förekom enstaka skärvstenar och sintrad lera (som påträffades vid vattensållning inne på museet).

Delar av röset har rörts om och under de östra delarna fanns ett utflutet kalklager som hänger samman med den medeltida kyrkan.

Figur 13. Plan med tolkning av utbredningen på järnåldersgravens kärnröse (markerad av den röda cirkeln) baserad på kantstenarnas läge. Enligt denna tolkning skulle kärnröset ha varit cirka 11 meter i diameter. Stenarna i kärnröset markeras av ofyllda polygoner med grå begränsningslinjer. Flera lager stenblock i kärnröset är inmätta vilket gör att konstruktionen bitvis ser något gyttrig ut. Gravkammaren anlades troligen under 1700-talet e.Kr.

Figur 14. Kärnröset framrensat. Foto från väster.

Figur 15. Markprofil under södra gången med brandlager, delar av kärnröse, jordmantel samt över dessa grundläggningen till den medeltida kyrkan bestående av kantiga stenar . I botten av gravhögen fanns alltså ett brandlager som täcktes av ett kärnröse som i sin tur täcktes av en jordmantel. Foto från öst.

Figur 16. Markprofil under södra långhusväggen med brandlager (det mesta bortgrävt), delar av kärnröse, jordmantel samt över dessa grundläggningen till den medeltida kyrkan bestående av kantiga stenar. Foto från norr.

Figur 17. Markprofil under långhusväggen med brandlager (det mesta bortgrävt), stenpackning, jordmantel samt över dessa grundläggningen till den medeltida kyrkan bestående av kantiga stenar. Foto från norr.

Gravkammare

Mellan långhuset och koret finns resterna efter en kallmurad gravkammare (figur 13 och 18). Muren i kammaren består av 5-6 skift stenar. Väggarna på insidan av kammaren är putsade. Det är oklart hur stor kammaren har varit då dess norra delar har förstörts vid anläggandet av varmluftskanalen och betongplintarna till mittgången. Den bevarade delen av kammaren var minst 3 meter lång i östvästlig begränsning och 1,8 meter bred. Möjligen kan gravhällen efter Karl. M. Biörner i runstensstil eller gravhällen efter familjen Krapp ha med kammaren att göra. Gravkammaren skulle i sådana fall ha anlagts under 1700-talet.

När dåvarande landsantikvarien Bo Hellman besökte kyrkan vid de omfattande renoveringarna 1949 beskrev han kammaren på följande sätt ”*gravkammaren har varit murad av gråsten i kallmur. Där muren nu var bäst bevarad bestod den av fyra, enkla stenskiift och stod till en höjd av 1,05 m. Murens insida har varit kalkslammad. Murens överkant låg nu 0,55 m under golvnivån. Gravkammaren var till största delen raserad. Detta har antagligen skett när på sin tid en varmluftskanal anlades. Det är nu icke möjligt bestämma gravkammarens ursprungliga mått. Såväl inom som utom gravkammaren påträffades skelettdelar, vilka dock icke lågo i ursprungligt läge*” (Hellman i brev till Riksantikvarieämbetet 9 april 1949, SHM, Dnr 1993).

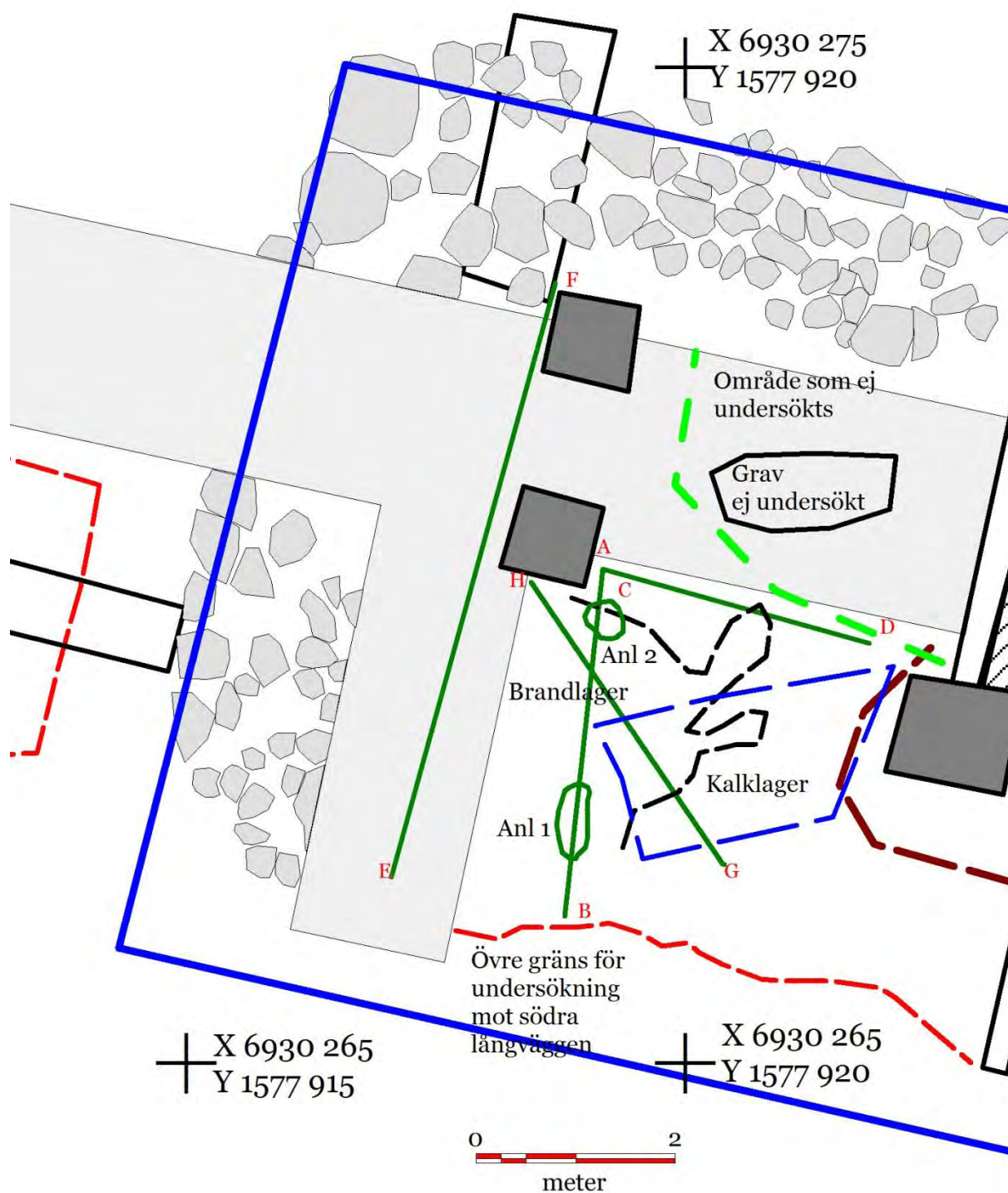
Figur 18. Delar av gravkammarens inre södra vägg samt sotig yta under kammaren. De östra delarna av kammaren (i bildens vänstra del) är igenfyllda på bilden. Foto från nordväst.

Yta med utrunnen kalk

Under stenrösets östra delar fanns ett kalklager. Lagret visar att stenpackningen bitvis måste ha varit bortplockad när kalksmeten flöt ut över ytan. Flera stenar hade en krans av kalk. Ett kärl med kalk måste ha hållits ut eller vält över ytan, förmodligen har kalksmeten använts i samband med kalkslamning av väggarna under medeltiden.

Figur 19. Kalklager under östra delen av kärnröset. Foto från norr.

Figur 20. Plan över understa lagret inom ytan söder om mittgången, öster om södra gången. De heldragna gröna strecken markerar profiler och bokstäverna anger profilernas beteckningar. Den ljusgröna streckade linjen anger yta som ej undersöktes.

Figur 21. Utfluten kalk och stenar med vidhängande kalklager från området under östra delen av brandlagret.

Gropar under röset

Under brandlagret påträffades två gropar, anläggningarna 1 och 2.

Anläggning 1 bestod av en 0,2 meter djup grop med flat botten (profilritning i bilaga 2). Storleken i plan var x 0,75 x 0,3-0,4 meter (nord-syd). Fyllningen bestod av sot och kol med inslag av rödbrända fläckar av mjäla och varvig ljusbrun mjäla. En av stenarna i anläggningen täcktes av ett kalklager (från den utflutna kalken). Gropen eller svackan har av allt att döma funnits vid tiden då bålet som avsatt brandlagret brann. Någon särskild funktion gick inte att urskilja, möjligen har gropen bildats då ett stenblock lyfts bort.

Anläggning 2 bestod av en cirka 0,2 meter djup grop med oregelbunden botten (profilritning i bilaga 2). I plan var anläggningen 0,38 x 0,32 stor (nordväst-sydöstlig orientering). Fyllningen bestod av mörkbrun mjäla med inslag av sot, kalk och enstaka fläckar av rödbränd mjäla.

Figur 22. Anläggning 1. Grop under brandlagret. Foto från öst.

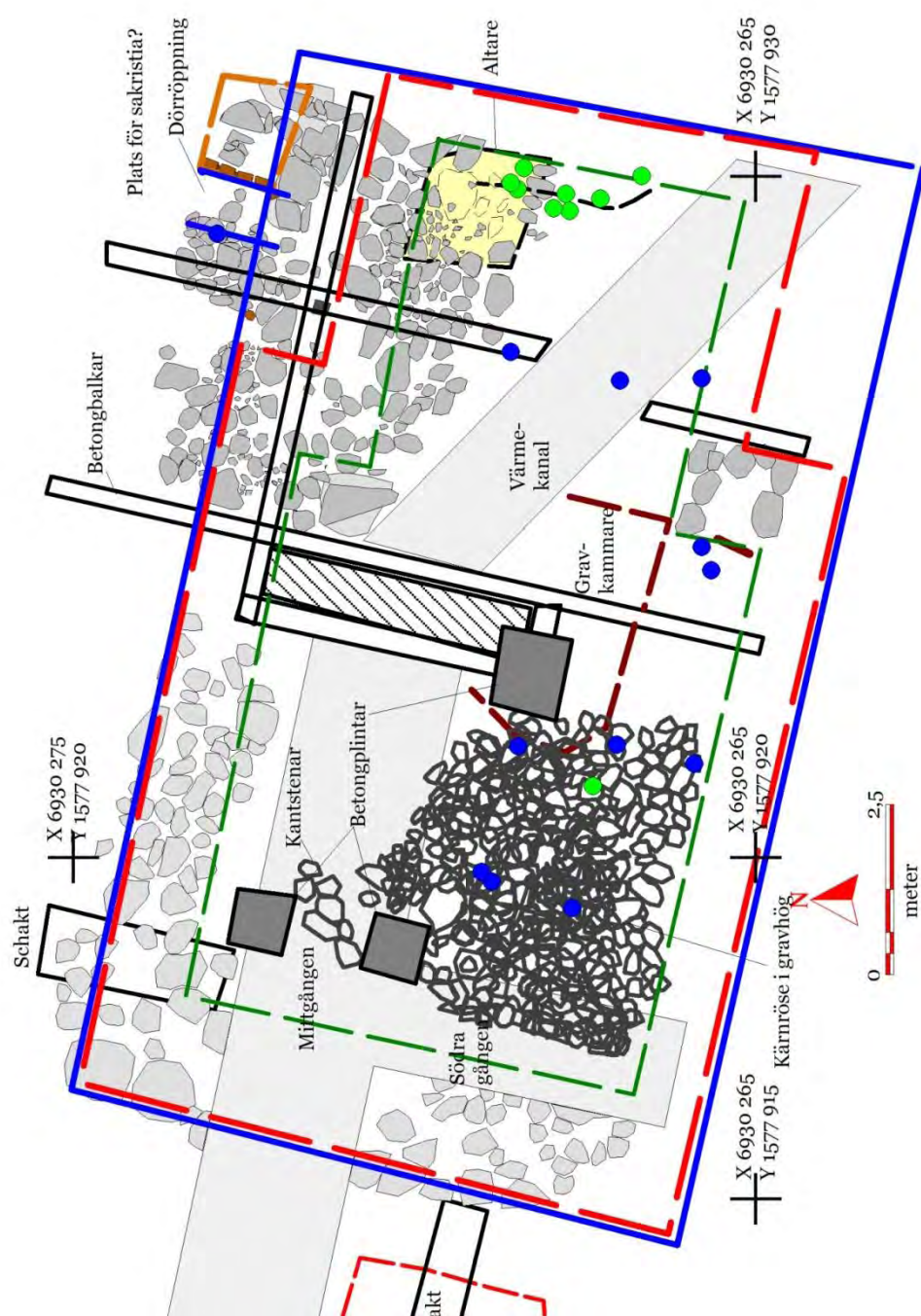
Figur 23. Anläggning 2. Grop under brandlagret. Foto från öst.

Fyndmaterial

Mynten

(analys av Monica Golabiewski Lannby)

I bilaga 13 finns en myntlista med alla uppgifter om mynten (mynten finns även med i fyndlistan, bilaga 3).

Figur 24. Plan över kyrkan med myntfynden. De medeltida mynten markeras av gröna prickar, mynten från historisk tid markeras av blåa prickar. Flera av de medeltida mynten i koret döljs av gemensamma punkter då de påträffades intill varandra. I koret hittades 14 medeltida mynt och i långhuset, strax väster om gravkammaren hittades ett medeltida mynt.

Enligt uppgift kan kyrkan vara från 1200-talet. Ett sådant antagande stämmer överens med att man här påträffat åtminstone tre mynt från tidigt 1200-tal samt två från 1200-talets mitt. Av de sammanlagt 27 mynten utgör mer än hälften av mynt utgivna från 1200-talets början till mitten av 1400-talet, alla svenska penningar.

Det äldsta myntet (F23) i fyndet är utgivet av Johan Sverkersson (1216-1222). Det är en penning präglad i Östra Aros (Uppsala), alltså en så kallad Svealandspenning. Men myntet är halverat till en $\frac{1}{2}$ -penning. Mittmotivet utgörs av ett falkhuvud och omskriften är: $\square$ IO/HANN/ES (ref. LL III:4).

Figur 25. Mynt med fyndnummer 23. Foto Sophie Nyström.

Även Knut långe (1229-1234) är representerad med en Svealandspenning (F17). Den är klippt till ungefär en fjärdedel och utgör således en $\frac{1}{4}$ -penning. Mittmotivet är en vapensköld och omskriften är: $\square$ KAN/VTV/S (ref. LL IVA:3).

Figur 26. Mynt med fyndnummer 17. Foto Sophie Nyström.

Båda ovan nämnda mynt är mycket ovanliga i fynd. Men det mest sällsynta i Timråfyndet – och hittills unikt bland fyndmynt på svenska fastlandet – är den halverade Svealandspenningen (F10) med slät ring. Omskriften lyder: SIG/TVN (ref. LL V:1). Denna visar att myntet slagits i Sigtuna. Svåraterat, eftersom det inte hittills påträffats i slutna fynd, men det anses ha präglats under Erik Eriksson (läspe och halte) (1222-1229 och 1234-1250) eller Knut långe (1229-1234). Det tidigare funna myntet av samma typ är även det hittat i Medelpad vid undersökning av Njurunda kyrkoruin år 1928. Ytterligare ett är funnet i Jomala kyrka på Åland. Alla dessa sammanlagt tre funna Sigtunamynt är halverade och mittmotivet har därför tyvärr inte kunnat tydas.

Figur 27. Mynt med fyndnummer 10. Foto Sophie Nyström.

De fjärde och femte 1200-talsmynten är penningar (F28 och 33) präglade för Valdemar (1250-1275) i Svealand. Mittmotivet är en liljekrona inom slät ring men utan omskrift (ref. LL IX). Inte ovanligt i fynd.

Dessa nämnda fem mynt är brakteatpräglade och har ingen frånsida.

Figur 28. Mynt med fyndnummer 28. Foto Sophie Nyström.

Figur 29. Mynt med fyndnummer 33. Foto Sophie Nyström.

De övriga funna mynten listas på bifogade förteckning (bilaga 12) och visar att mynt från 1320-1440-talen och 1600-1700-talen samt ett enda från 1800-talet påträffats vid grävningarna i Timrå kyrka. Mynt från 1500-talet saknas helt.

Referenslista

LL = Lagerqvist, L.O.: *Svenska mynt*. 1970.

BM = Malmer, B.: *Den senmedeltida penningen i Sverige*. 1980.

MG = Golabiewski, M.: Studie av 1300-talsbrakteater i ett depåfynd från Närke.

Numismatiska Meddelanden XXXIV, s. 105-122. 1983.

SM = Ahlström m.fl.: *Sveriges mynt*. 1976.

Bokbeslag

Vid förundersökningen hittades ett ornerat föremål av silver (fyndnummer 29) på ytan söder om mittgången, öster om södra gången. Möjligen har föremålet varit fäst på någon bok då rester av ett fäste ser ut att finnas på baksidan.

Föremålet är inte större än 26 x 20,4 x 3,8 mm stort och har ett ansikte flankerat av blad på ömse sidor.

Figur 30. Bokbeslag av silver (fyndnummer 29).

Skrivredskap

Inom ytan för det äldre, smalare koret hittades vad som troligen är ett skrivredskap, en s.k. stylus. Föremålet är tillverkad av en tenn/bly-legering och är 64 x 16,9 x 3,8 mm stor och väger 13,7 gram.

Figur 31. Skrivredskap (fyndnummer 30). Foto Acta konservering.

Tegel

Bland det tegel som påträffades tillvaratogs ett referensmaterial från norra dörröppningen i koret. En av tegelstenarna har en inskription på en sida och ett kors på en annan sida. Vid diskussioner med antikvarie Lars Nylander vid Hälsinglands museum framkom att det finns liknande inskriptioner från Tyskland, främst från 1450-1550 e.Kr., där årtalen skrivs med speciella siffror (se figur 34). Här lämnas några länkar som exempel:

<http://www.alice-dsl.net/helmutmahnke/Seite%2066a.jpg>

http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Inscription_-_Jahreszahl_am_Turm_der_Evang._Kirche_in_Ebhausen.JPG

Figur 32. Tegelsten med inskription (fyndnummer 37).

Figur 35. Exempel på årtal i tysk kyrka (Jahreszahl 1444 - am Turm der Evang. Kirche in Ebhausen). Källa Wikimedia Common.

Stenklot

Vid grundläggningen till den medeltida kyrkans norra väg på träffades ett runt stenblock bland alla kantiga stenar. Stenblocket ser speciellt ut då det delvis består av flera vita band. Möjligen skulle stenen kunna vara ett gravklot tillhörande den närliggande resten av gravhögen (Raä 143). Stenen tillvaratogs därför.

Figur 36. En rund sten (fyndnummer 54) mitt bland alla kantiga stenar vid den norra, medeltida långhusväggs södra kant. Foto från söder.

C-14 analyser

I samband med den första förundersökningen utfördes en C-14-analys. Provet som analyserades var ben från ett barn som begravts i det medeltida koret (prov med fyndnummer 39 och beteckningen Ua-46 427). Dateringen av barnskelettet ligger med 68,2 % sannolikhet i tidsspannet 1160-1225 AD och med 95,2 % sannolikhet ligger dateringen i tidsspannet 1050-1080 (5,4 %) och 1150-1275 AD (90 %). Dateringen spänner över tidsspannet äldre medeltid. Det troligaste är att dateringen hamnar i tidigt 1200-tal.

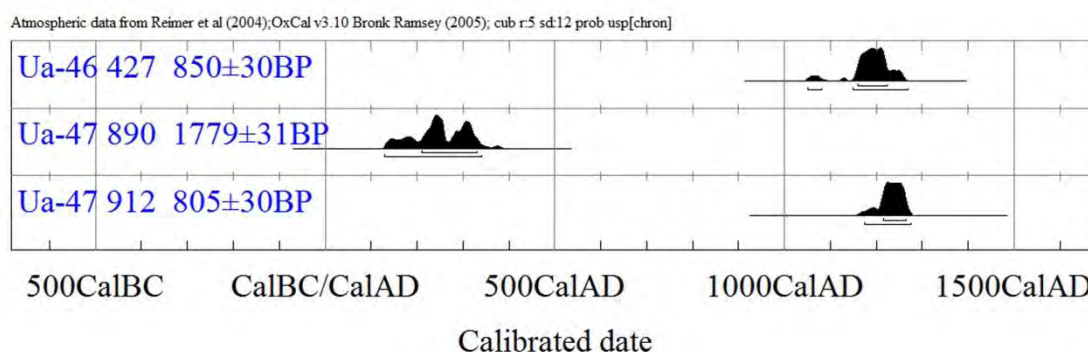
Vid slutundersökningen utfördes två analyser (prov med punktnummer 2567 och beteckningen Ua- 47 912 och prov med punktnummer 2650 och beteckningen Ua 47 890).

Prov Ua-47 890 bestod av kol av björk (prov 2 i bilaga 6) från brandlager under resterna av gravhögen under Timrå medeltida kyrka. Provmaterial med låg egenålder hade plockats för C-14 -analys i samband med makrofossilprov som analyserades vid Miljöarkeologiska laboratoriet i Umeå.

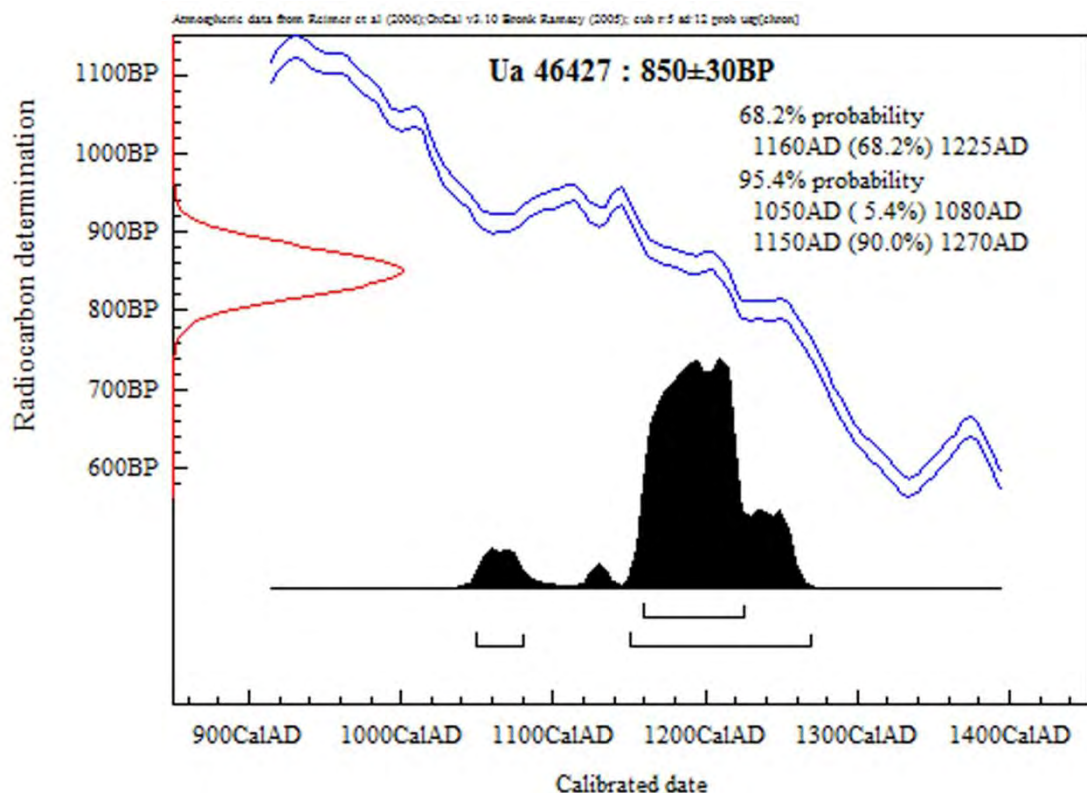
Dateringen av kollagret ligger med 68,2 % sannolikhet i tidsspannet 210-320 AD, alltså yngre romersk järnålder. Med 95,2 % sannolikhet ligger dateringen i tidsspannet 130-340 AD, vilket motsvarar äldre romersk- yngre romersk järnålder.

Prov Ua-47 912 bestod av spädbarnskelett (punktnummer 2567 intill södra långhusväggen) analyserat av osteolog Emma Sjöling vid SAU.

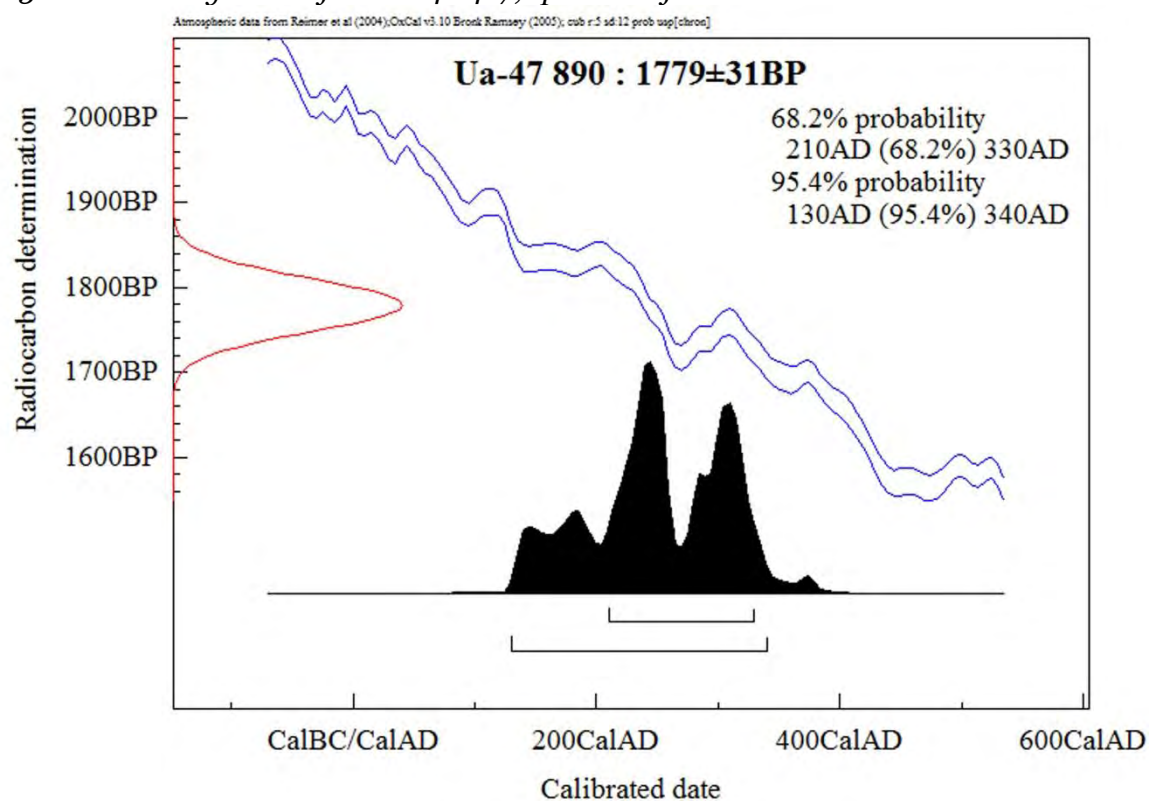
Dateringen av barnskelettet ligger med 68,2 % sannolikhet i tidsspannet 1215-1265 AD och med 95,2 % sannolikhet ligger dateringen i tidsspannet 1175-1275 AD vilket motsvarar medeltid.

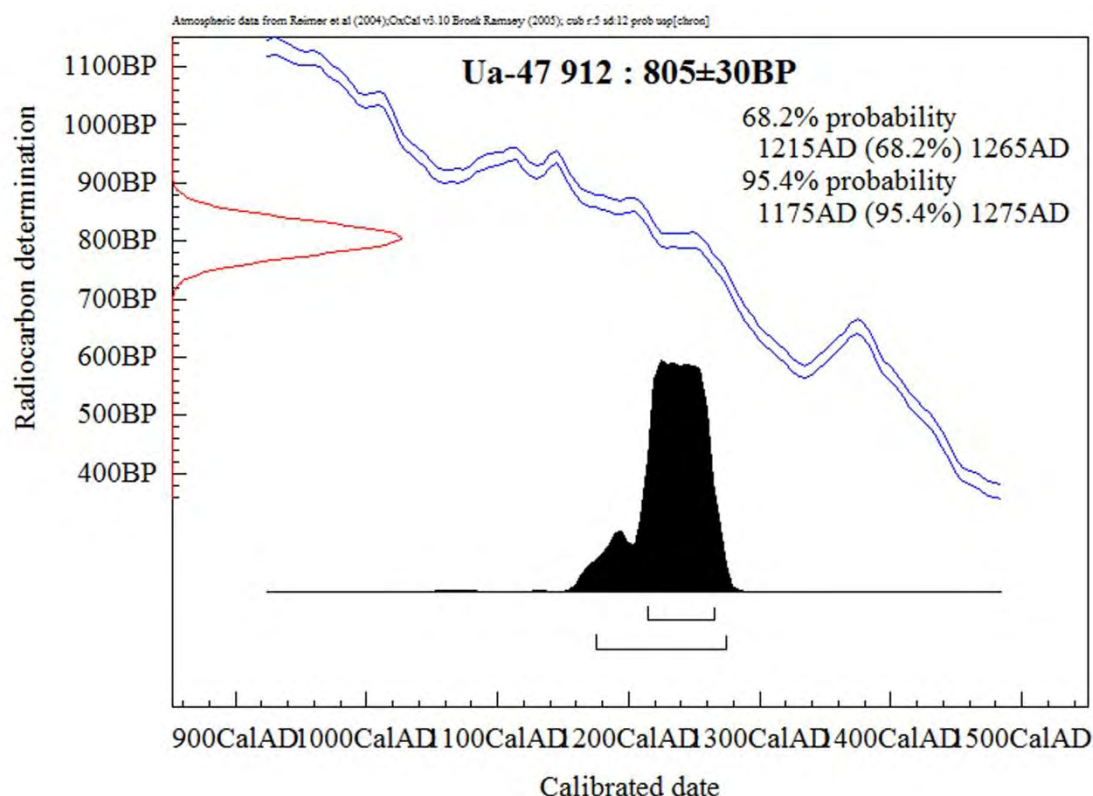
Figur 37. Kalibreringskurva för de tre C-14-analyserna UA- 46 427, UA-47 890 och Ua-47 912.

Figur 38. Kalibreringskurva för UA- 46 427, spädbarn från koret.

Figur 39. Kalibreringskurva för UA- 47 890, björkkol från brandlagret under gravhögen.

Figur 40. Kalibreringskurva för UA- 47 912, barnskelett intill södra långhusväggen.

Osteologiska analyser

Benmaterialet från förundersökningen av Timrå medeltida kyrka

Benmaterialet från förundersökningen analyserades av osteolog Britt-Marie Hägerman vid Murberget (bilaga 4).

Flera barnskelett identifierades i materialet från förundersökningen. Åldern på barnen var från foster upp till 1,5 år gamla. Benmaterialet tillvaratogs från flera ställen inom koret, i en del fall antogs benen komma från enskilda gravar. Analysen visade dock att benen var omrörda och inte kom från enskilda gravar.

Flera djurslag kunde identifieras i benmaterialet. Ett långt rörben från större däggdjur (fnr 40), en kindtand från en häst (fnr 41), en kindtand från överkäken av nötdjur (fnr 42), en hörntand svin (fnr 43). Det är oklart vilken datering dessa djurben har.

Barnben från sydöstra delen av koret ovanför stenpackningen

Ett barn cirka 6 månader gammal. Delar av kraniet, nyckelbenen, skulderblad, överarmsbenen, underarmsbenen, lårbenen och kotfragment identifierades. Tandframbröttet visade på 6 månader ±3 månader medan längden på överarmsbenet faller inom längden för en nyfödd till 6 månader.

Barnben från koret (fynd 39 punktnummer 63)

Två eller tre barn; ett foster, ett nyfött till 6 månader och en från 6 månader till 1,5 år.

Eventuellt kan fostret och det nyfödda vara samma barn. Delar av kraniet, skulderbladen, överarmsbenen, underarmsbenen, mellanhandsben, höftben, skenben, revben och kotfragment identifierades. Tandframbröttet i den ena överkäken visade på 18 månader ±6 månader.

Spädbarn, (fynd 39 punktnummer 63)

Tre barn; ett foster, ett nyfött till 6 månader och en från 6 månader till 1,5 år. Delar av kraniet, nyckelben, överarmsben, underarmsbenen, mellanhandsben, höftben, lårbenen, underben, revben och kotfragment identifierades. Tandframbröttet på underkäken visade på 6 månader $\pm$ 3 månader.

Två underkäkar (höger och vänster) från en brunråtta identifierades samt ett överarmsben som troligen också är från råtta identifierades i materialet vid benansamlingarna i koret med fyndnummer 39.

Ben från undersökningen av resterna av gravhögen och ben vid södra långhusväggen

Benmaterialet från den särskilda undersökningen analyserades av osteolog Emma Sjöling vid SAU (bilaga 5). Här sammanfattas resultaten från Emma Sjölings analys.

Ben från undersökningen av resterna av gravhögen

Vid undersökningen av resterna av gravhögen påträffades 182 fragment eller ca 50 gram ben (bilaga 5). Förbränningsgraden varierar från mestadels hårt brända med en gråvit eller vit färg till ett mindre antal ben med lägre förbränningsgrad och med en brungrå eller brun färg. I genomsnitt väger benen 0,3 g/fragment varav de obrända vägde 1,8 g/fragment och de brända 0,2 g/fragment. Fragmenteringsgraden är således hög. Inga människoben har identifierats i benmaterialet från gravhögen, d v s alla identifierade ben kommer från djur. De arter som påträffats är får och/eller get, svin och nötboskap.

Ser man till fördelningen mellan köttrika respektive köttfattiga delar av kroppen, d v s mat- och slaktavfall, kommer 48 % av benmaterialet från köttrika ben medan 52 % kommer från köttfattiga ben.

Skelett från södra långhusväggens grund

Vid södra långhusväggens grund framkom obrända skelett och redan vid undersökningen kunde man konstatera att det rörde sig om barnbegravningar (bilaga 5). Inom ett område på ca 1,5 m mättes fyra benkoncentrationer in (punktnummer 2566-2569). Barnskeletten låg tätt intill varandra och de gick inte att separera från varandra vid upptagandet. Den osteologiska analysen av skelettmaterialet är endast översiktlig där syftet har varit att konstatera minsta antalet individer samt en åldersbedömning av individerna. Analysen visade att vid varje inmätt punkt fanns delar från flera skelett och dessutom i olika åldrar. En benkoncentration innehöll kranium från två nyfödda barn men extremiteter från en ettåring. Analysen redovisar därmed det sammanlagda minsta antalet individer för de fyra benkoncentrationerna utifrån ålders- och benslagsbestämningarna.

Ålder	MNI	Underlag till MNI
Nyfödd (10 fostermånaden-1 mån/ca 0 år)	4	Mandibula
Ca 0,5-1 år	1	
Ca 1-1,5 år	3	Humerus
Ca 1,5-2 år	2	ex Temporale (d)
Vuxen (över 20 år)	1	
Totalt	11	

Tabell 1. Minsta antal individer från södra långhusets grund.

Sammanlagt har ben från 11 individer identifierats. Som nämnts ovan är inga skelett kompletta utan individerna är endast representerade av delar av skelettet. Åldern fördelar sig mellan nyfödda upp till två år med undantag av en del av ett höftben från en vuxen individ. Sammanlagt har fyra nyfödda, en i åldern 0,5-1 år, tre i åldern 1-1,5 år och två i åldern 1,5-2 år konstaterats i materialet.

Bevaringsgraden är hög trots att många benelement saknas. Benens ytstruktur är välbevarad trots att det rör sig om barnskelett.

De sjukliga förändringar som identifierats är perforeringar i ögonhållans tak. Kost och sjukdom kan leda till järnbrist som i sin tur kan leda till blodbrist. Detta kan visa sig genom dessa håligheter i ögonhållan (porotiska hyperostos eller *cribra orbitalia*).

Sammanfattande resultat av de osteologiska undersökningarna

Vid den särskilda undersökningen tillvaratogs ben från minst 11 barn, benen kom från nyfödda barn till och med 2-årsåldern. Benen hittades i anslutning till den södra långhusväggen.

Vid förundersökningen tillvaratogs ben (enstaka mindre benanhopningar som kan ha varit rester av barnbegravningar tillvaratogs inte) från foster till 1,5 års ålder. Benen hittades i koret. Det är dock inte klarlagt hur många barn benen kommer ifrån men minst tre är rimligt att anta. Sammantaget har alltså rester efter minst 14 barn påträffats och tillvaratagits i kyrkan (figur 12).

Kalkanalys

Ett prov kalk från det äldre smalare koret analyserades av Torbein Seir Hansen vid SEIR Materialanalyse A/S i Danmark. Analysen fick ingå i en förstudie med inriktning på traditionellt kalkbruk i Norrland (Pettersson 2014). Kalken i kalkbruket är av sedimentär kalksten av typen ortoceratitkalk. Analysen visade att kalken möjligen kommer från Gävleområdet.

Makrofossil och vedartsanalys

Jordprover från brandlagret under resterna av gravhögen skickades in för analys på Miljöarkeologiska laboratoriet (bilaga 6).

Träkol från de vanliga trädslagen i våra skogar påträffades, men med en dominans av träddarter från fuktigare/näringsrikare marker, främst al och gran. Sammansättningen avviker något mellan de tre analyserade proven som antyder att något olika marker avverkats för vedbränden.

Ett prov innehöll en del frön men bara en skogsart (harsyra, ett frö). Resten är arter från ett öppet, kulturstört, betes-/ängslandskap. Provet torde vara taget djupare ner i brandlagret så att växtmaterial från en ursprunglig markyta, sannolikt med vegetationen på brandplatsen, kommit med. Det är förhållandevis många smultronkärnor och man kan spekulera om de lagts dit avsiktlig men varje smultron innehåller många kärnor så antalet representerar i alla fall bara någon enstaka frukter.

Pollenanalys

En pollenanalys utfördes av Jan-Erik Wallin vid Pollen laboratoriet i Umeå (bilaga 7). Jordprovet som analyserades (Pnr 2699) togs ur det lager som låg under brandlagret i graven.

Provet innehöll stora mängder av kol- och vedfragment och innehöll förhållandevis hög andel tjockskaliga pollenkorn samt trasiga pollenkorn. Provet har med andra ord påverkats av en nedbrytningsprocess som kan ha orsakat att tunnskaliga pollenkorn helt enkelt brutits ned och att de är underrepresenterade i analysresultatet.

Provet innehöll pollen från växtarter som visar att ett betes- och ängslandskap fanns på lokalen. I detta fall kan betes- och ängslandskapet indikeras av växter såsom gräs, gullris, kattfot, röllika, prästkrage, fibblor, maskros, våtarv, stjärnblomma, rödblåra och smörblommor. Även den höga andelen sporer från dvärglumner kan visa att ett betes- och ängslandskap fanns på lokalen. Ett pollenkorn från sädesslaget, korn, har hittats i pollenprovet, vilket tyder på att odling kan ha förekommit på lokalen under den tidsperiod som provet representerar (romersk järnålder). Skogsvegetationen på lokalen bestod av gran, tall, al och björk. Med andra ord ett typiskt skogslandskap för regionen.

Tolkning och diskussion

Kunskapen om Timrå kyrkas äldsta faser var innan de arkeologiska undersökningarna vintern och våren 2013, mycket bristfällig. Kyrkan antogs vara uppförd under 1300- 1400-talet (Cornell 1939:115, Hülphér 1780, Jansson, okänt tryckår), ibland anförts till och med 1500-talet (Våra kyrkor 1990:615). Abraham Hülphers uppteckningar från 1700-talet talade för en medeltida kyrka som dessutom skulle ha varit bygd ovanpå en gravhög. Uppgifterna från dåvarande Landsantikvarien Bo Hellman i samband med renoveringarna 1949 gav inte mer än att en gravkammare fanns inne i kyrkan.

Murbergets undersökningar visar att det inom den nuvarande kyrkan finns spår efter två faser av medeltida kyrkor. En kyrka med smalare kor och en med rakslutet kor. De medeltida mynten och de begravda barnen i koret och intill södra långhusväggen talar för att kyrkan uppfördes under första hälften av 1200-talet. I koret hittades även de allra flesta medeltida mynten. I anslutning till en del av mynten iakttogs även bitar av glimmer som i tjocklek, färg och glans påminner om silvermynten (möjligen förekom de naturligt på platsen). Glimret kan möjligen ha haft någon symbolisk betydelse.

I övrigt påträffades mynt från historisk tid ända fram till 1858. Myntet från 1858 tyder på att gravar anlagts inne i kyrkan långt fram i tiden.

Hülphers uppgift om en gravhög under kyrkan visade sig stämma. Under den medeltida kyrkans södra delar (egentligen större delen av långhuset) låg resterna efter en järnåldershögs kärnröse. Brända djurben från brandlagret daterar gravläggningen till romersk järnålder. Tyvärr hittades inte någon gravgömma under högen eftersom de centrala delarna inte undersöktes då de ligger under kyrkans södra vägg. Pollenanalyser från prover tagna under brandlagret indikerar odling av korn på platsen och de omgivande skogarna bestod av gran, tall, al och björk.

Frågor som kvarstår att besvara är vilka barn och även vuxna som begravdes inne i kyrkan. Var det barn från det övre samhällsskiktet som begravdes inne i kyrkan?

Fortsatta analyser av barnbenen beträffande spårämnen, isotoper, tillväxt och DNA skulle kunna ge mycket ny kunskap om det medeltida samhället.

Tidigare undersökningar har visat att kyrkan ligger på ett gravfält med rika fynd. Gravfältet spänner över en lång tidsperiod, från 200-talet till vikingatid. Det ser därför ut som mer än ett sammanträffande att sockenkyrkan etableras på platsen på 1200-talet. Troligen har den ätt som bott på platsen under järnåldern inte förlorat sitt inflytande under medeltiden utan behållit sin ställning.

Vid undersökningarna 2013 grävdes mycket av fyllningen i den medeltida kyrkan bort.

Tidigare anläggningsarbeten har dessutom förstört stora delar av den medeltida kyrkan. I samband med att värmekanalerna anlades förstördes uppskattningsvis drygt hälften av det medeltida koret. Betongplintarna till mittgången har också orsakat stor skada på de medeltida lagren.

Då det från kyrkgolvet är omkring två meter ner till den ursprungliga marknivån (som framkom under gravhögen) bör tjocka medeltida lager finnas kvar i och kring kyrkan, något som kan vara bra att ha i åtanke i framtiden.

Tekniska och administrativa uppgifter

Länsstyrelsens dnr: 431-8822-12

Länsmuseets dnr: 2013/9

Län: Västernorrland

Landskap: Medelpad

Kommun: Timrå

Socken: Timrå

Fastighet: Timrå Prästbord 1:1

Kartblad: 17 H 6f

Undersökt yta under förundersökningen ca 218 m² (rensat hela ytan).

Undersökt yta under slutundersökningen av den medeltida kyrkan ca 120 m²

Undersökt yta under slutundersökningen av gravhögen ca 25 m²

Koordinatsystem och höjdvärden: Rikets nät 2,5 gon väst efter GPS-värden.

Belägenhet för gravhög: X 6930 265 Y 1577 920

Belägenhet för den medeltida kyrkan: X 6930 270 Y 1577 925

Belägenhet för gravhög i Sweref 99 TM: X 6929 352 Y 619381

Belägenhet för den medeltida kyrkan i Sweref 99 TM: X 6929 357 Y 619386

Undersökningstid: 31/1, 1/2, 4/2, 11-13, 27-28/2, 1/3, 17-19, 22, 23, 25- 26, 29-30/4, 2/5-2013.

Personal från Murberget Läns museet Västernorrland: Ola George, David Loeffler och Maria Lindeberg.

Frivillig arbetskraft: Maria Johansson.

Grovarbetare: Byggnadsarbetare från Norrlandsbyggarna.

Rapportsammanställning: Ola George.

Fynden konserverades av Acta Konserverings Centrum AB

Osteologisk analys: Britt-Marie Hägerman från Murberget (förundersökningen), Emma Sjöling (SAU) Den särskilda undersökningen.

Makrofossilanalys: Roger Engelmärk (miljöarkeologiska laboratoriet vid Umeå Universitet).

Pollenanalys: Jan-Erik Wallin vid Pollenlaboratoriet i Umeå.

C-14 analyser: Ångströmlaboratoriet i Uppsala.

Dokumentationsmaterial i form av ritningar, konserveringsrapport, fotografier, dagböcker mm förvaras på Murberget, Läns museet Västernorrland.

Arkivhandlingar

På Murberget Läns museet Västernorrland förvaras fyra profilritningar och en planritning i det topografiska ritningsarkivet. Ärendet med alla tillhörande handlingar förvaras Murbergets arkiv. En DVD- skiva med det digitala materialet lagras tillsammans med ärendet i arkivet.

Referenser

Bygden. L. 1926. Härnösands stifts herdaminne. Bidrag till kännedom om prästerskap och kyrkliga förhållanden till tiden omkring Luleå stifts utbrytning. Fjärde delen.

Cornell. H. 1939. Sveriges kyrkor. Medelpad. Stockholm.

Hülphers. A. 1780. Samlingar til en beskrifning öfwer Norrland: Förstasamlingen om Medelpad 1771 samt Fierde samlingen om Ångermanland 1780.

Jansson. G & Jansson. S. Timrå församling och pastorat. Samlad historik. Örnsköldsvik.

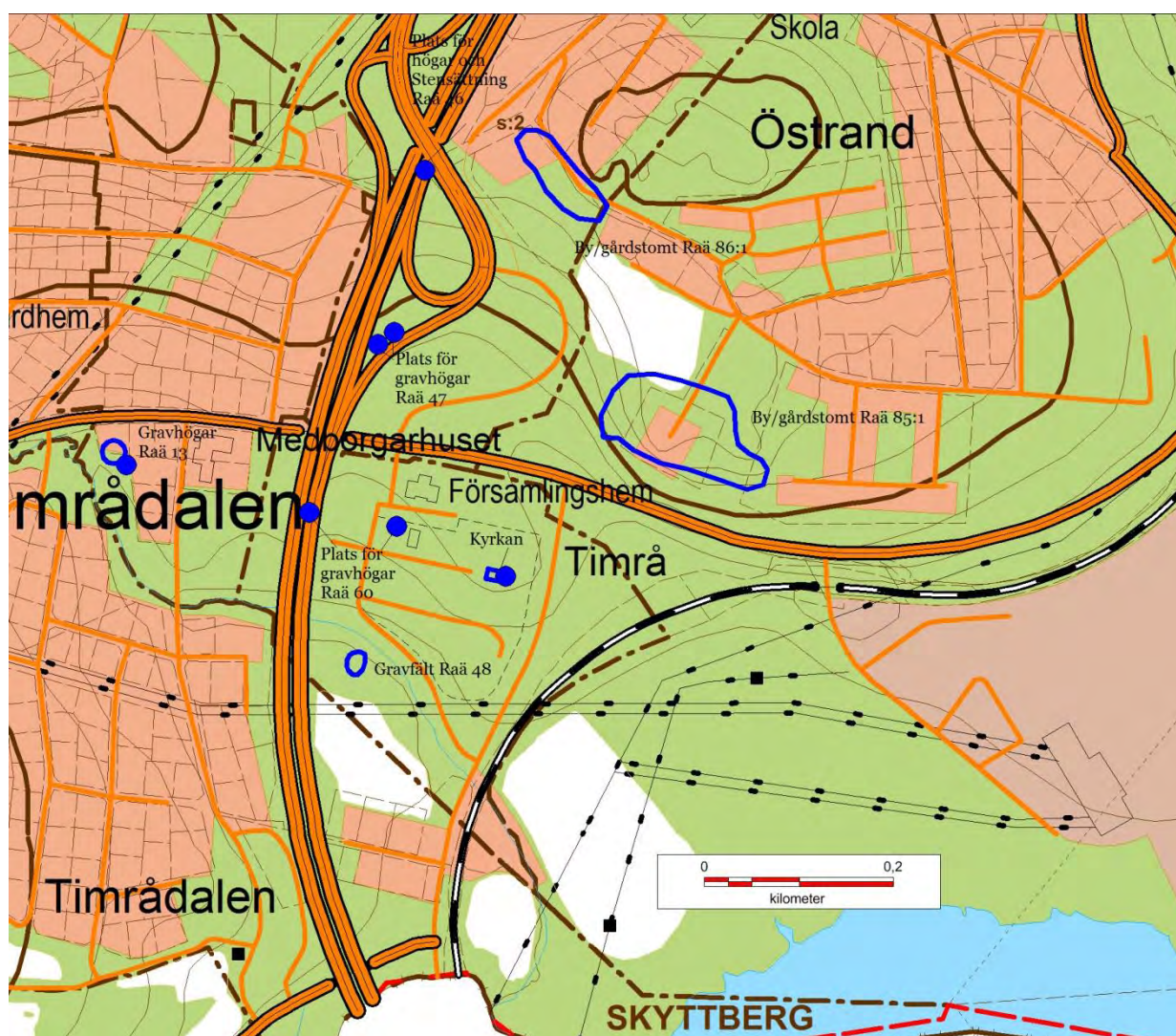
Persson. P. 2012. Arkeologi i norr nr 13. Timrådalen- En förbisedd högstatusbyggd i Medelpad. Umeå.

Pettersson. D. 2014. Förstudie. En kartläggning av traditionellt kalkbruk i Norrland med Skogs kyrka i Kramfors kommun, Västernorrland i fokus. Byggkultur. Härnösand.

Ramqvist, P. H. 2001. Utbytessystem under det 1:a årtusendet e.Kr. Idéer utgående från tre mellannorrländska älvar. *Fornvännen* 2001/1:1-21.

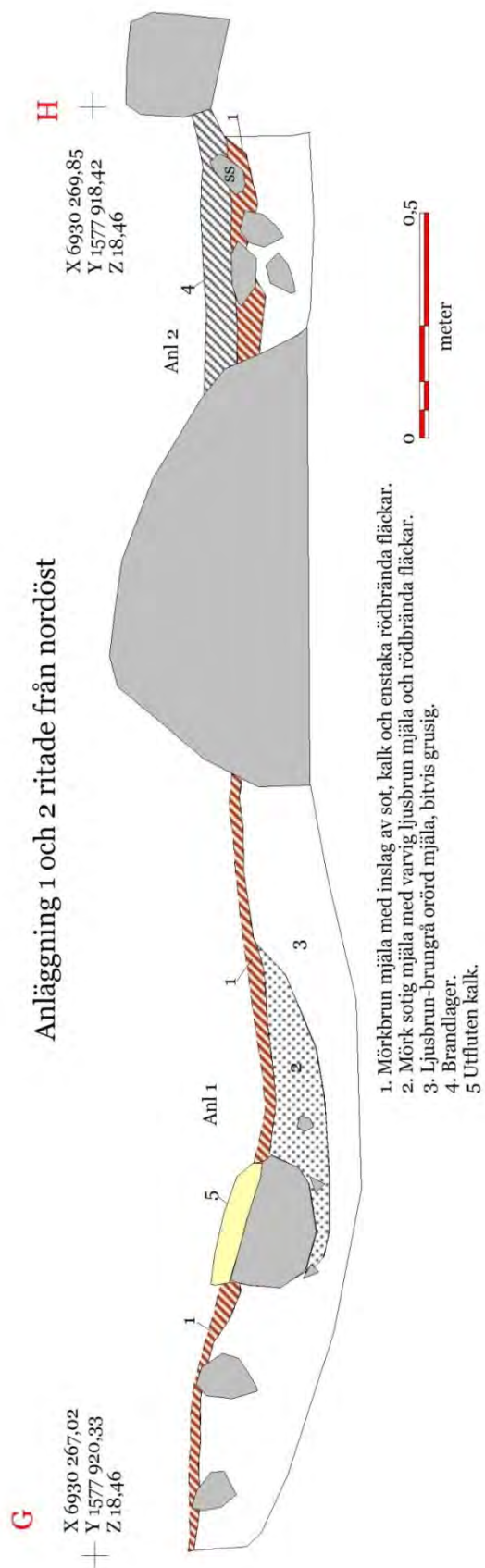
Våra kyrkor. 1990. Klarkullens förlag AB.

Bilaga 1. Karta över området

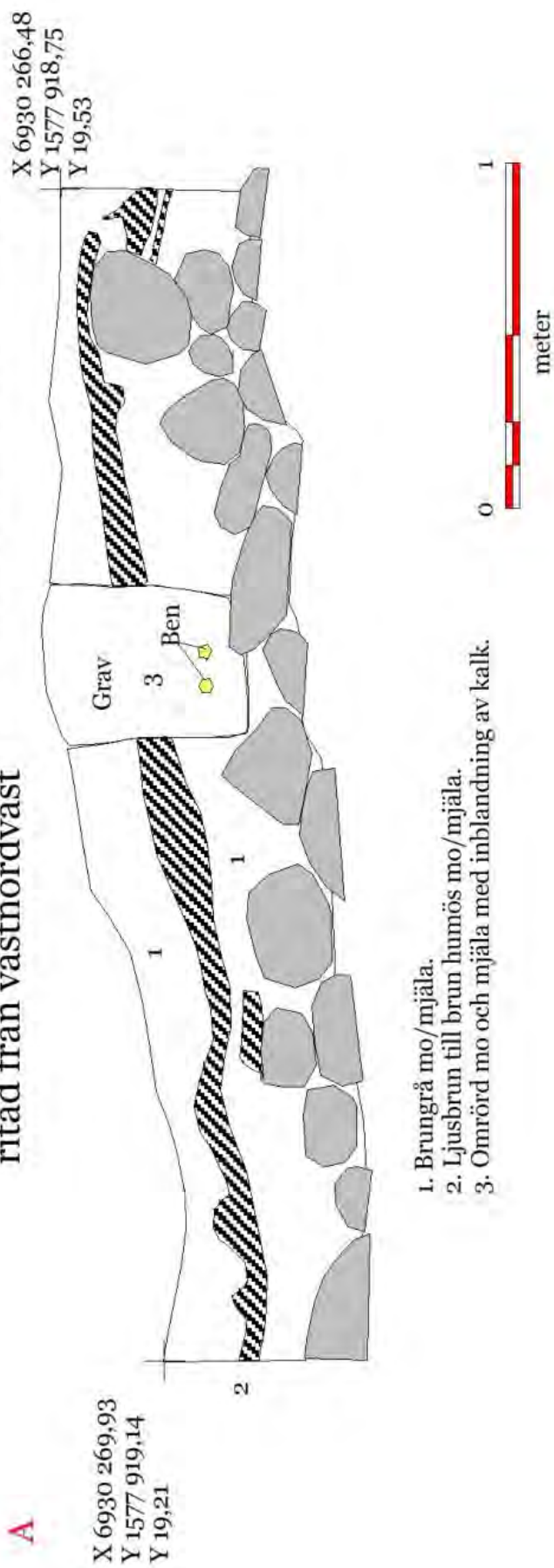

Översikt av Timrå kyrka och de närliggande fornlämningarna.

Bilaga 2. Profilritningar

A Nordsydlig profil genom gravhögen/kärnröset (Raä 144)
ritad från västnordväst **B**

1. Brungrå mo/mjåla.
2. Ljusbrun till brun humös mo/mjåla.
3. Omrörd mo och mjåla med inblandning av kalk.

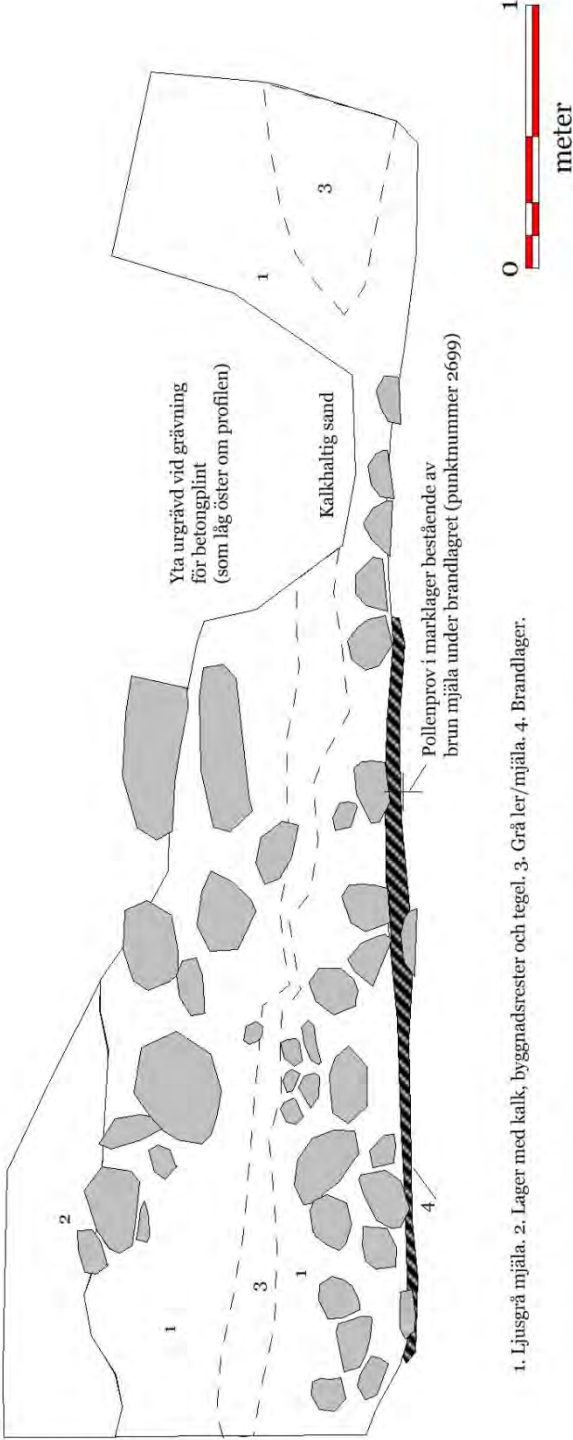
Profil av gravhög/kärnröse under södra gången (Raä 144)
ritad från önö

E

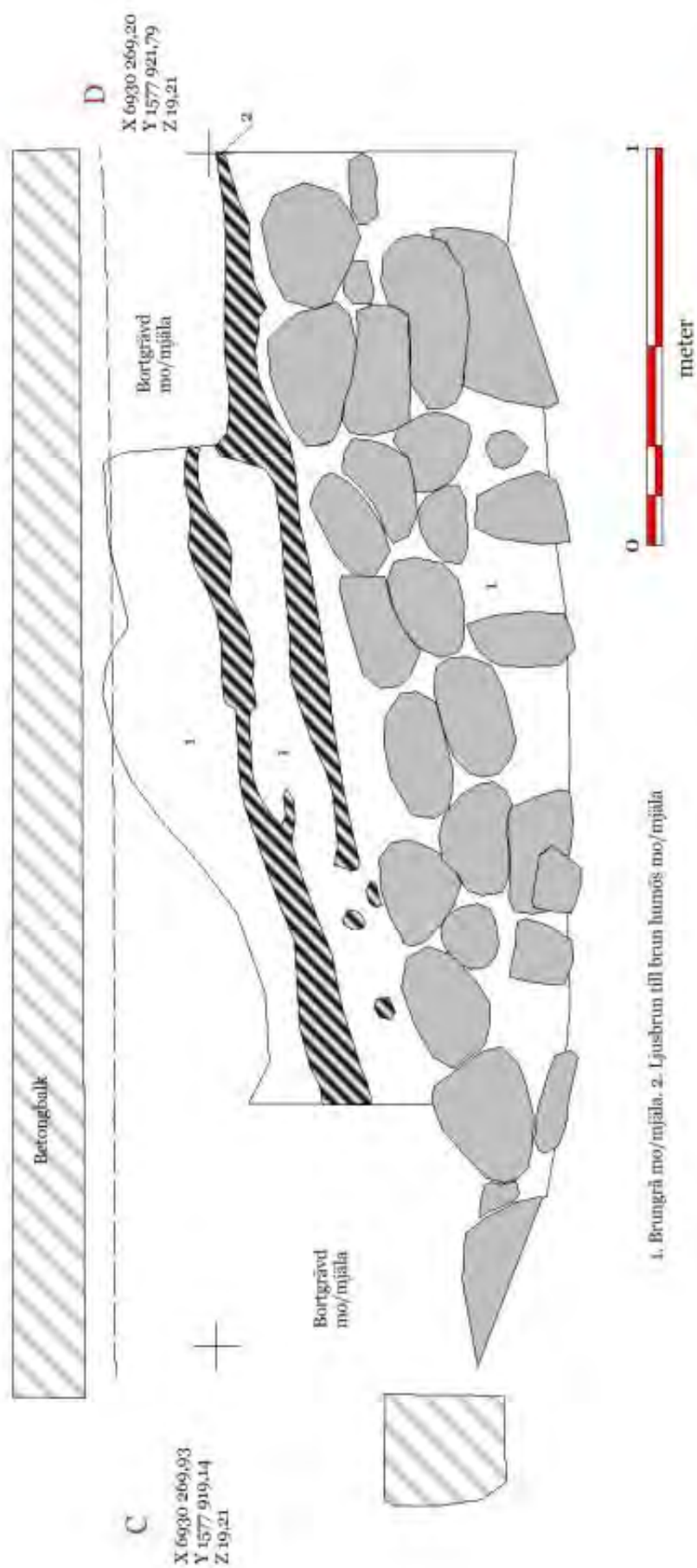
X 6930 266,88
Y 1577 917,00
Z 18,86

F

X 6930 272,82
Y 1577 918,64
Z 18,88

Östvästlig profil genom gravhögen/kärnröset (Raä 144)
ritad från sydväst

Bilaga 3. Fyndlistor

Fyndlista från den medeltida kyrkan Raä 144

Fyndnr	Fynd	Pnr	X	Y	Z	Mått	Antal	Vikt	Kommentar
1	Knapp	21	6930269,08	1577919,46	19,34	18,5 mm i diam, 1,8 mm tjock	1	3,8	Ornerad knapp av kopparlegering. Från förundersökningen
2	Kopparmynt	19	6930267,7	1577919,26	19,39	19,5 mm i diam, 1,2 mm tjock	1	3,7	1-öre 1720. Från förundersökningen
3	Kopparmynt	17	6930267,05	1577921,65	19,42	34,4 mm i diam, 4 mm tjock	1	27,3	2-öre, 1764. Från förundersökningen
4	Knapp	65	6930265,08	1577925,52	19,56	15,5 x 15 x 6,2 mm	1	1,1	Innsidan förgylld. Från förundersökningen
5	Knapp	60	6930269,61	1577927,29	19,47	12,6 mm i diam, 6,4 mm tjock	1	1,2	Halvrund i genomskärning
6	Silverfragment	1628	6930268,21	1577920,62	18,49	12 x 9 x 0,4 mm	1	0,1	Ornerat fragment av silver. Från undersökningen av gravhögen
7	Silvermynt	50	6930272,9	1577929,15	19,47	22,4 mm i diam, 1 mm tjock	1	1,4	1 öre 1619. Från förundersökningen
8	Kopparmynt	51	6930265,8	1577927,03	19,38	22,5 mm i diam, 1,2 mm tjock	1	2,9	1/6 öre 1718. Från förundersökningen
9	Kopparmynt	219	6930265,66	1577924,21	19,24	22,5 mm i diam, 1,4 mm tjock	1	3,6	1/6 öre 1716. Från förundersökningen

10	Fragment av silvermynt	158	6930266,68	1577930	19,50	17 x 8,5 x 0,4 mm tjock	1	0,1	Fragment av medeltida silvermynt. Från förundersökningen
11	Silvermynt	163	6930268,5	1577929,81	19,53	11,7-12,9 mm i diam, 0,6 mm tjock	1	0,4	Medeltida silvermynt. Från förundersökningen
12	Silvermynt	164	6930268,41	1577930,12	19,58	15,8 mm i diam, 0,3 mm tjock	1	0,3	Medeltida silvermynt. Från förundersökningen
13	Silvermynt	1629	6930267,40	1577921,05	18,36	14,6 mm i diam, 0,6 mm tjock	1	0,2	Medeltida silvermynt. Från förundersökningen
14	Silvermynt	159	6930267,29	1577929,67	19,45	9,5 mm i diam, 0,3 mm tjock	1	0,1	Medeltida silvermynt. Från förundersökningen
15	Kopparmynt	52	6930268,88	1577919,65	19,37	25,9 mm i diam, 1,6 mm tjock	1	5,7	1/6 öre 1679 Karl XI. Från förundersökningen
16	Kopparmynt	637	6930265,91	1577921,37	19,20	25,9 mm i diam, 2,2 mm tjock	1	7,7	1/6 öre 1666 Karl XI. Från förundersökningen
17	Fragment av silvermynt	161	6930267,74	1577929,49	19,46	9 x 7,5 x 0,5 mm	1	0,1	Fragment av medeltida silvermynt. Från förundersökningen
18	Kopparmynt	58	6930268,6	1577927,42	19,45	34,2 mm i diam, 3,7 mm tjock	1	25,5	2-öre 1748. Från förundersökningen
19	Silvermynt	243	6930268,49	1577921,63	19,14	14,2 mm i diam, 0,6 mm tjock	1	1,1	1 öre 1687. Från förundersökningen
20	Kopparmynt	150	6930265,8	1577924,56	19,40	25,9 mm i diam, 1,9 mm tjock	1	6,5	1/6 öre 1681 Karl XI. Från

						mm tjock			förundersökningen
21	Kopparmynt	-	6930267	1577927		29,1 mm i diam, 2,7 mm tjock	1	11,3	¼ öre 1660 Karl X. Myntet hittades i fyllnadsmassorna i värmekanalen. Från förundersökningen
22	Silvermynt	256	6930268,6	1577929,9	19,50	14 mm i diam, 0,5 mm tjock	1	0,4	Medeltida silvermynt. Från förundersökningen
23	Fragment av silvermynt	255	6930268,6	1577929,9	19,46	17,9 mm i diam x 9 x 0,3 mm	1	0,2	Fragment av medeltida silvermynt. Från förundersökningen
24	Kopparmynt	241	6930269,03	1577919,79	18,80	24,8 mm i diam, 1,9 mm tjock	1	5,8	2 öre 1858. Från förundersökningen
25	Knapp av tennlegering	242	6930268,69	1577920,95	19,14	21,6 mm i diam, 6,8 mm tjock	1	4,7	Från förundersökningen
26	Silvermynt	162	6930267,97	1577929,53	19,46	13,8 mm i diam, 0,7 mm tjock	1	0,3	Medeltida silvermynt med S. Från förundersökningen
27	Silvermynt	162	6930267,97	1577929,53	19,46	13,4 mm i diam, 0,4 mm tjock	1	0,2	Medeltida silvermynt. Från förundersökningen
28	Fragment av silvermynt	162	6930267,97	1577929,53	19,46	13,5 x 8,5 x 0,2 mm	1	0,1	Medeltida silvermynt. Från förundersökningen
29	Boksbeslag	18	6930267,65	1577919,95	19,36	26 x 20,4 x 3,8 mm	1	2,9	Från förundersökningen
30	Skrivredskap	10	6930268,98	1577927,61	19,45	64 x 16,9 x 3,8 mm	1	13,7	Tenn/blylegering. Från förundersökningen
31	Kisthandtag	217	6930268,22	1577920,86	19,10	114 x 66 x 18	1	204	Från

									förundersökningen
32	Ljushållare	-	6930272,70	1577929,80		118,8 x 23 mm	1	32,9	Spetsen har spår av murbruk. Från förundersökningen
33	Silvermynt	64	6930267,79	1577929,74	19,51	17,5 mm i diam, 0,5 mm tjock	1	0,2	Medeltida silvermynt. Från förundersökningen
34	Silvermynt	64	6930267,79	1577929,74	19,51	15,8 mm i diam, 0,5 mm tjock	1	0,3	Medeltida silvermynt. Från förundersökningen
35	Silvermynt	64	6930267,79	1577929,74	19,51	13,8 mm i diam, 0,2 mm tjock	1	0,2	Medeltida silvermynt. Från förundersökningen
36	Silvermynt	64	6930267,79	1577929,74	19,51	13,5 x 13 x 0,6 mm	1	0,4	Medeltida silvermynt. Från förundersökningen
37	Tegelsten med inskription		6930272,5	1577929,95		260 x 125 x 80 mm	1	5000	
38	Tegelsten		6930272,5	1577929,95		255 x 120 x 75 mm	1	4500	
39	Barnskelett	63	6930267,97	1577929,84	19,55				Ben från flera barn i korets sydöstra delar. Från förundersökningen
40	Ben	20	6930267,61	1577919,5	19,40	118 x 29 x 24 mm	1	67,9	Från förundersökningen
41	Hästtand	258	6930265,01	1577925,34	19,34	82 x 26 x 16 mm	1	39,1	Från slutundersökningen
42	Kotand	257	6930269,23	1577921,02	19,24	40,5 x 25 x 20 mm	1	20,5	Från slutundersökningen
43	Hörntand av svin	62	6930275,16	1577919,12	19,42	58 x 14 x 8,5 mm	1	4,3	Från slutundersökningen
44	Benföremål	216	6930268,87	1577911,99	19,01	94 x 9 x 0,5 mm	1	0,5	Del av blad till musikinstrument? Från

									förundersökningen
45	Dropplista till fönster	61	6930271,18	1577929,9	19,40	112 x 63 x 15 mm	1	114,6	Från förundersökningen
46	Flintavslag	160	6930271,18	1577929,9	19,40	21 x 13 x 5 mm	1	1,2	Avslaget har troligen en slipad yta. Från förundersökningen
47	Glimmer	161	6930267,74	1577929,49	19,46	23 x 15 x 0,2 mm	1	0,1	Tillvaratogs då glimret verkade förekomma bland silvermynten och barnbenen. Från förundersökningen
48	Glimmer	162	6930267,97	1577929,53	19,46	22,5 x 18,5 x 0,4 mm	1	0,4	Tillvaratogs då glimret verkade förekomma bland silvermynten och barnbenen. Från förundersökningen
49	Kalkputs	289	6930269,37	1577930,11	19,53	79 x 65 x 16,5 mm	1	44,4	Från det äldre koret. Från slutundersökningen.
50	Barnskelett	2567	6930266,05	1577919,59	19,03				Tillvarataget vid södra långhusväggen vid undersökningen av gravhögen. I den osteologiska analysen, bilaga 5 finns en förteckning av benen.
51	Barnskelett	2566	6930266,06	1577919,59	19,04				Tillvarataget vid södra långhusväggen vid undersökningen av

									gravhögen. I den osteologiska analysen, bilaga 5 finns en förteckning av benen.
52	Barnskelett	2568	6930266,18	1577919,11	19,07				Tillvarataget vid södra långhusväggen vid undersökningen av gravhögen. I den osteologiska analysen, bilaga 5 finns en förteckning av benen.
53	Barnskelett	2569	6930266,31	1577918,35	18,89				Tillvarataget vid södra långhusväggen vid undersökningen av gravhögen. I den osteologiska analysen, bilaga 5 finns en förteckning av benen.
54	Stenklot		6930272	1577921					Möjligen gravklot. Ungefärliga koordinater

Fyndlista från gravhögen Raä 143

Fyndnr	Fynd	Pnr	X	Y	Z	Mått	Antal	Vikt	Kommentar	kasserad
1	Bränt ben	1446								
2	Bränd lera	1626	6930267,37	1577920,70	18,47	25 x 21 x21 mm	1	7,3		
3	Sintrad lera	2651	6930269,27	1577918,38	18,13	8-10 mm i diameter	1	0,2	Droppformad.	
4	Kvarts	2649	6930269,31	1577918,07	18,12	45 x 40 x 25 mm	1	61,8	Gråvit kvarts.	
5	Järnfragment	2649	6930269,31	1577918,07	18,12	26 mm lång. 8 mmi diameter	1	4,0		x
6	Skiffer	2644	6930267,30	1577919,02	18,16	10 x 9 x 1	2	0,2	Mörkgrå skiffer	
7	Bränt ben	2661	6930268,54	1577918,75	18,08					
8	Bränt ben	2652	6930267,67	1577919,88	18,08					
9	Bränt ben	2651	6930269,27	1577918,38	18,13					
10	Bränt ben	2650	6930268,41	1577917,96	18,13					
11	Bränt ben	2644	6930267,30	1577919,02	18,16					
12	Bränt ben	2648	6930269,36	1577918,37	18,11					
13	Bränt ben	2647	6930268,63	1577918,56	18,14					
14	Bränt ben	2646	6930268,24	1577919,16	18,11					
15	Bränt ben	2645	6930267,78	1577917,81	18,08					
16	Bränt ben	2644	6930267,30	1577919,02	18,16					
17	Bränt ben	1619	6930267,94	1577920,56	18,51					
18	Bränt ben	2570	6930268,30	1577920,56	18,29					
19	Bränt ben	2478	6930268,39	1577920,79	18,30					
20	Ben	2464	6930269,08	1577918,45	18,24					
21	Bränt ben	1625	6930268,08	1577920,08	18,49					
22	Bränt ben	1580	6930267,95	1577920,01	18,39					
23	Bränt ben	2662	6930267,20	1577918,54	18,18					
24	Bränt ben	2706	6930267,82	1577918,25	18,09					

Bilaga 4 Osteologisk analys från förundersökningen av Timrå kyrka

Osteologisk analys av flera barnskelett

OSTEOLOGISK METOD

Benmaterialet har analyserats på en grundläggande nivå. Benslag, sida och del har noterats. Har benet varit helt har en längd tagits och en åldersbedömning har gjorts. Ålder har även om möjligt bedömts utifrån tandframbrött. Ingen minsta individ beräkning (MIND, MNI) har gjorts bara en enkel bedömning.

RESULTAT

P257	1 kindtand överkäke nötdjur
P258	1 kindtand häst
P13	1 hörntand svin
P216	benföremål med blankslitna kanter. Kan inte säga vilket sorts föremål det är eller som det är ben, horn eller tand. Troligast ben på grund av elasticiteten.
F4	långt rörben större däggdjur

Barngrav från sydöstra delen av koret ovanför stenpackningen

Ett barn cirka 6 månader gammal. Delar av kraniet, nyckelbenen, skulderblad, överarmsbenen, underarmsbenen, lårbenen och kotfragment identifierades. Tandframbröttet visade på 6 månader ± 3 månader medan längden på överarmsbenet faller inom längden för en nyfödd till 6 månader.

Barnben från koret (fynd 39 punktnummer 63)

Två eller tre barn; ett foster, ett nyfött till 6 månader och en från 6 månader till 1,5 år. Eventuellt kan fostret och det nyfödda vara samma barn. Delar av kraniet, skulderbladen, överarmsbenen, underarmsbenen, mellanhandsben, höftben, skenben, revben och kotfragment identifierades. Tandframbröttet i den ena överkäken visade på 18 månader ± 6 månader.

Spädbarn, (fynd 39 punktnummer 63)

Tre barn; ett foster, ett nyfött till 6 månader och en från 6 månader till 1,5 år. Delar av kraniet, nyckelben, överarmsben, underarmsbenen, mellanhandsben, höftben, lårbenen, underben, revben och kotfragment identifierades. Tandframbröttet på underkäken visade på 6 månader ± 3 månader.

Två underkäkar (höger och vänster) från en brunråtta identifierades samt ett överarmsben som troligen också är från råtta.

SAMMANFATTNING

Flera barnskelett identifierades i materialet från Timrå kyrka. Det var från foster upp till 1,5 år gamla. Inga regelrätta gravar framkom utan benmaterialet är hopsamlat från flera ställen inom koret.

LITTERATUR

Bass, William. M. 1987. *Human osteology. A Laboratory and Field manual.* Special publications No 2. Missouri Archaeological Society, Columbia.

Buikstra, Jane. E. & Ubelaker, Douglas. H. (red.) 1994. *Standards for data collection from human skeleton remains.* Proceedings of a seminar at the Field Museum of Natural History. Arkansas Archaeological Survey. Arkansas Archeological Survey research series no 44.

Petrén, Ture. 1984. *Lärobok i anatomi. Del 1, Rörelseapparaten.* Nordiska bokhandelns förlag, Stockholm.

Bilaga 5 Osteologisk analys från förundersökningen av Timrå kyrka

Osteologisk analys

Barnskelett och djurbensmaterial från Timrå kyrka

Timrå kyrka

Timrå socken, Medelpad

SAU rapport 2013:16 O

Emma Sjöling

Osteologisk analys av barnskelett och djurbensmaterial från Timrå kyrka, Timrå socken, Medelpad

Emma Sjöling

SAU (Societas Archaeologica Upsaliensis)

emma.sjoling@sau.se

Inledning

Under november 2013 analyserades ett benmaterial från en särskild arkeologisk undersökning av Timrå medeltida kyrka. På insidan längs södra långhusets grund påträffades ett antal obrända barnskelett. Våren 2013 analyserades ett antal barngravar som påträffades ovanför stenpackningen och vid koret (Hägerman 2013). Under kyrkan framkom rester av vad som bedöms vara rester efter en gravhög. Benmaterialet bestod av såväl obrända som brända fragment. Jorden från brandlagret under stenpackningen i högen vattensällades (uppgifter från Ola George, Murberget, Läns museet Västernorrland).

Resultat

Gravhögen

Sammanlagt påträffades 182 fragment eller ca 50 gram ben i resterna av gravhögen. Räkna man till antalet benenheter uppgår de till 148 stycken. En s.k. benenhet kan bestå av flera fragment från ett och samma ben. Av den totala mängden ben från den undersökta delen av gravhögen är 140 benenheter brända och 8 benenheter obrända (fig 1.). Förbränningsgraden varierar från mestadels hårt brända med en gråvit eller vit färg till ett mindre antal ben med lägre förbränningsgrad och med en brungrå eller brun färg. I genomsnitt väger benen 0,3 g/fragment varav de obrända vägde 1,8 g/fragment och de brända 0,2 g/fragment. Fragmenteringsgraden är således hög.

Fig 1. Fördelningen av obrända och brända ben.

	Benenhet	Antal fragm	Vikt (g)
Bränt	140	172	32,95
Obränt	8	10	17,51
Totalt	148	182	50,46

Inga människoben har identifierats i benmaterialet från gravhögen, d v s alla identifierade ben kommer från djur (fig 2 och 3). De arter som påträffats är får och/eller get, svin och nötboskap. De artgrupper som framkommit är mellanstort däggdjur (får/get-, svin- och hundstorlek) samt stor och liten gräsätare.

Fig 2. Art- och artgruppsfördelning.

Art	Benenhet	Antal fragm	Vikt (g)
Mellanstort däggdjur	64	71	18,03
Oidentifierat	59	59	2,07
Djur	16	27	8,68
Stor gräsätare	3	3	4,97
Får/Get	3	6	1,1
Svin	1	1	4,04

Nöt	1	3	10,36
Liten gräsätare	1	12	1,21
Totalt	148	182	50,46

Ser man till fördelningen mellan köttrika respektive köttfattiga delar av kroppen, d v s mat- och slaktavfall, kommer 48 % av benmaterialet (räknat på benenheter) från köttrika ben medan 52 % kommer från köttfattiga ben. Enligt beräkningar gjorda av Sigvallius består tamdjursskelett till 36-41 % av köttrika ben (Sigvallius 1988:44). Således uppvisar materialet en viss övervikt på matavfall.

Fig 3. Bentabell. Brända och obrända ben från stensättningen.

Accessnr	Pnr	Bränt, obränt, eldpåverkat	Färg	Benenhet	Antal fragm	Vikt (g)	Art	Kroppsdelen	Benslag/Tand/Bendel/Sida/Anmärkning
1	1446	BB	gulvit	1	1	1,77	Mellanstort däggdjur	Extremiteter	Os longum: ev svin
2	1580	BB	svartgrå	1	9	1,61	Djur	Bål	Costa
3	1580	BB	gulvit	1	2	1,63	Mellanstort däggdjur	Kranium	Mandibula
4	1619	BB	svartgrå	1	1	2,24	Stor gräsätare	Extremiteter	Os longum: Diafys
5	1625	BB	gråvit	1	2	0,28	Mellanstort däggdjur	Bål	Costa
6	1625	BB	gråvit	1	1	4,04	Svin	Extremiteter	Femur: Diafys
7	2464	OB		1	1	1	Mellanstort däggdjur	Hand/Fot	Metapodium: Diafys
8	2464	OB		1	1	2,45	Djur	Extremiteter	Os coxae?
9	2478	BB	gråvit	1	1	0,3	Djur	Hand/Fot	Phalanges manus/pedis
10	2478	BB	vit	1	1	0,01	Oidentifierat		Obestämt benslag
11	2570	BB	gråvit	2	2	0,08	Oidentifierat		Obestämt benslag
12	2644	OB		1	1	1,16	Djur		Obestämt benslag
13	2644	BB	gråvit	1	1	0,1	Mellanstort däggdjur	Hand/Fot	Carpi/tarsi, os
14	2644	BB	brungrå	1	1	0,21	Mellanstort däggdjur	Kranium	Maxilla/ Mandibula
15	2644	BB	vitgrå	1	1	0,67	Djur		Metapodium/os longum: Diafys
16	2644	BB	vit	1	4	0,4	Djur	Kranium	Cranium
17	2644	BB	grå, vit	4	4	0,54	Djur		Obestämt benslag
18	2644	BB	gråvit	1	1	0,09	Oidentifierat		Obestämt benslag
19	2645	BB	brunsvart	1	12	1,21	Liten herbivor	Kranium	Dens: sannolikt får/get
20	2645	BB	brun	4	4	2,36	Mellanstort däggdjur	Hand/Fot	Metapodium:m Diafys
21	2645	BB	gråbrun, grå, gråvit	5	5	1,68	Mellanstort däggdjur	Extremiteter	Os longum: Diafys
22	2645	BB	vit	1	2	0,24	Mellanstort däggdjur	Bål	Vertebra
23	2645	BB	grå, brun, gråvit	5	5	1,04	Djur		Obestämt benslag
24	2645	BB	gulvit, vit	5	5	0,2	Oidentifierat		Obestämt benslag
25	2646	BB	brun, gråvit	7	7	1,59	Mellanstort däggdjur	Hand/Fot	Metapodium: Diafys
26	2646	BB	gråvit	1	1	0,51	Djur		Obestämt benslag

27	2646	BB	grå, vit	4	4	0,09	Oidentifierat		Obestämt benslag
28	2647	BB	brun	2	2	0,56	Mellanstort däggdjur	Hand/Fot	Metapodium: Diafys
29	2647	BB	brun, gråvit	5	5	1,45	Mellanstort däggdjur	Extremiteter	: DiafysOs longum
30	2647	BB	grå, gråvit	5	5	0,35	Oidentifierat		Obestämt benslag
31	2648	BB	grå	1	1	0,12	Får/Get	Hand/Fot	C2 + C3
32	2648	BB	brun, grå, gråvit	7	7	0,51	Mellanstort däggdjur	Bål	Costa
33	2648	BB	brun	1	2	1,03	Mellanstort däggdjur	Extremiteter	Humerus: Diafys
34	2648	BB	gråvit	1	1	0,13	Mellanstort däggdjur		Metapodium/os longum
35	2648	BB	gråvit, vit	7	7	0,14	Oidentifierat		Obestämt benslag
36	2648	OB		2	2	0,09	Oidentifierat		Obestämt benslag
37	2649	BB	gråvit	1	1	0,09	Mellanstort däggdjur	Kranium	Maxilla/ Mandibula
38	2649	BB	gråvit	1	1	0,02	Mellanstort däggdjur	Kranium	Dens
39	2649	BB	gråvit, vit	3	5	0,64	Mellanstort däggdjur	Hand/Fot	Metapodium: Diafys
40	2649	BB	grå, gråvit, vit	14	14	0,34	Oidentifierat		Obestämt benslag
41	2650	BB	grå	1	1	0,27	Mellanstort däggdjur	Hand/Fot	Metapodium: Diafys
42	2650	BB	brungrå	1	1	0,2	Mellanstort däggdjur	Extremiteter	Os longum: Diafys
43	2650	BB	grå, gråvit, vit	12	12	1,38	Mellanstort däggdjur		Obestämt benslag
44	2650	BB	brun, grå, gråvit	1	4	0,64	Får/Get	Kranium	Cornu
45	2650	BB	gråvit, vit	16	16	0,6	Oidentifierat		Obestämt benslag
46	2651	BB	gulvit	1	1	0,17	Mellanstort däggdjur		Metapodium/os longum
47	2651	BB	grå, gråvit, vit	2	3	0,2	Mellanstort däggdjur	Bål	Costa
48	2651	BB	gråvit	2	2	0,08	Oidentifierat		Obestämt benslag
49	2652	OB		1	3	10,4	Nöt	Hand/Fot	Calcaneus (sin)
50	2652	BB	gråvit	1	1	0,26	Mellanstort däggdjur		Obestämt benslag
51	2661	OB		1	1	2,11	Stor gräsätare		Obestämt benslag
52	2662	OB		1	1	0,34	Får/Get	Kranium	Temporale, os: pars petrosafragn
53	2662	BB	gråvit	2	2	0,26	Mellanstort däggdjur		Obestämt benslag
54	2706	BB	grå	1	1	0,62	Stor gräsätare		Metapodium/os longum

Skelett från södra långhusväggs grund

Vid södra långhusväggs grund framkom obrända skelett och redan vid undersökningen kunde man konstatera att det rörde sig om barnbegravningar. Inom ett område på ca 1,5 m mättes fyra benkoncentrationer in (punktnummer 2566-2569). Barnskeletten låg tätt intill varandra och de gick inte att separera från varandra vid upptagandet. Den osteologiska analysen av skelettmaterialet är endast översiktlig där syftet har varit att konstatera minsta antalet individer samt en åldersbedömning av individerna. Analysen visade att vid varje inmätt punkt fanns delar från flera skelett och dessutom i olika åldrar. En benkoncentration innehöll kranium från två nyfödda barn men extremiteter från en ettåring. Det gick ex inte heller att bestämma ifall ett kranium från en nyfödd i en benkoncentration (punktnummer 2566:A) hörde ihop med extremiteterna från de nyfödda från en annan benkoncentration (punktnummer 2567:K, O eller P). Analysen redovisar därmed det *sammanlagda minsta antalet individer* för de fyra benkoncentrationerna utifrån ålders- och benslagsbestämningarna. För att hålla isär benslag som tolkats höra till samma individ *per* punktnummer har de benämnts med en bokstav, från A till Z (se fig 6). I tabellen nedan redovisas *Minsta antalet individer*, d v s MNI (fig 4).

För åldersbedömning har framför allt ”Standards for data collection from human skeletal remains” (Buikstra & Ubelaker 1994) använts. Barnens tandutveckling baseras på Moorrees, Fanning & Hunt 1963, benslagens längduppgifter och utvecklingsstadium baseras på Stloukal & Hanáková 1978, Ubelaker 1978 och Fazekas & Kósa 1978. Annan litteratur som använts är Bass 1987 och Brothwell 1981. Åldersgrupperna kommer från Buikstra och Ubelaker (1994) och Arcini (1999) (fig 5). Förklaringar till de latinska namnen och tandförkortningarna visas i fig 8 och 9. Tandutvecklingen visas i bilaga 1.

Fig. 4. Minsta antal individer från södra långhusets grund.

Ålder	MNI	Underlag till MNI
Nyfödd (10 fostermånaden-1 mån/ca 0 år)	4	Mandibula
Ca 0,5-1 år	1	
Ca 1-1,5 år	3	Humerus
Ca 1,5-2 år	2	ex Temporale (d)
Vuxen (över 20 år)	1	
Totalt	11	

Sammanlagt har ben från 11 individer identifierats från punktnummer 2566-2569. Som nämnts ovan är inga skelett kompletta utan individerna är endast representerade av delar av skelettet. Åldern fördelar sig mellan nyfödda upp till två år med undantag av en del av ett höftben från en vuxen individ. Sammanlagt har fyra nyfödda, en i åldern 0,5-1 år, tre i åldern 1-1,5 år och två i åldern 1,5-2 år konstaterats i materialet.

Bevaringsgraden är hög trots att många benelement saknas. Benens ytstruktur är välbevarad trots att det rör sig om barnskelett.

De sjukliga förändringar som identifierats är perforeringar i ögonhållans tak. Kost och sjukdom kan leda till järnbrist som i sin tur kan leda till blodbrist. Detta kan visa sig genom dessa håligheter i ögonhållan (porotiska hyperostoser eller *cribra orbitalia*). De befinner sig i ett tidigt stadiet för barnet i 2567:D medan barnet i 2567:C har en kraftig *cribra orbitalia* (grad 1-2, respektive grad 3-4, enligt Buikstra & Ubelakers gradering 1994:152).

Fig 5. Åldersgrupper (modifierade åldersgrupper enligt gruppindelningar i Buikstra & Ubelaker 1994:36 och Arcini 1999:52)

Åldersgrupp	Ålder
Fetus	< 0 år
Infant	0-1 år
Infans I (Inf I)	1-7 år
Infans II (Inf II)	7-14 år
Juvenilis (JUV)	14-20 år
Yngre adult (YA)	20-35 år
Medelålders adult (MA)	35-50 år
Adult (AD)	+ 20 år

Fig 6. Sammanställning av den översiktliga analysen av skelettmaterialet.

Pnr	Id	Kroppsdelen	Benslag	Åldersgrupp	Uppsk	Barnkomm	Moorrees (tänder)	Ubelaker (tänder)	Epifyser	Måttfemur (ålder) (mm)	Måttumerus (ålder) (mm)	MandibleLength (c) (mm)	Mått (mm)
2463	Y	Fot	Fot: metatarsale I (d), metatarsale V (s), phalanx 1 pedis (prox)	Adult	> 20 år								
2463	Z	Bål	Bål: vertebra cervicalis	Infant 0-1 år	10 lm-1 mån (10:e fostermånaden-1 mån)	Ålder uppskattad efter jämförelse med benstorlek på 2566:Q. Ofusionerad arcus							
2566	A	Kranium	Kranium: mandibula + dentes (s+d) , maxilla + dentes (s+d), temporale (s+d), occipitale, frontale (s+d) (öppen, ofusionerad sutur), parietale (s+d), zygomaticum (s+d), sphenoidale, calvarium	Infant 0-1 år	10 lm-1 mån (10:e fostermånaden-1 mån)	Mandibula ej fusionerad. Incisivsuturen synlig.	10lm-1 mån	0 år (+/- 2 mån)				50	Mandible Length (c): 50; Petrous and mastoid Length Sin: 40; Basilar of occipital Length Sin: 12
2566	B	Kranium	Kranium: mandibula + dentes (s) , maxilla (d), temporale (s), frontale (d) (öppen, ofusionerad sutur), parietale, calvarium	Infant 0-1 år	10 lm-1 mån (10:e fostermånaden-1 mån)	Mandibula ej fusionerad.	10lm-1 mån	0 år (+/- 2 mån)					Petrous and mastoid Length: 34; Ulna Length Sin: 65
2566	Q (tillhör sannolikt 2566:A eller 2566:B)	Extremiteter	Extremiteter: humerus (d), radius (d), ulna (s), clavicula (s), vertebrae, costae	Infant 0-1 år	10 lm-1 mån (10:e fostermånaden-1 mån)						0 år		Clavicle Length Sin: 42; Humerus Length Dx: 71; Radius Length Dx: 57
2566	I	Extremiteter, hand/fot	Extremiteter: humerus (s+d), ulna (d), femur (s), tibia (s+d), fibula; hand/fot: metapodium, phalanges	Infans I 1-7 år	ca 1-1,5 år					1-1,5 år			Ulna Length Dx: 87; Femur Length Sin: 132

2567	C	Kranium	Kranium: maxilla + dentes (s+d) , temporale (s+d), occipitale, frontale (s+d) (öppen, ofusionerad sutur), parietale (s+d), zygomaticum (s+d), sphenoidale, calvarium	Infans I 1-7 år	ca 1,5-2 år	Mandibula saknas. Incisivsuturen synlig. Degenerativa/Sjukliga förändringar: kraftig cribra orbitalia i ögonhålorna (Buikstra & Ubelaker 1994: 152:stadie 3-4)		18 mån-2 år (+/- 8 mån)					
2567	D	Kranium	Kranium: mandibula + dentes (s+d) , Maxilla + dentes (s+d), temporale (d), frontale (s+d) (fusionerad sutura metopica), parietale (s+d), zygomaticum (s+d), sphenoidale, calvarium	Infans I 1-7 år	ca 1,5-2 år	Mandibula fusionerad. Ingen sutura metopica. Incisivsuturen synlig. Degenerativa/Sjukliga förändringar: cribra orbitalia i ögonhålorna (Buikstra & Ubelaker 1994: 152:stadie 1-2)	1,5-2 år	18 mån (+/- 6 mån)					
2567	E	Kranium	Kranium: mandibula + dentes (s+d)	Infant 0-1 år/ Infans I 1-7 år	ca 0,5- 1 år	Mandibula fusionerad. Maxilla saknas.	0,5- 1 år	9 mån (+/- 3 mån)					
2567	J	Extremiteter, bål	Extremiteter: humerus (s+d), ulna (s+d), clavicula (s+d); bål: vertebrae, costae	Infans I 1-7 år	ca 1-1,5 år								Ulna Length Sin: 89
2567	R	Extremiteter, bål	Extremiteter: humerus (s+d), ulna (s), femur (d), tibia (s+d), coxae: ilium (d), scapula (s+d); bål: vertebrae, costae	Infans I 1-7 år	ca 1-1,5 år				1-1,5 år				Femur Length Dx: 133
2567	K	Extremiteter	Extremiteter: ulna (s), radius: dist, femur (d), coxae: ilium (s+d)	Infant 0-1 år	ca 0 år				0 år				Ilium Length Dx: 44; Ilium Width Dx: 35; Ulna Length Sin: 67; Femur Length Dx: 82
2567	O	Extremiteter	Extremiteter: humerus (d), femur (s+d), coxae: ilium (d)	Infant 0-1 år	ca 0 år				0 år				Ilium Length Dx: 37; Ilium Width Dx: 32; Humerus Length Dx: 72; Femur Length Dx: 82
2567	P	Extremiteter	Extremiteter: humerus (d), femur (d)	Infant 0-1 år	max 0 år, ev 10 lm (10:e fostermånaden)	Ålder uppskattad efter jämförelse med benstorlek på 2567: K och 2567:O, där 2567:P är mindre.							
2567	T (tillhör sannolikt 2567:K eller 2567:O)	Kranium	Kranium: parietale, occipitale, calvarium	Infant 0-1 år	ca 0 år	Ålder uppskattad efter jämförelse med benstorlek på 2566:A, 2566:B och 2569:H							

2567	U (tillhör sannolikt 2567:K eller 2567:O)	Kranium	Kranium: parietale, occipitale, calvarium	Infant 0-1 år	ca 0 år	Ålder uppskattad efter jämförelse med benstorlek på 2566:A, 2566:B och 2569:H								
2568	F	Kranium	Kranium: mandibula (s+d) , temporale (s+d), occipitale, frontale (s+d), parietale, sphenoidale, calvarium	Infans I 1-7 år	ca 1 år	Mandibula fusionerad.	1 år	1 år (+/- 4 mån)						
2568	L	Kranium	Kranium: temporale (s), calvarium?	Infans I 1-7 år	ca 1 år	Ålder uppskattad utifrån temporales pars petrosastorlek								
2568	S (tillhör sannolikt 2568:F eller 2568:L)	Extremiteter, bål	Extremiteter: humerus, femur (s), fibula, os longum; bål: costae, vertebrae	Infans I 1-7 år	ca 1-1,5 år	Ålder uppskattad efter jämförelse med benstorlek på 2567:J och 2567:R.								
2568	G	Kranium	Kranium: mandibula + dentes (s) , temporale (d)	Infant 0-1 år	10 lm-1 mån (10:e fostermånaden-1 mån)	Mandibula ej fusionerad. Mandibula (s) passar ej ihop med mandibula (d) i 2569:H	10lm-1 mån	0 år (+/- 2 mån)						
2569	H	Kranium, Bål, Extremiteter, Hand/fot	Kranium: mandibula + dentes (d) , frontale (d), parietale, zygomaticum (s+d), sphenoidale; Bål: vertebrae, costae, sternum; Extremiteter: humerus (s+d), radius (s), femur (s), scapula (d) ; Hand/fot: carpi/tarsi, metapodium/phalanges	Infant 0-1 år	10 lm-1 mån (10:e fostermånaden-1 mån)	Mandibula ej fusionerad. Mandibula (s) passar ej ihop med mandibula (d) i 2568:G	10lm-1 mån	0 år (+/- 2 mån)			0 år	57	Mandible Length (c): 57; Humerus Length Dx: 73	
2569	M (tillhör ev 2567C eller 2567:D?)	Extremiteter	Extremiteter: ulna (d)	Infans I 1-7 år	ca 1,5-2 år	Ålder uppskattad efter jämförelse med benstorlek på 2567:C och 2567:D.								
2569	N	Kranium, extremiteter	Kranium: temporale (d); extremiteter: radius: dist (s)	Infans I 1-7 år	ca 1-1,5 år	Ålder uppskattad efter jämförelse med benstorlek på pars petrosa från ex 2568:F								
2569	W (tillhör ev 2569:X)	Extremiteter	Extremiteter: coxae:ilum-acetabulum (d)	Adult	> 20 år	Ilium och acetabulum fusionerad								
2569	X (tillhör ev 2569:W)	Extremiteter	Extremiteter: os longum: diafys	Adult	> 20 år	Obestämt rörben								

Obrända djurben från södra långhusets grund

Utöver de obrända människoskeletten identifierade två obrända djurbensfragment från Pnr 2566-2569. Båda kom från stor gräsätare och bestod av ett tandfragment och ett långt rörbensfragment (fig 7).

Fig 7. Obrända djurben från Pnr 2566 och 2569.

Pnr	Art	Kroppsdel	Benslag	Bendel	Antal fragm	Vikt (g)
2566	Stor gräsätare	Extremiteter	Os longum (långt rörben)	Diafys	1	2,28
2569	Stor gräsätare	Kranium	Dens (tand)		1	0,46

Människoskelett och grisskelett

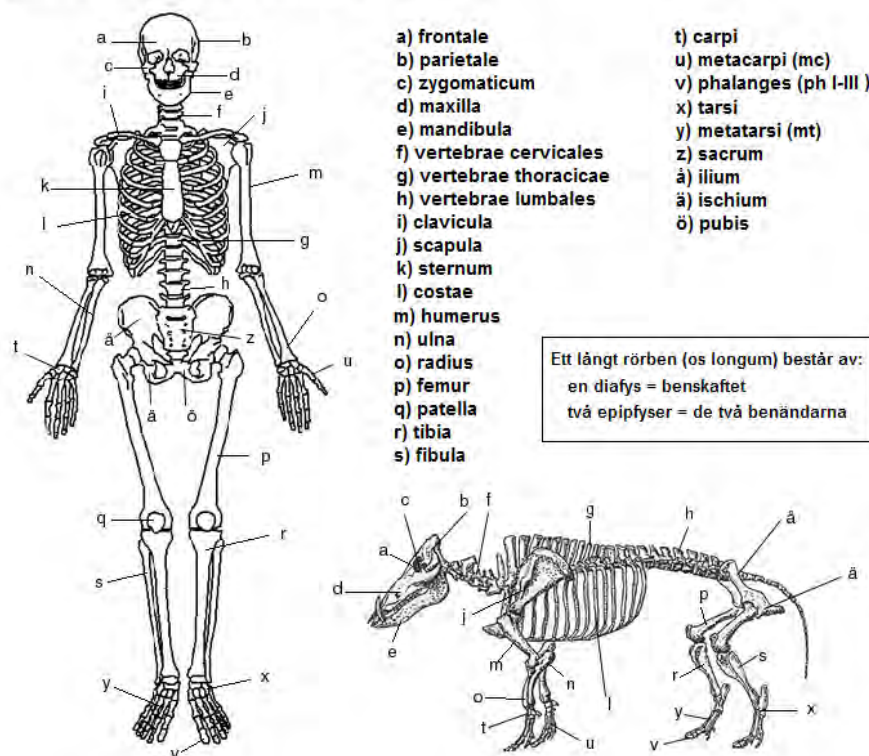

Fig 8. Latinska namn på benslag (modifierad från Iregren, E. Bildkompendium Historisk Osteologi, 2002, 5 och från Petrén, T. Anatomi. Del I. Rörelseapparaten., 1984, 38, fig.17).

DENTES (TÄNDER)

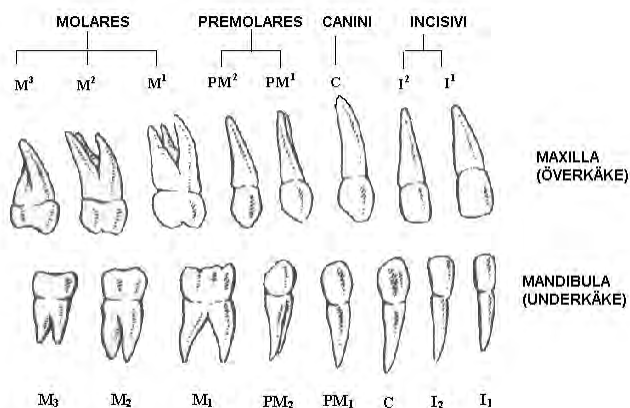

Fig 9. Mjölktänder anges med gemener och permanenta tänder med versaler (modifierad från Bass, W. M. *Human osteology. A laboratory and field manual*, 1987, 261, fig. 170).

Referenser

- Arcini, C. 1995. Osteologisk undersökning av gravarna från Raä 203, Uppland, Tierps sn, Skämsta. I: Frölund, P. & Larsson, L-I. *Skämsta. Bosättning och gravar i norra Uppland*. UV Uppsala rapport 1997:67.
- 1999. *Health and disease in early Lund : osteo-pathologic studies of 3,305 individuals buried in the first cemetery area in Lund 990-1536*. Lund.
- Bass, W. M. 1987. *Human osteology. A Laboratory and Field Manual*. 3rd ed. Missouri Archaeological Society, Columbia, Missouri.
- Buikstra, J. E. & Ubelaker, D. H. (eds.), 1994. *Standards for data collection from human skeletal remains*. Proceedings of a Seminar at The Field Museum of Natural History. Organized by Jonathan Haas. Arkansas Archaeological Survey Research Studies No. 44, 1994. Fayetteville, Arkansas.
- Brothwell, D. R. 1981. *Digging up Bones*. 3rd ed. Cornell University Press, Ithaca, New York.
- Bäckström, Y. & Sundström, A.I., 2010. *Sala gruvkyrkogård. Arbete och straff vid Sala silvergruva. Etapp 2. Forskningsgrävning, Sala stadsförsamling, Silvergruvan 1:47, fornlämning 51, Västmanlands län, SAU rapport 20101: 10*. Uppsala.
- Fazekas, I. Gy & Kósa, Ferenc, 1978. *Forensic fetal osteology*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Moorrees, Coenrad F.A., Fanning, Elizabeth A. & Hunt jr, Edward E., 1963a. Formation and Resorption of Three Deciduous Teeth in Children. I: *American Journal of Physical Anthropology* Vol. 42, No. 6. New York. s. 205-213.
- Stloukal, Milan von & Hanáková, Hana, 1978. Die Länge der Längsknochen altslawischer Bevölkerungen – Unter besonderer Berücksichtigung von Wachstumsfragen. I: *Homo* 29. s. 53-69.
- Ubelaker, D. H. 1989. The Estimation of Age at Death from Immature Human Bone. In: Iscan, M. Y. (Ed). *Age Markers in the Human Skeleton*. Charles C. Thomas, Springfield, Illinois. s. 55-70.

Otryckt rapport

Hägerman, B.-M. 2013. *Osteologisk analys av flera barnskelett. Timrå kyrka, Ångermanland. Dnr 2013/9*.

Bilaga 1. Skelett, tanduppsättningar

Teckenförklaring, tänder (från Arcini 1995 och Bäckström & Sundström 2010):

I	inte erupterad, men synlig i alveol
PM	<i>postmortem</i> tappad, tandförlust efter döden, i graven eller vid efterhantering
E	erupterar
X	erupterad
S	saknas

Pnr 2566:A

Tanduppsättning/tandutveckling:

Överkäke:

Sin:	i1	i2	c	m1	m2
	I	I	I	I	I
Dx:	i1	i2	c	m1	m2
	I	I	I	I	PM

Underkäke:

Sin:	i1	i2	c	m1	m2
	I	I	I	I	I
Dx:	i1	i2	c	m1	m2
	PM	PM	I	I	I

Pnr 2566:B

Tanduppsättning/tandutveckling:

Överkäke: saknas

Underkäke:

Sin:	i1	i2	c	m1	m2
	PM	I	I	I	PM
Dx:	i1	i2	c	m1	m2
Saknas	-	-	-	-	-

Pnr 2567:C

Tanduppsättning/tandutveckling:

Överkäke:

Sin:	i1	i2	c	m1	m2
	PM	X	PM	X	X
Dx:	i1	i2	C	m1	m2
	PM	PM	PM	X	X

Underkäke: Saknas

Pnr 2567:D

Tanduppsättning/tandutveckling:

Överkäke:

Sin:	i1	i2	c	m1	m2
	X	X	X	X	E
Dx:	i1	i2	c	m1	m2
	X	X	PM	X	E

Underkäke:

Sin:	i1	i2	c	m1	m2
	PM	PM	PM	X	X
Dx:	i1	i2	c	m1	m2
	PM	X	X	X	X

Pnr 2567:E**Tanduppsättning/tandutveckling:**

Överkäke: Saknas

Underkäke:

Sin:	i1	i2	c	m1	m2
	PM	E	S	I	I
Dx:	i1	i2	c	m1	m2
	X	E	E	-	-

:

Pnr 2568:F**Tanduppsättning/tandutveckling:**

Överkäke: Saknas

Underkäke

Sin:	i1	i2	c	m1	m2
	PM	PM	I	PM	I
Dx:	i1	i2	c	m1	m2
	PM	PM	I	E	I

Pnr 2568:G**Tanduppsättning/tandutveckling:**

Överkäke: saknas

Underkäke:

Sin:	i1	i2	c	m1	m2
	I	I	I	I	I
Dx:	i1	i2	c	m1	m2
Saknas	I	I	-	-	-

Pnr 2569:H**Tanduppsättning/tandutveckling:**

Överkäke: Saknas

Underkäke:

Sin:	i1	i2	c	m1	m2
Saknas	-	-	I	-	-
Dx:	i1	i2	c	m1	m2
	I	I	I	I	PM

Bilaga 6. Makrofossil och vedartsanalys.

MILJÖARKEOLOGISKA LABORATORIET

RAPPORT nr. 2014-004

**Analys av vedart och makrofossil från ett
brandlager under Timrå kyrka, Medelpad.**

Av Roger Engelmark

INSTITUTIONEN FÖR IDÉ – OCH SAMHÄLLSSTUDIER

Analys av vedart och makrofossil från ett brandlager under Timrå kyrka, Medelpad.

Av Roger Engemark
Miljöarkeologiska laboratoriet
Institutionen för idé- och samhällsstudier
Umeå Universitet

Inledning och provbeskrivning

Tre påsar med material från ett brandlager i en gravhög under kyrkan har analyserats med avseende på växtmaterial, inklusive träkol - vilket utgjorde huvuddelen av innehållet. Kolet var utmärkt bevarat med stora bitar varav ett tjugotal av varierande storlek artbestämdes från varje påse. Påsarnas innehåll sållades sedan och de finare fraktionerna genomgicks under stereolupp för att erhålla och identifiera ev. frön.

Resultat

13-055-1

Träkol av gran, al och björk
Granbarr - enstaka

13-055-2

Träkol av björk, al sälj
Förkolnade bitar av grässtrån och enstaka granbarr
Förkolnade frön:

Hallon	2
Smultron	28
Klöver	4
Snärjmåra	1
Harsyra	1
Starr	4

13-055-3

Träkol av björk, al, gran och tall
Mycket förkolnade granbarr

Diskussion

Träkolen består av de vanliga trädslagen i våra skogar men med en dominans av träddarter från fuktigare/näringsrikare marker, främst al och gran. Sammansättningen avviker något mellan de tre analyserade proven som antyder att något olika marker avverkats för vedbranden. En bättre genomförd statistik hade kunnat nivellera skillnaderna mellan proven men sannolikt endast marginellt. Information om utbredning och tjocklek liksom var de tre proven är tagna saknas.

Prov 2 innehöll en del frön men bara en skogsart (harsyra, ett frö). Resten är arter från ett öppet, kulturstört, betes-/ängslandskap. Provet torde vara taget djupare ner i brandlagret så att växtmaterial från en ursprunglig markyta, sannolikt med vegetationen på brandplatsen, kommit med. Det är förhållandevis många smultronkärnor och man kan spekulera om de lagts dit avsiktlig men varje smultron innehåller många kärnor så antalet representerar i alla fall bara någon enstaka frukt.

Bilaga 7. Pollenanalys

2013-08-14

1

Resultat av pollenanalys från ett jordprov insamlat under en gravhög, Timrå medeltida kyrka, provnummer 2699, Västernorrlands län

Jan-Erik Wallin

INLEDNING

Ett jordprov insamlat under en gravhög från Timrå medeltida kyrka, provnummer 2699, Västernorrlands län, har analyserats på polleninnehåll. Beskrivning av jordprovet: *"Murberget Läns museet Västernorrland genomförde under vintern/våren 2013 arkeologiska undersökningar av Timrå medeltida kyrka (som ligger inne i nuvarande kyrka) samt en gravhög under den medeltida kyrkan. Rester efter graven fanns i form av ett kärnröse, bitvis täckt av en jordmantel samt ett brandlager under kärnröset. Jordprovet togs i det som tolkades som ett marklager under brandlagret."*

METODER

Pollenanalys

Provet homogeniserades innan ett delprov togs ut för pollenanrikning. Prover behandlades enligt standardmetoden för pollenanrikning beskriven i t.ex. Moore et al. (1991). Återstoden, det koncentrerade pollenmaterialet, färgades med saffraninfärgad glycerin. På preparatet räknades ca 400 pollen och procentvärden beräknades på basen av totalsumman för alla pollen från de landlevande kärlväxterna. Vid identifiering av pollentyperna användes bestämningsnycklar av Beug (1961) och Moore et al. (1991). Vid pollenanalys av jordprover finns en viss risk för att vissa växtarter med tjockskaliga pollenkorn får en överrepresentation i analysen (t. ex korgblommiga växter). Att pollenkornen har ett tjockt skal minskar risken för nedbrytning jämfört med tunnskaliga pollenkorn. I jordproverna finns det även en överhängande risk för att pollen transporteras genom ihålligheter ned i jordlagren. Transporten sker i första hand med vatten.

RESULTAT och DISKUSSION

Provet innehöll stora mängder av kol- och vedfragment. Det analyserade provet innehöll förhållandevis en högre andel tjockskaliga pollenkorn samt trasiga pollenkorn. Provet har med andra ord påverkats av en nedbrytningsprocess som kan ha orsakat att tunnskaliga pollenkorn har helt enkelt brutits ned och är underrepresenterade i analysresultatet.

Provet innehöll pollen från växtarter som visar att ett betes- och ängslandskap fanns på lokalen. I detta fall kan betes- och ängslandskapet indikeras av växter såsom gräs, gullris, kattfot, röllika, prästkrage, fibblor, maskros, våtarv, stjärnblomma, rödblåra och smörblommor. Även den höga andelen sporer från dvärglummar kan visa att ett betes- och ängslandskap fanns på lokalen. Ett pollenkorn från sädeslaget, korn, har hittats i pollenprovet, vilket tyder på att odling kan ha förekommit på lokalen under den tidsperiod som provet representerar. Skogsvegetationen på lokalen bestod av gran, tall, al och björk. Med andra ord ett typiskt skogslandskap för regionen.

Datering

Kolfragment har sållats fram från provet. Räcker till C-14 prov.

REFERENSER

- Beug, H.J. (1961) Leifaden der Pollenbestimmung für Mitteleuropa und angrenzende Gebiete. Lief. 1. 63 pp. Stuttgart.
Moore, P.D., Webb, J.A. & Collinson, M.E. (1991) Pollen analysis. Oxford.

2013-08-14

2

**Tabell 1: Resultat av pollenanalys, Timrå medeltida kyrka, provnummer 2699, Västerbotten
Andelen pollen/sporer i %. Analys Jan-Erik Wallin**

Art/prov nummer	2699
Al	19.0
Björk	11.3
Tall	20.8
Gran	30.7
Gräs	7.0
Korgblommiga växter (Rörf.)	0.2
Korgblommiga växter (Tungf.)	9.4
Smörblommor	0.7
Nejlikväxter	0.5
Målla	0.2
Summa jordbruksgynnade växter (exkl. gräs)	11.0
Korn	0.2
Summa räknade pollen (antal)	415
Lopplummer	0.2
Lummer	0.7
Dvärglummer	22.4
Ormbunkar	2.6
Vitmossa	0.2
Summa räknade sporer	136
Jan-Erik Wallin 2013	Kol + Vedrester

Bilaga 8. Fotolistor

Bilder från förundersökningen av den medeltida kyrkan.

Fotonr	Motiv	Fotograferat från
1	Långhuset fotat från koret när golvet brutits upp och spånet i trossbotten började sugas upp	Öst
2	John Molin, antikvarie från Länsstyrelsen i koret	
3	Sydöstra delen av långhuset när golvet brutits	Nordväst
4	Sydöstra delen av långhuset när golvet brutits	Väst
5	Långhuset efter att golvet brutits upp	Väst
6	Långhuset efter att golvet brutits upp fotat uppifrån orgelläktaren	Väst
7	Metallfragment	
8	Sydöstra delen av koret efter att golvet brutits bort	Väst
9	Mellersta och sydöstra delen av koret efter att golvet brutits bort	Väst
10	Arbetsbild, David Loeffler gräver i sydvästra delen av långhuset	Väst
11	Arbetsbild, David Loeffler gräver i sydvästra delen av långhuset	Väst
12	De främre delarna av långhuset och koret fotat uppifrån orgelläktaren	Väst
13	Norra delen av nuvarande kyrkan långhus och kort fotat uppifrån orgelläktaren	Väst
14	Området mellan mittgången och den södra gången efter bortrensning av alla lösa massor	Norr
15	Arbetsbild, lösa massor och byggmaterial sugas bort	Väst
16	Den nordliga öppningen i det senare rakslutna koret	Väst
17	Närbild av tegelsten med inskription vid den nordliga öppningen i det senare rakslutna koret	Väst
18	Plats för skelettfynd av barn i östra delen av det medeltida koret	Väst
19	Plats för skelettfynd av barn i östra delen av det medeltida koret	Väst
20	Sektion (strax öster om det nordvästra hörnet) av grundläggningen till den medeltida kyrkan framrensad	Syd
21	Ytan väster om den södra gången efter bortrensning av lösa massor	Väst
22	Grundläggningen till det nordöstra hörnet av den medeltida kyrkan samt mittgången	Väst
23	Stenpackningen mellan koret och södra gången framrensad	Öst
24	Södra delen av gravkammaren intill koret delvis frilagd	Öst
25	Sektion (strax öster om det nordvästra hörnet) av grundläggningen till den medeltida kyrkan framrensad.	Syd
26	Arbetsbild, David Loeffler vid den delvis frilagda kammaren intill koret	Norr
27	Norra delen av de bevarade delarna av det smalare, medeltida koret samt betongkammaren	Väst
28	Ytan väster om den södra gången efter bortrensning av lösa massor. Foto uppifrån orgelläktaren.	Väst
29	Grundläggningen till det nordöstra hörnet av den medeltida	Väst

	kyrkan samt mittgången. Foto uppifrån orgelläktaren.	
30	Nordöstra hörnet av den medeltida kyrkan samt mittgången. Foto uppifrån orgelläktaren.	Väst.
31	Sektion (strax öster om det nordvästra hörnet) av grundläggningen till den medeltida kyrkan framrensad. Foto uppifrån orgelläktaren.	Väst
32	Grundläggningen till den medeltida kyrkan efter bortrensning av lösa massor och byggmaterial. Foto uppifrån orgelläktaren.	Väst
33	Grundläggningen till den medeltida kyrkan efter bortrensning av lösa massor och byggmaterial. Foto uppifrån orgelläktaren.	Väst
34	Grundläggningen till den medeltida kyrkan efter bortrensning av lösa massor och byggmaterial. Foto uppifrån orgelläktaren.	Väst
35	Norra delen av de bevarade, smalare delarna av det medeltida koret i bildens mitt	Väst
36	Norra delen av de bevarade delarna av koret samt betongkamaren. I bildens vänstra del syns den norra öppningen samt delar av grundläggningen till det rakslutna, medeltida koret.	Väst
37	Stylus eller griffel.	
38	Bokbeslag.	
39	Medeltida mynt funna i det äldre medeltida koret.	
40	Norra delen av det bevarade smalare, medeltida koret	Väst
41	Grundläggningen av södra delen av västra gaveln i den medeltida kyrkan. Foto uppifrån orgelläktaren.	Väst
42	Grundläggningen av södra delen av västra gaveln i den medeltida kyrkan. Foto uppifrån orgelläktaren.	Väst
43	Grundläggningen av södra delen av västra gaveln i den medeltida kyrkan. Foto uppifrån orgelläktaren.	Väst
44	Södra muren till gravkammaren	Väst
45	Södra muren till gravkammaren i bildens västra del	Väst
46	Södra muren till gravkammaren i bildens västra del	Väst
47	Södra muren till gravkammaren samt den delvis frilagda kammaren i bildens västra del	Väst
48	Sydöstra hörnet av gravkammaren	Väst
49	Den framrensade stenpackningen i triangeln mellan betonggången och södra långhusväggen	Väst
50	Norra korväggen och öppningen i det utvidgade koret	Väst
51	Norra korväggen och öppningen i det utvidgade koret	Väst
52	Norra korväggen och öppningen i det utvidgade koret	Väst
53	Öppningen i det utvidgade korets norra vägg	Väst
54	Öppningen i det utvidgade korets norra vägg	Syd
55	Öppningen i det utvidgade korets norra vägg samt markprofil	Syd
56	Norra korväggen och öppningen i det utvidgade koret	Öst
57	Norra korväggen och öppningen i det utvidgade koret	Öst
58	Stenpackning i området öster om den södra gången	Väst
59	Stenpackning i området öster om den södra gången	Öst
60	Norra delen av de bevarade delarna av koret samt betongkamaren.	Syd
61	Norra delen av de bevarade, smalare delarna av det medeltida koret.	Väst
62	Norra delen av de bevarade delarna av koret samt betongkamaren.	Nordväst
63	Norra delen av de bevarade delarna av koret samt betongkamaren. I bildens vänstra del syns den norra	Väst

	öppningen samt delar av grundläggningen till det rakslutna, medeltida koret.	
64	Grundläggningen till den medeltida kyrkan efter bortrensning av lösa massor och byggmaterial. Foto uppifrån orgelläktaren.	Nordväst
65	Grundläggningen till den medeltida kyrkan efter bortrensning av lösa massor och byggmaterial. Foto uppifrån orgelläktaren.	Sydväst
66	Grundläggningen av södra delen av västra gaveln i den medeltida kyrkan samt schakt väster om mittgången. Foto uppifrån orgelläktaren.	Väst
67	Stenpackning och schakt för 1800-talsgrav på ytan norr om den södra gången.	Väst
68	Grundläggningen till den medeltida kyrkan efter bortrensning av lösa massor och byggmaterial. Foto uppifrån orgelläktaren.	Väst
69	De främre delarna av långhuset samt koret. Foto uppifrån orgelläktaren.	Väst
70	De främre delarna av långhuset samt koret. Foto uppifrån orgelläktaren.	Väst
71	Arbetsbild, grävning och bortforsling av jord med sugslang.	Öst
72	Arbetsbild, grävning och bortforsling av jord med sugslang.	Öst
73	Den framrensade stenpackningen i triangeln mellan betonggången och södra långhusväggen	Väst
74	Den framrensade stenpackningen i triangeln mellan betonggången och södra långhusväggen	Norr
75	Norra korväggen och öppningen i det utvidgade koret	Väst
76	Norra korväggen och öppningen i det utvidgade koret	Väst
77	Södra delarna av de bevarade, smalare delarna av det medeltida koret.	Norr
78	Norra korväggen och öppningen i det utvidgade koret i förgrunden, i bakgrunden resterna av det smalare koret.	Sydväst
79	Nordöstra delen av de bevarade delarna av koret samt betongkamaren.	Nordväst
80	Norra delen av de bevarade delarna av det smalare koret samt betongkamaren.	Väst
81	Det smalare koret. Det rakslutna koret samt betonggången	Väst
82	Schakt parallellt med den södra gången	Öst
83	Arbetsbild, David Loeffler ritat en markprofil.	Syd
84	Schakt öster om den södra gången där grav från 1800-talet låg	Väst
85	Schakt parallellt med den södra gången	Norr
86	Schakt parallellt med den södra gången	Norr
87	Schakt parallellt med den södra gången	Norr

Bilder från slutundersökningen av den medeltida kyrkan.

Fotonr	Motiv	Fotograferat från
88	Arbetsbild, Ola George gräver ut material under mittgången som sedan sugts upp	Syd
89	Arbetsbild, David Loeffler bär en sten	Väst
90	Arbetsbild, David Loeffler plockar bort stenar, den lösa jorden sugts bort	Väst
91	Arbetsbild, David Loeffler plockar bort stenar, den lösa jorden sugts bort	Sydväst
92	Arbetsbild, David Loeffler rensar fram stenpackningen, den lösa jorden sugts bort	Väst

93	Arbetsbild, David Loeffler rensar fram stenpackningen, den lösa jorden sugts bort	Väst
94	Arbetsbild, David Loeffler rensar fram stenpackningen, den lösa jorden sugts bort	Norr
95	Stenpackningen öster om södra gången framrensad	Nordväst
96	Stenpackningen öster om södra gången framrensad	Väst
97	Stenpackningen öster om södra gången framrensad	Väst
98	Stenpackningen öster om södra gången framrensad	Väst
99	Stenpackningen öster om södra gången framrensad	Väst
100	Stenpackningen öster om södra gången framrensad	Väst
101	Grav (några av benen syns) under mittgången	Syd
102	Stenpackningen öster om södra gången framrensad	Väst
103	Stenpackningen öster om södra gången framrensad	Sydväst
104	Stenpackningen öster om södra gången framrensad	Öst
105	Södra och norra grundläggningarna efter att nytt golv gjutits över koret. Foto uppifrån orgelläktaren	Väst
106	Stenpackningen öster om södra gången framrensad samt markprofil under södra gången	Öst
107	Norra grundläggningen samt rund sten som eventuellt skulle kunna vara ett gravklot som flyttats	Väst
108	Arbetsbild, David Loeffler ritar, Ola George på väg uppför rampen	Väst
109	Norra grundläggningen samt rund sten som eventuellt skulle kunna vara ett gravklot som flyttats. Foto uppifrån mittgången	Öst
110	Norra grundläggningen samt rund sten som eventuellt skulle kunna vara ett gravklot som flyttats	Öst
111	Stenpackningen närmast den södra gången, i bildens vänstra del har stenpackningen börjat brytas bort	Norr
112	Stenpackningen samt markprofil under södra gången	Öst
113	Yta under den bortbrutna stenpackningen, sten med vidhäftande kalk. Foto uppifrån mittgången	Norr
114	Yta under den bortbrutna stenpackningen. Foto uppifrån södra gången	Väst
115	Stenblock med vidhäftande kalk	Väst
116	Paus i arbetet med att lyfta upp stenblock	Väst
117	Stenblock med vidhäftande kalk	Väst
118	Kalklager runt den ursprungliga platsen för stenblocket med vidhäftande kalk	Nordväst
119	Stenpackningen samt markprofil under södra gången	Öst
120	Ytan öster om mittgången när stenpackningen i de östra delarna brutits bort	Sydväst
121	Stenpackningen samt markprofil under södra gången. Foto uppifrån mittgången	Nordöst
122	Stenpackningen närmast den södra gången, i bildens vänstra del har stenpackningen brutits bort	Norr
123	Stenpackningen samt markprofil under södra gången	Öst
124	Upplyft stenblock med vidhäftande kalk	
125	Stenblock med vidhäftande kalk	
126	Stenpackningen närmast öster om södra gången, stenpackningen längre österut bortbruten	Väst
127	Paus i arbetet	Väst
128	Stenpackning under mittgången	Syd
129	Stenpackningen närmast öster om södra gången,	Öst

	stenpackningen längre österut bortbruten	
130	Arbetsbild, upplyftning och bortkörande av stenblock	Syd
131	Arbetsbild, upplyftning av stenblock	Sydöst
132	Arbetsbild, upplyftning av stenblock	Sydöst
133	Koncentration av skelettdelar av barn i stenpackningen längs södra långhusväggen öster om södra gången	Norr
134	Sotig yta vid vinkeln mellan södra gången och mittgången	Öst
135	Sotig yta vid vinkeln mellan södra gången och mittgången	Norr
136	Undersökningen fotad uppifrån orgelläktaren	Nordväst
137	Undersökningen fotad uppifrån orgelläktaren	Väst
138	Brandlager intill södra gången	Sydöst
139	Brandlager intill södra gången	Syd
140	Brandlager intill södra gången	Öst
141	Brandlager intill södra gången	Öst
142	Brandlager, stenpackning intill södra gången samt markprofil under södra gången	Öst
143	Sotig yta vid vinkeln mellan södra gången och mittgången. Foto uppifrån mittgången	Nordöst
144	Sotig yta vid vinkeln mellan södra gången och mittgången. Foto uppifrån södragången	Syd
145	Brandlager, stenpackning intill södra gången samt markprofil under södra gången	Öst
146	Sydvästra delen av kammaren, i botten sotigt lager	Nordväst
147	Sotigt lager i botten av sydvästra delen av kammaren	Nordväst
148	Sydvästra delen av kammaren, i botten sotigt lager	Nordväst
149	Ytan öster om den södra gången när det mesta av stenpackningen rensats bort	Sydöst
150	Ytan öster om den södra gången när det mesta av stenpackningen rensats bort. Foto uppifrån mittgången	Norr
151	Området vid kammaren. Foto från mittgången	Sydväst
152	Besök av konservator Lennart Kristiansson från Murberget	
153	Ytan öster om den södra gången när det mesta av stenpackningen rensats bort. Foto uppifrån mittgången	Norr
154	Gräns mellan brandlager och kalklager	Väst
155	Gräns mellan brandlager och kalklager	Syd
156	Gräns mellan brandlager och kalklager	Syd
157	Brandlager, stenpackning intill södra gången samt markprofil under södra gången	Öst
158	Brandlager, stenpackning intill södra gången samt markprofil under södra gången	Öst
159	Brandlager, stenpackning intill södra gången samt markprofil under södra gången, södra delen	Öst
160	Brandlager, stenpackning intill södra gången samt markprofil under södra gången, norra delen	Öst
161	Brandlager, stenpackning intill södra gången samt markprofil under södra gången	Öst
162	Kalklager i förgrunden och brandlager i bakgrunden	Öst
163	Gräns mellan brandlager och kalklager. Fotat uppifrån mittgången	Norr
164	Gräns mellan brandlager och kalklager.	Öst
165	Kalklager i förgrunden och brandlager i bakgrunden	Öst
166	Norra delen av brandlager, stenpackning intill södra gången samt markprofil under södra gången	Öst
167	Norra delen av brandlager, stenpackning intill södra gången	Öst

	samt markprofil under södra gången	
168	Norra delen av brandlager, stenpackning intill södra gången samt markprofil under södra gången	Öst
169	Norra delen av brandlager, stenpackning intill södra gången samt markprofil under södra gången	Öst
170	Norra delen av brandlager, stenpackning intill södra gången samt markprofil under södra gången	Öst
171	Norra delen av brandlager, stenpackning intill södra gången samt markprofil under södra gången	Öst
172	Del av kalklager som stört brandlagrets nordöstra delar	Sydöst
173	Del av kalklager som stört brandlagrets nordöstra delar	Sydöst
174	Del av kalklager som stört brandlagrets nordöstra delar	Sydöst
175	Del av kalklager som stört brandlagrets nordöstra delar	Sydöst
176	Del av kalklager som stört brandlagrets nordöstra delar i förgrunden och brandlagret i bakgrunden	Sydöst
177	Del av kalklager som stört brandlagrets nordöstra delar. Kalklager runt sten	Nordöst
178	Del av kalklager som stört brandlagrets nordöstra delar. Kalklager runt sten	Nordöst
179	Brandlager och störd yta samt delar av kärnröse och markprofil	Öst
180	Brandlager och störd yta samt delar av kärnröse och markprofil	Norr
181	Brandlager och störd yta samt delar av kärnröse och markprofil	Öst
182	Brandlager och störd yta samt delar av kärnröse och markprofil. David Loeffler gräver fram rester av barnskelett i stenpackningen	Norr
183	Brandlager och störd yta samt delar av kärnröse och markprofil. David Loeffler gräver fram rester av barnskelett i stenpackningen	Norr
184	Brandlager samt delar av kärnröse och markprofil.	Öst
185	Brandlager samt delar av kärnröse och markprofil.	Öst
186	Brandlager samt delar av kärnröse och markprofil.	Öst
187	Profil av sydlig grop i brandlager överlagrad med utrunnen kalk. Profil mellan x 6930 267,016 y 1577 920,33 oc x 6930 269,84 y 1577 918,42	Nordöst
188	Profil av grop i brandlager överlagrad med utrunnen kalk Profil mellan x 6930 267,016 y 1577 920,33 oc x 6930 269,84 y 1577 918,42	Nordöst
189	Rödbränd jord under brandlager	
190	Profil av grop i brandlager överlagrad med utrunnen kalk Profil mellan x 6930 267,016 y 1577 920,33 oc x 6930 269,84 y 1577 918,42	Nordöst
191	Profil av grop norr om föregående grop Profil mellan x 6930 267,016 y 1577 920,33 och x 6930 269,84 y 1577 918,42	Öst
192	Profil av grop norr om föregående grop Profil mellan x 6930 267,016 y 1577 920,33 och x 6930 269,84 y 1577 918,42	Öst
193	Profil av grop norr om föregående grop Profil mellan x 6930 267,016 y 1577 920,33 och x 6930 269,84 y 1577 918,42 samt mörkfärgning öster om gropen	Öst
194	Mörkfärgning öster om gropen	Öst
195	Mörkfärgning öster om gropen	Uppifrån söder
196	Mörkfärgning öster om gropen	Uppifrån söder

197	Föremål från tornvinden	
198	Kistor från tornvinden	
199	Del av armar till ljusstake från tornvinden	
200	Ljuskrona från tornvinden	
201	Orgelpipor från tornvinden	
202	Bjälkar och klocka i tornet	
203	Ljusstakar från tornvinden	
204	Del av armar till ljusstake från tornvinden	
205	Del av armar till ljusstake från tornvinden	
206	Ljuskrona från tornvinden	
207	Ola George håller upp ljuskrona på tornvinden	
208	Ola George håller upp ljuskrona på tornvinden	
209	Ljusstakar från tornvinden	
210	Föremål från tornvinden	
211	Sparbössa från tornvinden	
212	Föremål från tornvinden	
213	Föremål från tornvinden	
214	Lyckta från tornvinden	
215	Profil av grop mellan x 6930 267,016 y 1577 920,33 och x 6930 269,84 y 1577 918,42	Öst
216	Profil av grop mellan x 6930 267,016 y 1577 920,33 och x 6930 269,84 y 1577 918,42	Öst
217	Stenpackning i hörnet mellan mittgången och södra gången	Syd
218	Stenpackning i hörnet mellan mittgången och södra gången	Väst
219	Stenpackning i hörnet mellan mittgången och södra gången	Syd
220	Stenpackning i hörnet mellan mittgången och södra gången	Syd
221	Stenpackning i hörnet mellan mittgången och södra gången	Syd
222	Stenpackning norr om hörnet mellan mittgången och södra gången	Nordöst
223	Nordsydlig markprofil under södra gången	Öst
224	Nordsydlig markprofil under södra gången	Öst
225	Nordsydlig markprofil under södra gången	Öst
226	Nordsydlig markprofil under södra gången med bränd yta under brandlager	Öst
227	Nordsydlig markprofil under södra gången med bränd yta under brandlager	Öst
228	Sotig yta nordöst om hörnet mellan södra gången och södra långhusväggen	Nordöst
229	Stenpackning under mittgången	Syd
230	Stenpackning under mittgången	Syd
231	Skalle under mittgången i hörnet mellan mittgången och södra gången	Syd
232	Stenpackning under mittgången fram mot gravkammaren	Sydväst
233	Del av stenpackning till rustbädden för västra väggen i den medeltida kyrkan i hörnet mellan mittgången och södra gången	Sydöst
234	Del av tegelmur till värmekanal under mittgången	Väst
235	Stenblock i värmekanal	Väst
236	Ola George bredvid tegelmur till värmekanal under mittgången	Sydväst
237	Ola George bredvid tegelmur till värmekanal under mittgången	Sydväst
238	Hörn av markprofiler i hörnet mellan mittgången och södra gången med kärnröse och jordmantel synliga	Nordöst

239	Hörn av markprofiler i hörnet mellan mittgången och södra gången med kärnröse och jordmantel synliga	Nordöst
240	Hörn av markprofiler i hörnet mellan mittgången och södra gången med kärnröse och jordmantel synliga	Nordöst
241	Hörn av markprofiler i hörnet mellan mittgången och södra gången med kärnröse och jordmantel synliga	Nordöst
242	Kärnröse och grundläggning till kyrkan	Norr
243	Kärnröse och grundläggning till kyrkan	Norr
244	Norra långhusväggen från utsidan	Öst
245	Området öster om sakristian	Norr
246	Norra långhusväggen från utsidan	Öst
247	Området öster om sakristian	Norr
248	Södra långhusväggen från utsidan	Sydöst
249	Södra långhusväggens östra del från utsidan	Sydväst
250	Södra långhusväggen från utsidan	Sydväst
251	Södra långhusväggen från utsidan	Väst
252	Södra långhusväggen från utsidan	Väst
253	Södra långhusväggen från utsidan	Väst
254	Södra långhusväggens östra del från utsidan	Sydväst
255	Södra långhusväggens östra del från utsidan	Sydväst
256	Hela kyrkan	Nordväst
257	Hela kyrkan	Nordväst

Bilaga 9. Dagböcker

Dagbok för förundersökningen

31/1-2013

Etableringsdag. Vi körde ner redskap till kyrkan och satte sedan igång med grävningen. Under dagen rensades ytor sydväst om koret och norr om gången till södra porten. En stenpackning som såg ut att vara en grund för den medeltida kyrkan framkom. Efter avsökning med metalldetektor hittades en tvåring från 1700-talet (Adolf Fredrik), ett bokspänne av silver och en kopparknapp. Vid 11-tiden var vi på byggmöte. Vi beställde plankor att köra skottkärrorna på framme vid koret. En del skelettdelar framkom under dagen. Efter eftermiddagsfikat började en yta framme vid koret rensas upp. Under koret gick djupa, gjutna balkar. En djup och bred gång som fungerat som en värmegång gick från korets sydöstra hörn och in mot mitten av kyrkorummet där långhus och kor möter varandra.

1/2-2013

Ytan söder om mittgången som påbörjades under föregående dag grävdes klart. Ett ettöresmynt från 1700-talet hittades. En grav ser ut att finnas där, den består av ett gråaktigt lager mjåla (utgör kanske fyllning). Den yta i koret som började rensas dagen före, fortsatte rensas. Ytan rensades dock inte färdigt då betongbalkarna i koret antagligen skulle tas bort och en liten traktor skulle köra dit och ta bort dem. Med tanke på det var det bättre att låta fyllnadsmassorna ligga kvar och skydda lämningarna av den medeltida kyrkan. Arbetet fortsatte i den sydvästra delen av koret. Ytan där rensades på stora mängder löst material. En grund orienterad i nord-syd påträffades parallellt med mittgången, den sträckte sig bort till den södra gången. Möjligen utgör grunden resterna efter den medeltida kyrkans västra gavel.

Väster om den södra gången fanns ytor som innehöll mycket kalk, samt mörkfärgningar i dem. Mörkfärgningarna utgör troligen platser för gravar (osäkert om det var på den medeltida kyrkogården eller inom 1700-talskyrkans långhus). Vid rensning sjönk foten ner i en av dessa mörkfärgningar vilket stärker teorin om att det rör sig om gravar.

Ett koordinatsystem upprättades efter fixpunkter som sattes ut med RTK-GPS utanför kyrkan. Två fixpunkter sattes sedan ut inne i kyrkan med hjälp av totalstation. Arbetet försvårades av säkerhetsbestämmelserna som angav att heltäckande overall av tyg/gummi skulle användas. Bra jobbat under dagen.

4/2-2013

På förmiddagen grävdes och rensades ytan söder om mittgången (öster om södra gången) färdigt. Ett par nedgrävningar, troligen gravar syns tydligt mot den omgivande kalkbruksblandade jorden. I ytan nordöst om den södra ingången grävdes ett schakt i det mjålalager som fanns i den sydvästra delen av ytan. Vi anade att mjålalagret var påfört. En möjlig grav konstaterades där då jorden var löst packad (tyder förmodligen på gravläggning under golv där jorden inte satt sig) Ett mynt hittades inom ytan strax norr om schaktet (troligen 1 öre från 1700-talet).

Två av de fack som bildades av betongbalkarna i koret rensades, dels i nordöst vid predikstolen och dels den triangulära ytan i korets sydöstra del. I nordöst påträffades en stenpackning/grund och några flata hållar samt en tegelkonstruktion. Mellan tegelkonstruktionen och en av stenpackningarna (norra korväggen i den senare medeltida kyrkan) fanns en öppning som tolkades som en ingång (möjligen till en äldre sakristia). Ett silvermynt hittades i stenpackningen söder om ingången. Ena sidan av myntet hade en Vasa-kärve (möjligen var myntet präglat under Karl den IX regenttid). I den sydöstra delen av koret fanns inte mycket bevarat då ytan var förstörd av anläggandet av värmekanalen. Endast delar av en stenpackning fanns i den sydvästra delen. Ett mynt (ett öre från 1718) hittades i fyllnadsmassorna. Inmätning av fynd, mittgång och långhus.

En profil genom gravröset (som påträffades i området söder om mittgången, öster om södra gången) ritades i profil.

11/2-2013

Under dagen användes sugbil för att ta bort vår stora dumphög norr om mittgången (vilket inte lyckades helt), sedan bad vi om hjälp att suga upp byggsnuts i koret vilket inte blev helt klart. Totalt sögs cirka 8 m³ massor bort under dagen. David grävde fram tegelsten med inskrift vid ingången i norra delen av koret. Norra delen av det nutida koret rensades färdigt. Grunden till norra väggen rensades fram (den låg en bit söder om den nuvarande). En kraftig stenansamling söder om den norra grunden skulle kunna vara rester efter ett äldre smalare kor. En stor flat håll rensades fram framför mittgången (kan möjligen ligga i den medeltida kyrkans golvnivå). Norr om mittgången rensades grunden, vägglinjerna för västra gaveln och norra väggen fram. Byggjobbarna och vi arkeologer forslade bort mycket stenmaterial som inte kunde sugas bort. David rensade söder om mittgången igen då byggjobbarna trampat runt där. Ola rensade i korets norra, centrala del. Två mynt påträffades, ¼ öre Karl X och 2 öre 1748.

12/2-2013

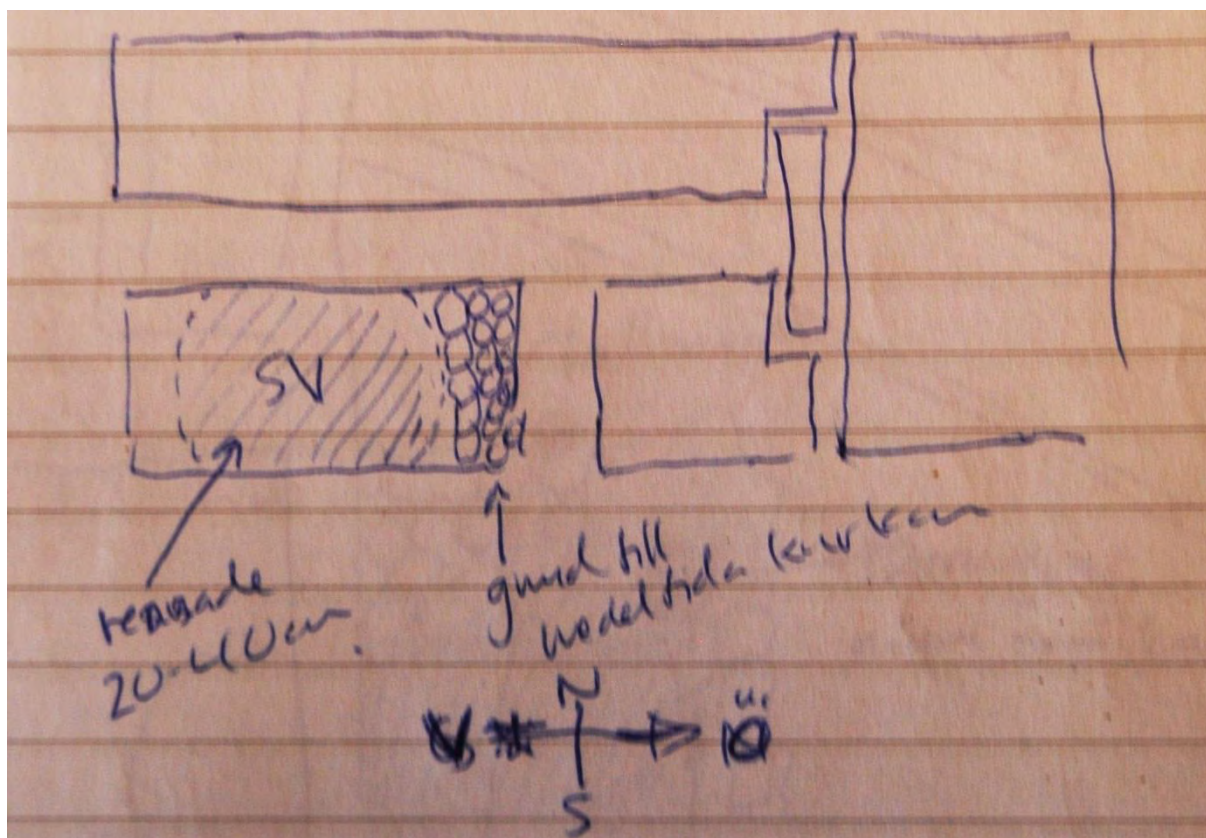
På morgonen hade sugbilsgänget tagit bort nästan hela dumphögen norr om mittgången. Vi arkeologer hjälpte till att kärra bort stenar och tippa dem utanför kyrkan. Snickarna började röja ur gjutformsvirke (från 1940-talet) under mittgångarna. Senare under dagen sögs byggesterna och dumphögarna i koret bort. Det centrala (äldre koret rensades). Det ser ut som det tidigare varit ett smalare kor där, vilket möjligen kan tyda på en 1200-talskyrka. Vid avsökning med metalldetektor påträffades fyra knappar, en stylus (skrivredskap) av tennlegering och fyra medeltida mynt i anslutning till spädbarnsskelett. Vid möte med John Molin från Länsstyrelsen, Anette Lund (byggnadsantikvarie), Peder Modin (byggledare) diskuterades hur olika problem skulle lösas. Byggsidan ville ha större djup med det kolliderade med arkeologin. Gravar i långhuset som troligen inte är mer än 200 år kan grävas bort, benen läggs i speciella kartonger. Vidare behövs antikvarisk kontroll för att gräva schakt närmast mitt och sydgången. Hur frågan med att begärda sänkning på 0,35 meter i koret ska lösas på ett bra sätt återstår att lösa. På eftermiddagen mättes kyrkan och olika anläggningar in efter mycket krångel med etableringen.

13/2-2013

Under dagen rensades koret upp ytterligare. Flera medeltida mynt påträffades runt fyndplatsen för barnskeletten. Efter rensningen ser det ut som en förhöjning, eventuellt altare intill (strax nedan den nuvarande altaruppsatsen). Sugbilsgänget sög bort massor norr om mittgången, i gravkammaren och i värmekanalerna. David rensade upp den östra delen av kammaren och ytorna intill. Han grävde även ett nord-sydligt schakt genom norralångväggen grundläggning som visade på en mycket kraftig stenläggning. Ett schakt/provgrop grävdes väster om södra gången, där påträffades en grav. Som avslutning på dagen mättes olika konstruktioner in.

25/2-2013

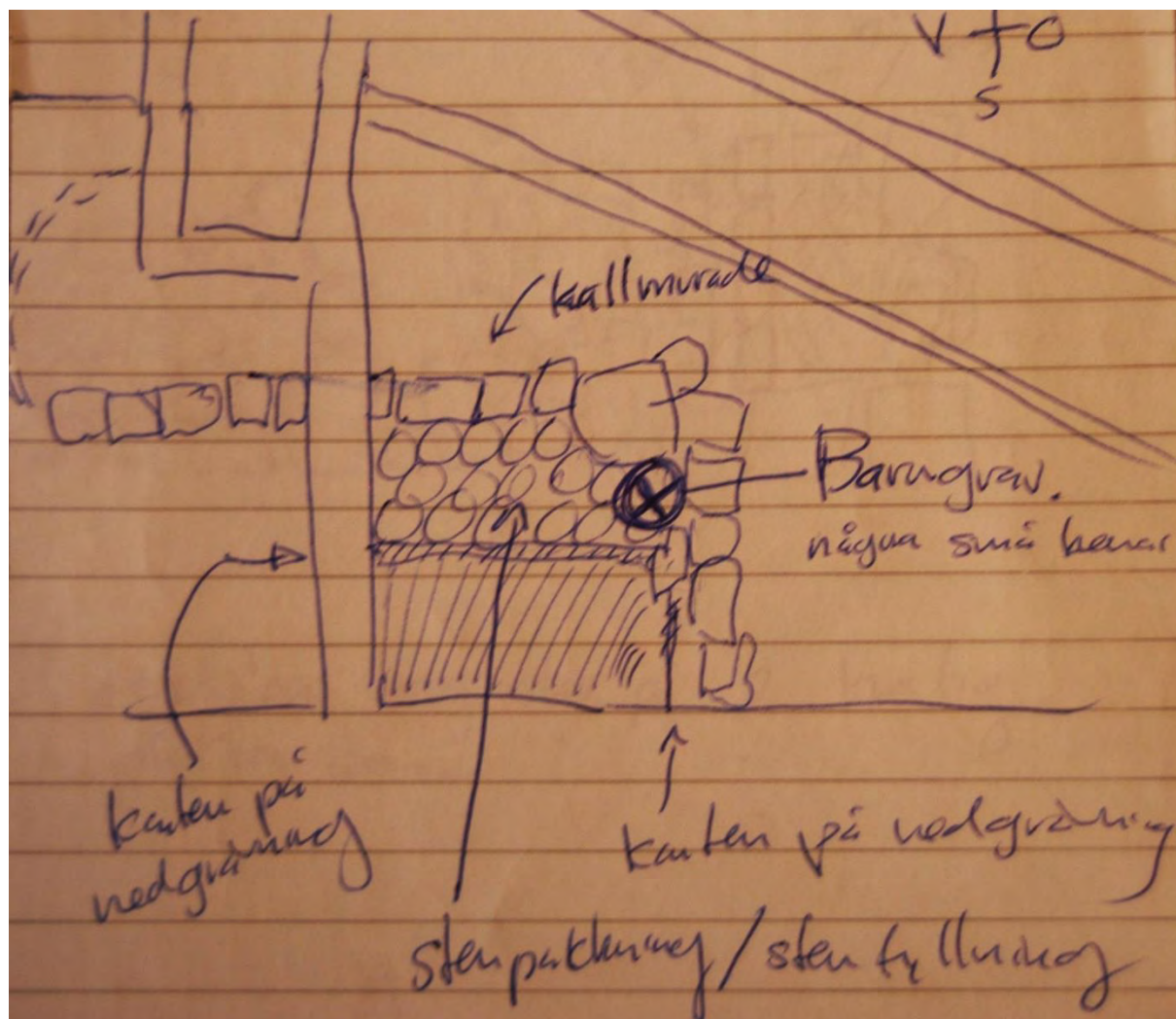
Under dagen rensades 0,2-0,4 meter av ytan väster om södra gången. En färgning cirka 3 x 4 meter i öst-västlig orientering blev synlig efter rensningen. Fyllningen bestod av grå mjäla/sand med många benrester.

Skiss över ytan söder om mittgången, väster om södra gången.

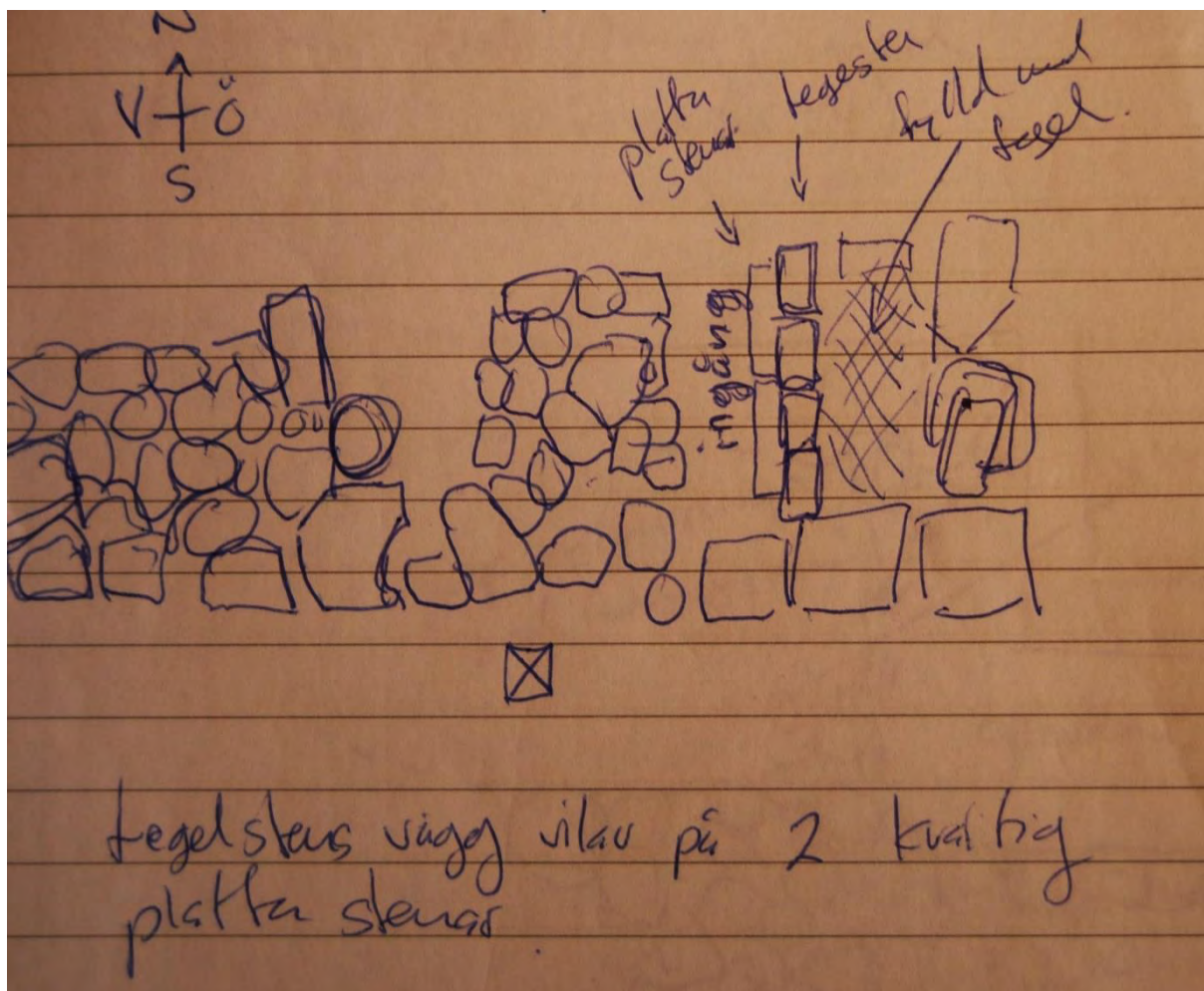
26/2-2013

Under dagen rensades ytan söder om gravkammaren och värmekanalerna. Söder om gravkammaren framkom en stenpackning/stenfyllning. En klar och tydlig nedgrävning för gravkammaren var synlig mellan den kallmurade muren till kammaren och stenfyllningen. I stenpackningen intill den kallmurade muren påträffades några små ben som möjligen kan vara rester efter en barngrav.

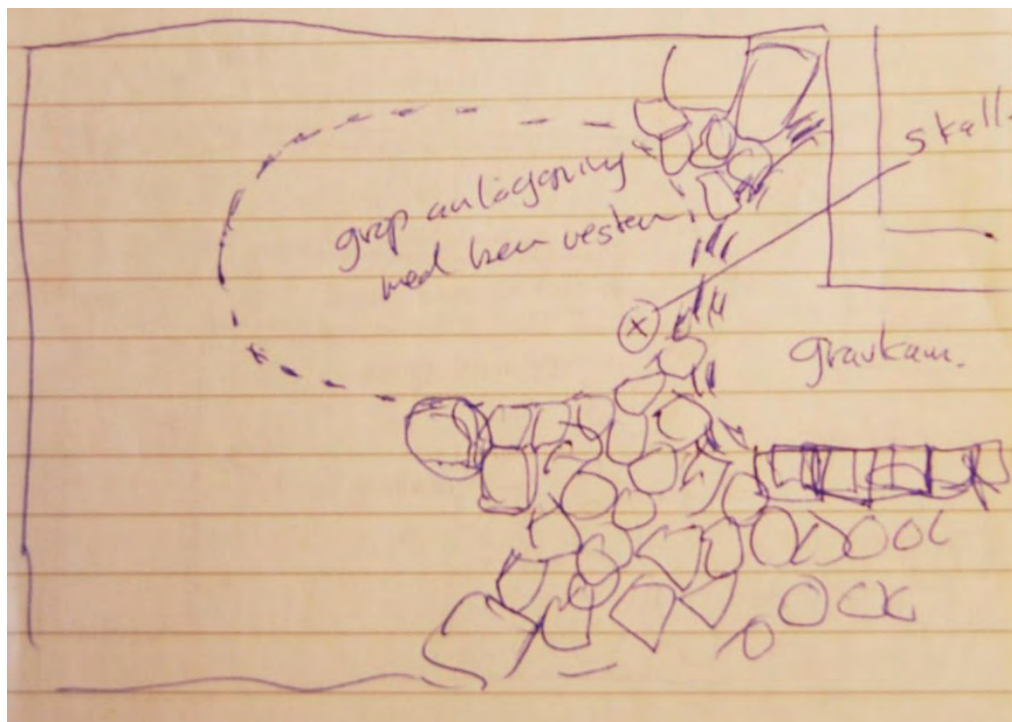
Skiss över ytan söder om gravkammaren och värmekanalen.

Ytan väster om ingången i norra korväggen (i det senare medeltida koret) rensades fram.

Skiss över ingången i norra korväggen (i det senare medeltida koret).

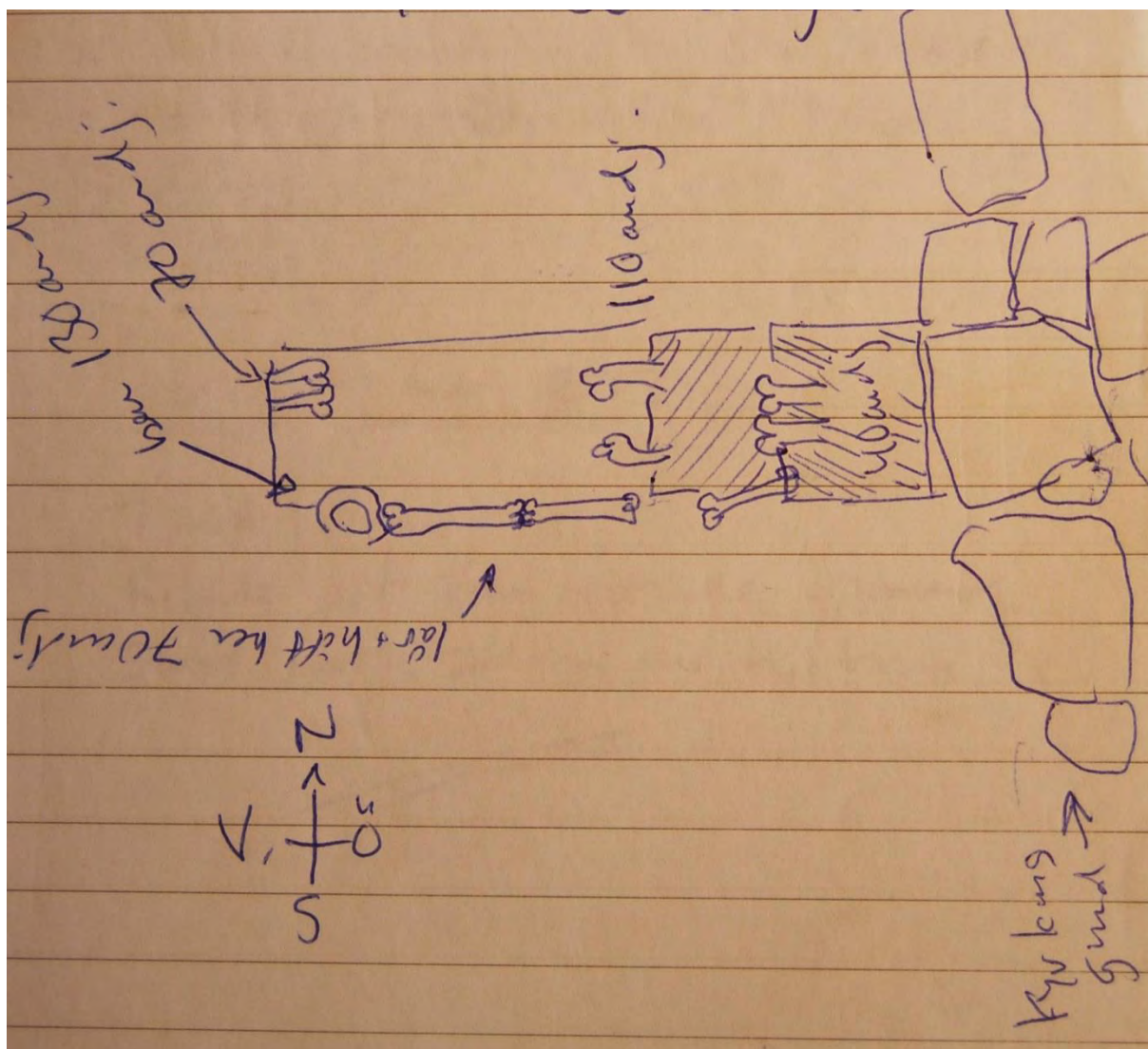
Även ytan väster om gravkammaren rensades fram. Där framträdde en anläggning 2 x 3 meter stor i öst-västlig orientering. I ytan av anläggningen påträffades en skalle samt ben.

Skiss över ytan väster om gravkammaren.

27/2-2013

David grävde ett schakt i den stora grop som tidigare dagar rensats fram (söder om mittgången, väster om södra gången). I ytan var anläggningen rundad och 4 x 4 meter stor. I ytan syntes mängder av ben. Schaktet var 2,7 meter långt och 0,7 meter brett genom sydvästra delen av anläggningen (se 25/2). Schaktet grävdes trappstegsvis 0,4- 1,3 meter ner. Det blev tydligt att flera generationer gravar fanns på platsen då schaktet bröt igenom fyra begravningar. Merparten av gravarna finns kvar efter undersökningen. Vid dagens slut nåddes botten cirka 1,5 meter ner.

Skiss över schakt på ytan väster om södra gången.

Ola ritade stenpackningen i det äldre smalare koret och rensade området där det äldre långhuset bör ha anslutit till koret. Olika konstruktioner mättes in under dagen. Det kunde konstateras att sugbilsgruppen varit inne i den medeltida kyrkan och sugit under östra delen av mittgången. Detta var inte i överensstämmelse med Länsstyrelsens beslut. Sugarbetet avbröts då fyra skelett påträffades, skallarna låg upplagda på mittgången.

28/2-2013

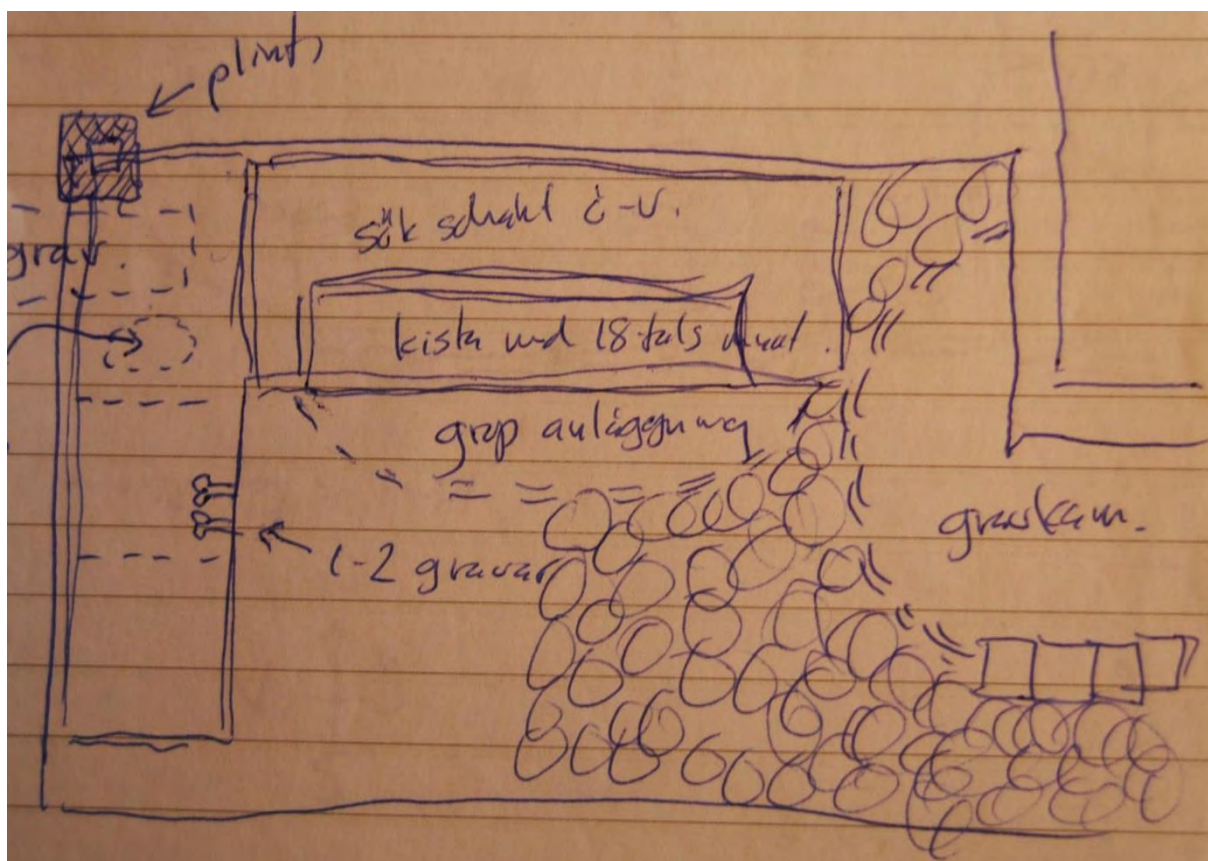
Under dagen fick vi reda på hur omfattande arbetet med det nya golvet behöver vara. Tio totala nya plintar med fundament på 0,6 x 0,6 meter placerade 1,2 meter från varandra över hela ytan utom i koret. Plintarna måste dessutom stå på hård mark. Detta kan innebära problem. Arbetsledaren Peder Modin och Anette Lund samt ingenjör var på platsen. Ola ringde Länsstyrelsen angående den nya informationen. John Molin på Länsstyrelsen skulle ringa Peder Modin och diskutera.

Ola grävde i koret och hittade två medeltida mynt. Senare grävde vi i sydöstra delen (söder om mittgången, öster om södra gången) där David upptäckte en spädbarnsgrav och en kistgrav. I kistgraven påträffades en tvåöring från 1858 (långt ner i graven). Det är alltså så att begravingar skett inne i kyrkan så långt fram i tiden. Under graven framkom en stenblockspackning. Vid grävning av schakt intill den södra gången kunde vi efter sondning påvisa stenblock längre ner även där. Blocken är del av en äldre konstruktion, en äldre kyrka eller rent av den gravhög som Hülpers refererade till på 1700-talet och som kyrkan skulle vara byggd ovanpå.

1/3-2013

Under dagen grävdes två schakt i sydöstra delen av den medeltida kyrkan (i området söder om mittgången, öster om södra gången). Det ena schaktet grävdes i nord-sydlig riktning och det andra i öst-västlig riktning. Sammantaget upptäcktes där fem gravar. I graven intill mittgången (öst-västligt orienterad) påträffades 28/2 ett mynt från 1858 samt ett kisthandtag (tydligt en sen begravning efter förbud mot gravläggningar i kyrkorummet). Under denna grav framkom en stenpackning som vi misstänkte kunde vara del av kärnröset till en järnåldersgrav.

Söder om ovanstående grav framkom en grav cirka 0,2-0,5 meter djup (ner till kärnröset).

Skiss över i området söder om mittgången, öster om södra gången.

Dagbok för den särskilda undersökningen

17/4-2013

Under dagen användes sugbil för att ta bort jorden som överlagrade röset öster om södra gången. Även en del av jorden under gångarna kunde tas bort, mjälan som överlagrade stenpackningen där var mycket hård. Omkring 5 ton jord grävdes bort och sögs bort. Stenpackningen fotograferades och började mätas in med totalstation. Fynd av skallben av barn och ett 1700-talsmynt.

18/4-2013

Byggnadsarbetarna och arkeologerna bröt bort stenpackningen efter att blocken mätts in. En profilbank lämnades kvar i linje med de under förundersökningen påbörjade profilerna. När vi forslat bort stenblocken och rensat bort jord började enstaka brända ben dyka upp. Detta gav intryck av att det var en brandgrav på platsen. Samtidigt hittades obrända människoben i fyllningen (vilket det i och för sig hade gjort hela tiden). Vi tolkade det som om benen dragits ner av råttor och dylikt. Under mittgången fanns det gravar från medeltid-

historisk tid. Vi funderade på om de skulle lämnas kvar för framtiden, eller om vi skulle undersöka och analysera dem. Vi diskuterade med byggledaren Peder Modin om hur nära grunden till södra långhusväggen vi kunde gräva utan att underminera den. Vi kom fram till att behålla den grävda vinkeln.

I muren syntes tydligt skillnaden mellan grundläggningen till den medeltida kyrkan med dess kantiga stenmaterial och den underliggande gravens rundade stenblock. Vi intervjuades av den regionala radion och Tv-4. TV-inslaget var långt och ganska bra.

19/4-2013

TV-inslaget från gårdagen sändes igen kl 6:30.

22/4-2013

Rensning och bortgrävning av stenblock. De block som uppfattades som bottenstenar i graven mättes in. Profiliritningarna kompletterades. Ett kalklager hittades under stenblocken i östra delen av stenpackningen, där hittades även ett medeltida mynt samt människoben. Östra delen av stenpackningen var alltså rätt omrörd. Besök av två amatörfilmare. Besök av John Molin från Länsstyrelsen som gjorde tillsyn.

23/4-2013

Under dagen bars stenblock upp efter att ha mätts in med totalstation. Kalklagret i "bottenlagret" har stor utbredning. De borttagna stenarna hade en krans med kalk runt sig, men egentligen inte på undersidan. Detta innebär att kalklagret flutit ut på platsen, avsiktligt eller oavsiktligt, kanske då en behållare med kalk gått sönder eller vält. Dagens undersökning visar att aktiviteterna under medeltiden varit omfattande, möjligen finns inte så mycket kvar av järnåldersgraven. Profiler kompletterades. Sugbilen skulle ha dykt upp men de hade tydligen missat att de skulle komma. Längs södra långhusväggen fanns det många barngravar. Ringde John Molin på Länsstyrelsen och diskuterade gravarna under mittgången. Det var ok att lämna dem. Ett sotigt parti påträffades närmast hörnet intill mittgången/södra gången.

25/4-2013

Under dagen sögs jordmassor bort efter att ha grävts bort med hackor och spadar. Det mesta sugarbetet ägde rum under södra mittgången och mittgången i anslutning. Det sotiga/brända området visade sig vara en bålplats. Tillsammans med byggarbetarna togs stora block bort från den sotiga ytan. Det visade sig att sotlagret var åtminstone 0,2 meter tjockt i det sotigaste området. Vi rensade hela ytan söder om mittgången, öster om södra gången.

26/4-2013

Vi rensade fram stenarna under gångarna, därefter mätte vi in dem och tog bort dem. Kalklagret rensades mer. Det hade en rektangulär form med raka kanter (sydväst-nordöst). Kalklagret mättes in och prover av kalken togs. Inget sotlager fanns under kalklagret (i alla fall inte i västra delen). Sot och kollager fortsätter in under profilen vid kyrkväggen under södra gången. John Molin och Peter Persson från Länsstyrelsen på besök. Vi diskuterade hur vi skulle göra med kyrkväggen under södra gången och om vi behövde gräva mer där. Besök av 7-8 byggnadsantikvarier med flera från Jamtli. Någon föreslog att kalklagret kunde vara en "kalkgrav" under bygget av kyrkan eller gravkammaren.

29/4-2013

Inmätning av stenar ovan brandlagret. Kalklagret (som flutit ut) grävdes bort, prover togs. Skelett av små barn i stenpackningen intill södra långhusväggen togs tillvara. Ytan mellan två betongpelare under mittgången grävdes ut, där såg röset ut att ha sin begränsning, troligen två kantstenar. En grop med kalk i ytan och delar av brandlagret undersöktes. Under eftermiddagen började brandlagret att grävas bort. Vid sällning brandlagret hittades brända ben. De sotigaste delarna av brandlagret lades i påsar för att vattensällning inomhus. Mjålan under brandlagret var rödbrun och hårt bränd (har inte sett ett så tydligt bränt lager under bålplats tidigare).

30/4-2013

Fortsatt insamling av de sotigaste delarna av brandlagret, sållning av övrigt material. Flera brända ben hittades. En profil ritades av gropen med kalk över. Ritning av långa profilen under södra gången. Inmätning av stenar under mittgången. "stolphålet" (grop) inmätt, fotat i plan och profil, två jordprover tagna.

2/5-2013

Sista dagen i kyrkan. Pollenprov togs under brandlagret i det som såg ut att vara marklager (mörkbrun mjåla). Det outgrävda delarna av kyrkan mättes in. Profilerna under södra gången och längs södra långhusväggen fotograferades. Längs södra långhusväggen kunde jordmanteln över kärnröset urskiljas. Vi måttade även kärnrösets botten och det vi tolkade som toppen. Stenpackningen i grundläggningen i västra och norra väggarna mättes in. Dagen avslutades med fotografering av kyrkan från utsidan. Kyrkan ligger på en höjd som sluttar skarpt mot öster. Mot norr och söder är sluttningen flackare.

Bilaga 10. Besiktningsprotokoll samt plan över kyrkan från 1949

LANDSANTIKVARIEN
I
VÄSTERNORRLANDS LÄN
MURBERGET - HÄRNÖSAND
TELEFON 1290

VITTERHETSAKADEMIEN
RIKSANT. ÄMBETET
Dnr: 1993 Ark. 12 APR. 1949
STATENS HIST. MUSEUM

Till

Riksantikvarieämbetet.

Enligt förordnande av Riksantikvarieämbetet besiktigade jag den 17 mars 1949 rester av en gravkammare, som påträffats vid restaureringsarbeten i Timrå kyrka.

Gravkammaren, vars läge markerats med en grön, streckad linje på bifogad plan, har varit murad av gråsten i kallmur. Där muren nu var bäst bevarad bestod den av fyra, enkla stenskiift och stod till en höjd av 1,05 m. Murens insida har varit kalkslammad. Murens överkant låg nu 0,55 m under golvnivån. Gravkammaren var till största delen raserad. Detta har antagligen skett när på sin tid en varmluftskanal anlades. Det var nu icke möjligt bestämma gravkammarens ursprungliga mått. Såväl inom som utom gravkammaren påträffades skelettdelar, vilka dock icke lågo i ursprungligt läge.

Enär golvet var uppbrutet endast i mittgången och vissa delar av koret och marken här var starkt omrörd voro några mera omfattande undersökningar icke möjliga att nu utföra.

Vid restaureringsarbetena hade altartavlan tillfälligt tagits ner. Av målning på korväggen bakom altartavlans plats framgick, att kyrkan från början haft en annan, enklare altaruppsats än den nuvarande. Sannolikt har den med vit och grön oljefärg målade triumfkrucifixbild, som nu förvaras i tornkammaren och vilken nu är applicerad på ett kors, som torde härröra från tiden för nya kyrkans tillkomst, ha utgjort denna kyrkas första altarprydnad.

Härnösand den 9 april 1949.

Bo Hellman
Bo Hellman.

Ant. t. bildarkivet.

18

*exp. 8/5
4*

*anskr. t. Vallis
nyföreg*

ATA

B
FÖREDRAGEN FÖR
RIKSANTIKVARIEN
DEN 9.4.49

DELU...
per föredragmanden

Fornminnesinventeringen 1968
Rg. 118 Kontroll 1746 f. Timrå 80

Från restaureringsarbetet i Timrå kyrka. Länsantikvarie Bo Hellman f. v. och kommunalinsp. Birger Hansson t. h. Pilen visar öppningen till den påträffade gravkammaren.

Medeltidsgravar påträffade under golvet i Timråkyrkan

Vid restaureringen av Timrå kyrka, som just nu pågår, har man under kyrkans trägolv påträffat gravkammare med skelettdelar. En del av gravarna här torde utan tvivel härröra sig från gamla medeltidskyrkan och möjligen har även i den senare kyrkan stoft av församlingsbor jordats under kyrkgolvet.

Länsarkivarie Bo Hellman, Härnösand, inspekterade i går fyndplatsen, och man kunde då så långt arbetet hittills fortskridit, konstatera en större gravkammare ungefär mittför altarringen. Gravkammaren har uppförts av grästen, som tydligen

(Forts. å sida 10, sp. 6)

varit kalkad. Över dessa gamla gravar eller kammare har troligen legat gamla gravstenar. Vid vårt besök på platsen kunde man också här och var plocka ihop skelettdelar och kranier, vilka återfördes till sin plats i grav-

Triumfkrucifixet som nu förvaras i tornkammaren.

kammaren. Huruvida flera sådana kammare döljer sig under golvet får väl en framtida undersökning visa. Nu torde man knappast ha anledning gräva upp under hela kyrkgolvet, utan man nöjer sig med den breda

mittgången, som skall beläggas med kalkstensplattor.

— Det var ganska vanligt i äldre tider, att mera framstående personer i socknen jordades i kamrar eller gravar under kyrkan. Det var ganska dyrbara gravplatser, och detta säger ju att inte vem som helst hade råd att begrava sina anhöriga där. Sedermera förbjöds gravsättning under kyrkgolven.

När man tog bort den gamla altaruppsatsen och latarmålningen, påträffade man under densamma tydliga spår efter den gamla altaruppsatsen. Från den första kyrkans altaruppsats finnes ännu bevarat ett triumfkrucifix från 1500-talet. Vidare finns kvar ett altarskåp med en S:ta Anna-bild utan dörrar samt predikstolen från år 1866. Meningen är att skapa ett särskilt litet kyrkomuseum i nedre tornrummet efter en del ombyggnader där.

Den gamla medeltidskyrkan

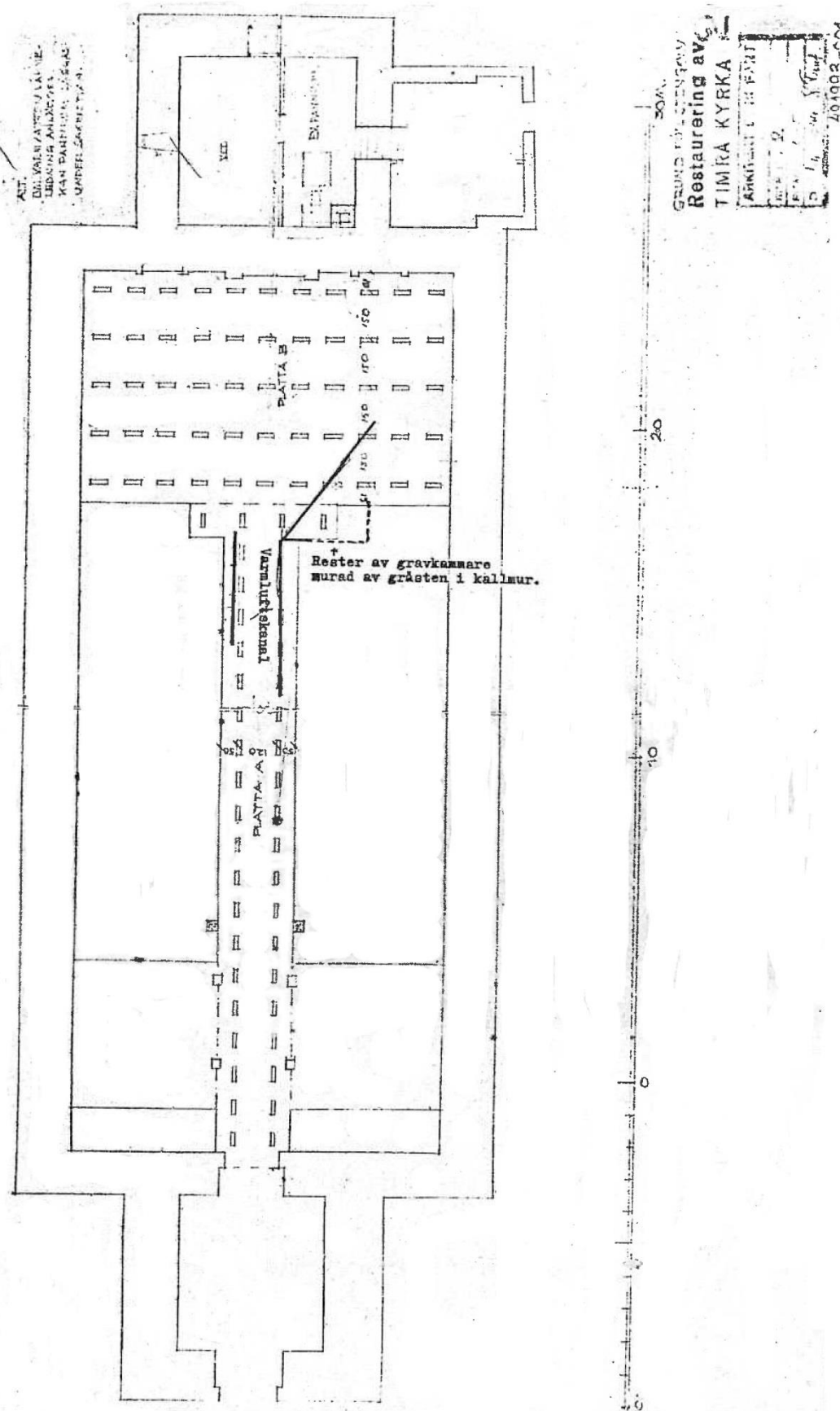
skulle enligt Hülphers ha haft en längd av 26½ alnar och en bredd av 15½ alnar. Flera gamla kyrkoklenoder är väl här liksom på andra håll borta. Bl. a. omtalade riksantikvarie Joh. Bureus i sin »Sumla» en S:t Göransbild i Timrå kyrka i början av 1800-talet »S:t Jörans fästemo i Timrådhs kyrkia».

En kortare historik av Timrå kyrka är kanske på sin plats. På platsen för en medeltidskyrka uppfördes här den nuvarande kyrkan 1794—96 av byggmästare Per Hagmansson. Tornets övre del fullbordades 1835 efter ritning av arkitekten F. M. Bäck. Av inredningen återstår i ursprungligt skick blott den murade altaruppsatsen med skulpterade trädetaljer och oljemålning, vidare den i tornrummet förvarade läktarbarriären. Vidare finns där delar av en äldre orgelfasad, möjligen från 1843. Predikstolen utfördes 1851 efter ritning av G. M. Kjellström och omarbetad av J. N. Hawerman. Senare torde altarringen och läktarbarriären vara gjorda, liksom orgelfasaden. 1898—99 genomgick kyrkan restaurering, samt satte en i många fall olycklig prägel på interiören. Väggar och valv försågs då med målningar.

Dessa tillskott

är helt främmande för kyrkans gustavianska karaktär, framhåller kommunalingenjör Birger Hansson, som övervakar arbetet. Det blir också en ganska omfattande renovering och meningen är att så smidigt som möjligt försöka återskänka kyrkan den ursprungliga karaktären. Först och främst skall murarna och putsen undergå en genomgripande reparation, golvet rivs upp och i mittgången ersätts med kalkstensplattor, värmesystemet ersätts med nytt el-system, väggar och valv skrapas rena från målningar, nya bankkvarter med fasaddörrar insätts, vidare skall läktaren ökas ut och förses med den gamla läktarbarriären. Ytterligare en hel del arbeten skall genomföras för att återställa Timrå gamla tempel i ett värdigt skick.

Timrå Tidning 5/10/68

Bilaga 11. Konserveringsrapport.

20131212

Konserveringsrapport

1. **Fyndort:** Medelpad. Timrå sn
RAÄ
Fastighet Timrå Prästbol 1:1
Ls dnr 431-8822-12
Länsmuseets dnr 2013/9
Invnr M

1.1 **Antal föremål:** 36 föremål – 27 mynt och 9 övriga föremål

1.2 **Material:** järn, kopparlegering, silver, tenn/blylegering

1.3 **Önskad åtgärd:** konservering

2. **Korrosionsstatus – kopparmynt**

Kopparmynt: F2, F3, F8, F9, F15, F16, F18, F20, F21, F24.

På samtliga kopparmynt syntes en antydning till prägling på åt- och frånsidor innan konservering. En del av mynten hade en ganska tunn lerbeläggning med inslag av fläckvisa gröna korrosionsprodukter på ytan. Dessa var F2, F3, F9, F16, F18, F21, F24. Andra hade en något tjockare skrovligare korrosionsbeläggning (F8, F15, F20). Ytorna täcktes helt eller delvis av ljusgröna porösa korrosionsprodukter med inslag av lera och små gruskorn. Ingen av kopparmynten uppvisade några tendenser till sprickbildningar eller kantskador. På följande sidor visas mynten före och efter konservering (ovan före konservering och undre bilden visar efter konservering).

Besöksadress
Riddargatan 13 (Armémuseum),
Stockholm
Postadress
Acta KonserveringsCentrum AB
Riddargatan 13 D
11451 Stockholm

Telefon
073 360 74 73
070 522 98 91

E-post
sophie.nystrom@actakonservering.se
info@actakonservering.se
www.actakonservering.se

Bankgiro
230-7155

Organisationsnummer
556744-7395
Företaget godkänt för F-skatt

acta KonserveringsCentrum AB

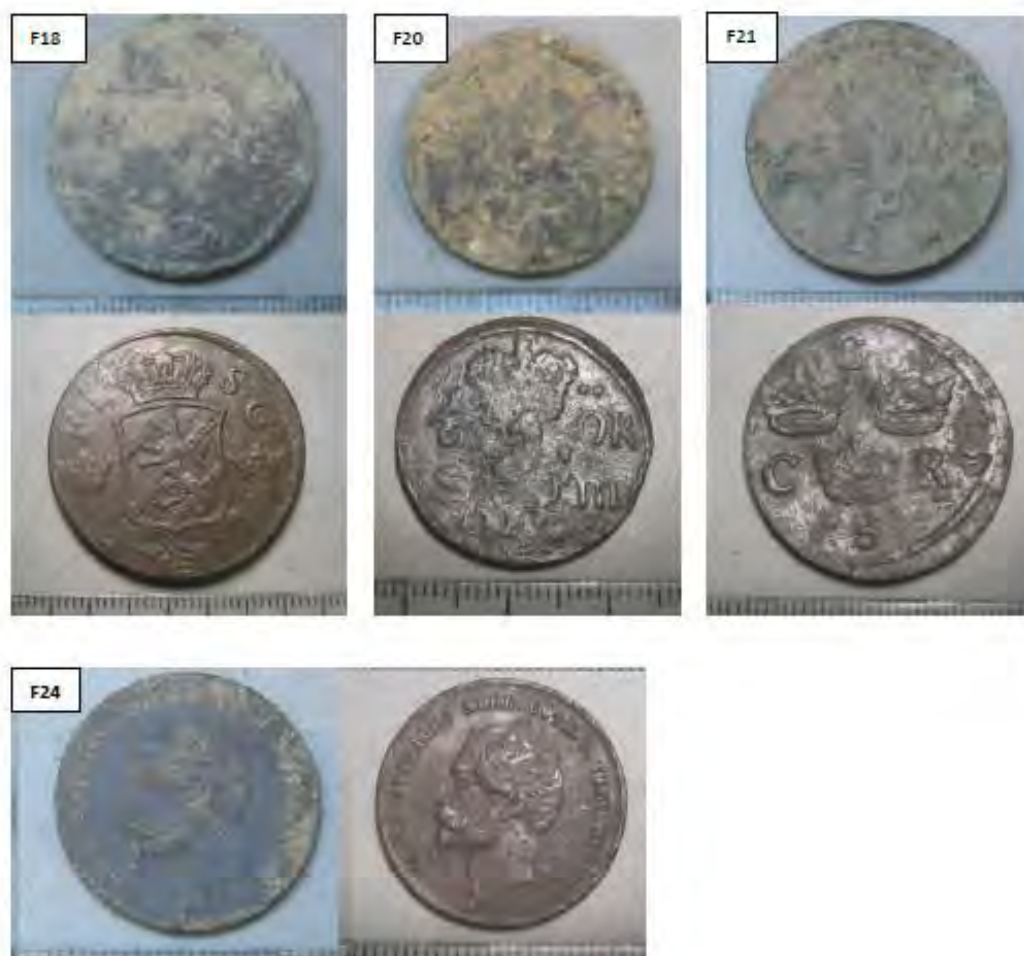
Besöksadress
Riddargatan 13 (Armémuseum),
Stockholm
Postadress
Acta KonserveringsCentrum AB
Riddargatan 13 D
11451 Stockholm

Telefon
073 360 74 73
070 522 98 91

E-post
sophie.nystrom@actakonservering.se
info@actakonservering.se
www.actakonservering.se

Bankgiro
230-7155

Organisationsnummer
556744-7395
Företaget godkänt för F-skatt

2.1 Korrosionsstatus – silvermynt

Silvermynt: F7, F10, F11, F12, F13, F14, F17, F19, F22, F23, F26, F27, F28, F33, F34, F35, F36.

Silvermynten består av brakteater (ensidigt präglade) och mynt med dubbelsidig prägning. Brakteaterna är ömtåliga och har en likartad korrosionsbeläggning på ytorna. Ytorna täcks av tunna gröna korrosionsprodukter blandad med lera och inslag av enstaka hårt sittande små gruskorn. En del av mynten har små skador i form av kantskador och dessa är: F13, F27, F33, F34 och F35.

Dessutom förekommer halva mynt alternativt ett fragment. Dessa är: F10 (halv), F17 (fragment), F23 (halv), F28 (halv).

Besöksadress
Riddargatan 13 (Armémuseum),
Stockholm
Postadress
Acta KonserveringsCentrum AB
Riddargatan 13 D
11451 Stockholm

Telefon
073 360 74 73
070 522 98 91

E-post
sophie.nystrom@actakonservering.se
info@actakonservering.se
www.actakonservering.se

Bankgiro
230-7155

Organisationsnummer
556744-7395
Företaget godkänt för F-skatt

acta KonserveringsCentrum AB

Besöksadress
Riddargatan 13 (Armémuseum),
Stockholm
Postadress
Acta KonserveringsCentrum AB
Riddargatan 13 D
11451 Stockholm

Telefon
073 360 74 73
070 522 98 91

E-post
sophie.nystrom@actakonservering.se
info@actakonservering.se
www.actakonservering.se

Bankgiro
230-7155

Organisationsnummer
556744-7395
Företaget godkänt för F-skatt

acta KonserveringsCentrum AB

Besöksadress
Riddargatan 13 (Armémuseum),
Stockholm
Postadress
Acta KonserveringsCentrum AB
Riddargatan 13 D
11451 Stockholm

Telefon
073 360 74 73
070 522 98 91

E-post
sophie.nystrom@actakonservering.se
info@actakonservering.se
www.actakonservering.se

Bankgiro
230-7155

Organisationsnummer
556744-7395
Företaget godkänt för F-skatt

acta KonserveringsCentrum AB

Besöksadress
Riddargatan 13 (Armémuseum),
Stockholm
Postadress
Acta KonserveringsCentrum AB
Riddargatan 13 D
11451 Stockholm

Telefon
073 360 74 73
070 522 98 91

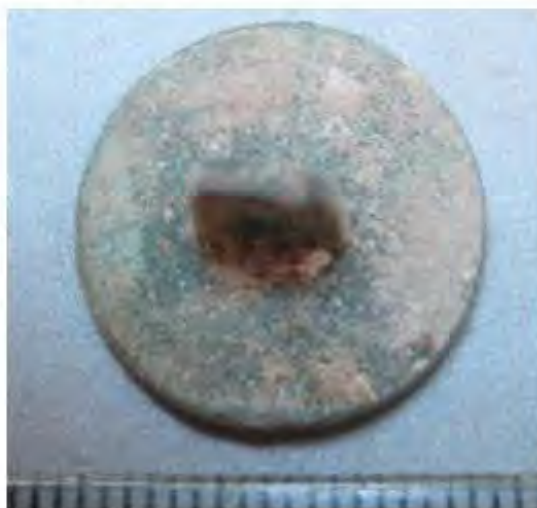
E-post
sophie.nystrom@actakonservering.se
info@actakonservering.se
www.actakonservering.se

Bankgiro
230-7155

Organisationsnummer
556744-7395
Företaget godkändt för F-skatt

2.2 Korrosionsstatus – övriga föremål

F1 Knapp. Kopparlegering. Mönster runt randen. Bra skick. Ytan täcks av ett kompakt tunt lerskikt. Under detta skikt framträder en ljusgrön yta med porösa korrosionsprodukter. Inslag av gropkorrosion.

Ovan: före konservering, fram- och baksida.

Ovan: efter konservering, fram- och baksida.

Besöksadress
Riddargatan 13 (Armémuseum),
Stockholm
Postadress
Acta KonserveringsCentrum AB
Riddargatan 13 D
11451 Stockholm

Telefon
073 360 74 73
070 522 98 91

E-post
sophie.nystrom@actakonsvering.se
info@actakonsvering.se
www.actakonsvering.se

Bankgiro
230-7155

Organisationsnummer
556744-7395
Företaget godknt för F-skatt

KonserveringsCentrum AB

F4 Knapp. Beslag? Kopparlegering. Förgylld invändigt. Bra skick. Den metalliska ytan framträder utan några korrosionsprodukter, endast lite lera syns fläckvis på ytan. Dekor på ovansidan.

Ovan: före konservering, fram och– baksida.

Ovan: efter konservering, fram och– baksida.

Besöksadress

Riddargatan 13 (Armémuseum),
Stockholm

Postadress

Acta KonserveringsCentrum AB
Riddargatan 13 D
11451 Stockholm

Telefon

073 360 74 73
070 522 98 91

E-post

sophie.nystrom@actakonservering.se
info@actakonservering.se
www.actakonservering.se

Bankgiro

230-7155

Organisationsnummer

556744-7395
Företaget godkänt för F-skatt

KonserveringsCentrum AB

F5 Knapp. Kopparlegering. Halvrund i genomskärning. Ytan täcks av ett tunt lerskikt med inslag av korrosion och små gruskorn. Ingen antydan till dekor på ytan.

Ovan: före konservering, fram- och baksida.

Ovan: efter konservering, fram- och baksida.

Besöksadress
Riddargatan 13 (Armémuseum),
Stockholm
Postadress
Acta KonserveringsCentrum AB
Riddargatan 13 D
11451 Stockholm

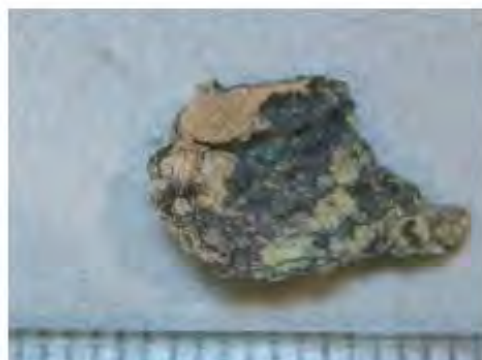
Telefon
073 360 74 73
070 522 98 91

E-post
sophie.nystrom@actakonservering.se
info@actakonservering.se
www.actakonservering.se

Bankgiro
230-7155

Organisationsnummer
556744-7395
Företaget godkänt för F-skatt

F6 Fragment av silver. Ornerad på ena sidan. Ytan täcks av ett småskrovligt korrosionsskikt med inslag av lera och små gruskorn.

Ovan: före konservering, fram- och undersida.

Ovan: efter konservering, fram- och undersida.

F25 Knapp av tennlegering. Knappen har en ögla på baksidan med rester av järnkorrosion och trä på. Knappens ovansida är deformerad och täcks av en skrovlig hård vitbrun beläggning med inslag av gruskorn.

Ovan: före konservering, fram- och baksida.

Besöksadress
Riddargatan 13 (Armémuseum),
Stockholm
Postadress
Acta KonsveringsCentrum AB
Riddargatan 13 D
11451 Stockholm

Telefon
073 360 74 73
070 522 98 91

E-post
sophie.nystrom@actakonsvering.se
info@actakonsvering.se
www.actakonsvering.se

Bankgiro
230-7155

Organisationsnummer
556744-7395
Företaget godkänt för F-skatt

Ovan: efter konservering, fram- och baksida.

Ovan: ögla på baksidan med rester av järnkorrosion och trä på ytan.

F29 Bokspänne med dekor på ovansidan. Troligen silver. Antydning till dekor på ovansidan syntes innan konservering. Ytan täcks av ett kompakt lerskikt blandad med delvis hårt sittande gröna småskrovliga korrosionsprodukter på ytan.

Ovan: före konservering, fram- och baksida.

Ovan: efter konservering, fram- och baksida.

Ovan: detaljbild av ansikte.

Besöksadress
Riddargatan 13 (Armémuseum),
Stockholm
Postadress
Acta KonserveringsCentrum AB
Riddargatan 13 D
11451 Stockholm

Telefon
073 360 74 73
070 522 98 91

E-post
sophie.nystrom@actakonsivering.se
info@actakonsivering.se
www.actakonsivering.se

Bankgiro
230-7155

Organisationsnummer
556744-7395
Företaget godkänt för F-skatt

KonserveringsCentrum AB

F30 Stylus av tenn/blylegering. Ca 6.4 cm lång. Ytan täcks fläckvis av ett tunt lerskikt. På ytan syns också slitage spår.

Ovan: före konservering.

Ovan: efter konservering.

Ovan: detaljbild av slitage spår.

2.3 Korrosionsstatus – järn

F31 Kisthandtag med trärester. Ytan täcks av ett skrovligt hårt korrosionsskikt med inslag av små korrosionsblåsor. Korrosionen är blandad med en vitbrunaktig beläggning med inslag av små gruskorn.

Besöksadress
Riddargatan 13 (Armémuseum),
Stockholm
Postadress
Acta KonserveringsCentrum AB
Riddargatan 13 D
11451 Stockholm

Telefon
073 360 74 73
070 522 98 91

E-post
sophie.nystrom@actakonsvering.se
info@actakonsvering.se
www.actakonsvering.se

Bankgiro
230-7155

Organisationsnummer
556744-7395
Företaget godkänt för F-skatt

Ovan: kisthandtag före konservering.

Ovan: kisthandtag efter konservering.

F32 Ljushållare. Ytan täcks av ett skrovligt korrosionsskikt. Inslag av små gruskorn och lera förekommer. Spetsen har spår av murbruk . Ca 11.8 cm lång.

Ovan: detaljbild av

Ovan: ljushållare före och efter konservering.

Besöksadress
Riddargatan 13 (Armémuseum),
Stockholm
Postadress
Acta KonserveringsCentrum AB
Riddargatan 13 D
11451 Stockholm

Telefon
073 360 74 73
070 522 98 91

E-post
sophie.nystrom@actakonservering.se
info@actakonservering.se
www.actakonservering.se

Bankgiro
230-7155

Organisationsnummer
556744-7395
Företaget godkänt för F-skatt

3. Konservering – mynt

Mynten fotograferades inledningsvis. Försiktig mekanisk bearbetning under mikroskop med hjälp av penslar och skalpell med syfte att avlägsna överflödiga korrosionsprodukter och förtydliga präglingen. Mynten putsades avslutningsvis med en mjuk roterande gethårstrissa. Fotografering efter konservering.

3.1 Konservering – övriga föremål

Föremålen fotograferades inledningsvis. Försiktig mekanisk bearbetning under mikroskop med hjälp av penslar och skalpell med syfte att avlägsna överflödiga korrosionsprodukter och förtydliga eventuell dekor. Avslutningsvis putsades föremålen med en mjuk roterande gethårstrissa. Till detta användes lite mikrokristallint vax som ytskydd. Fotografering efter konservering.

3.2 Konservering – järn

Föremålen fotograferades inledningsvis. Järnet lades sedan ner ett bad innehållande avjoniserat vatten för att laka ur klorider i ca 3 månader. Vattnet byttes regelbundet (ca 2 gånger i veckan) och vid varje byte mättes kloridhalten med hjälp av silvernitratt. Efter avslutad urlakning dehydrerades jämföremålen i två olika etanolbad (1 vecka vardera). Torkning i ugn i en vecka. Mekanisk bearbetning av föremålen med hjälp av skalpell och mikroblästring. Som blästermedel användes glaspulver. Avslutningsvis ytskydd behandlades järnet med dinitrol och mikrokristallint vax. Träresterna på kisthandtaget konsoliderades med 5% Paraloid B72 i etanol. Fotografering efter konservering.

3.3 Anmärkning

Jämföremålen ska hanteras med handskar och förvaras i ett klimatiserat utrymme med högst 18% RH (relativ luftfuktighet).

Sophie Nyström
Konservator

Besöksadress
Riddargatan 13 (Armémuseum),
Stockholm
Postadress
Acta KonserveringsCentrum AB
Riddargatan 13 D
11451 Stockholm

Telefon
073 360 74 73
070 522 98 91

E-post
sophie.nystrom@actakonservering.se
info@actakonservering.se
www.actakonservering.se

Bankgiro
230-7155

Organisationsnummer
556744-7395
Företaget godkänt för F-skatt

Bilaga 12. Tidningsartiklar

Utgrävningar

Gamla mynt är en del av fynden.

Fynd i kyrkan

- Flera mynt från olika medeltid-perioder.
- Olika knappar från medeltiden.
- Lämningar efter ett begravet spädbarn.
- Stylus ett medeltida skriv-redskap.

Ola George, arkeolog från Länsmuseet Murberget, undersöker Timrå kyrka.
FOTO: LARS WINDH

Medeltida gravfynd under kyrkans golv

TIMRÅ Utgrävningarna inne i Timrå kyrka är i full gång. Och fynden är både spännande och makabra.

– Här om dagen hittade vi ett begravet spädbarn vid koret, säger arkeolog Ola George.

Efter det att Timrå kyrka blivit angripet av hussvamp så har hela golvet i kyrksalen brutits upp.

Det har gett arkeologerna fritt tillträde till marken under kyrkan där det tidigare låg en medeltida kyrka.

– Timrå kyrka är byggd uppe på den gamla, säger Ola George, arkeolog vid Länsmuseet Murberget.

Kanske äldre

Han förklarar också att utgrävningarna under golvet ger indikationer på att resterna av en medeltida kyrka som ligger där kan vara äldre än man först trott.

Vid utgrävningarna har den gamla grunden till kyrkan fastställts mer exakt och det tillsammans med de överraskande fynden gör att tankarna börjat gå bakåt i tiden. Fram tills nu har kyrkan daterats till 1300 eller 1400-talet men nu kan historiken kanske behöva skrivas om.

– Nu har vi hittat en konstruktion som talar för att kyrkan är äldre, säger Ola George och pekar runt i kyrkan och förklarar var de olika fynden gjorts.

“Ovanligt och spännande”

De arkeologiska utgrävningarna har pågått i snart två veckors tid och nu ska resultaten sammanställas. Den gamla stenkyrkan från medeltiden har en ungefärlig storlek på 15x9 meter och att få tillträde till en så pass stor yta som det upp-

brutna golvet i kyrksalen erbjuder hör inte till vanligheterna för arkeologerna.

– Det är spännande och väldigt ovanligt, säger Ola George.

Renoveringen beräknas bli klar till sommaren. Men det är inte helt säkert eftersom det beror på vad specialisterna på länsstyrelsen har att säga om arkeologernas fynd.

Lars Windh

ST 15/2-13

UTGRÄVNING. Innan renoveringen av det hussvampdrabbade golvet i Timrå kyrka vill länsstyrelsen veta exakt vad som finns under kyrkan. Foto: MOA FREDHOLM

Fynd gjorda i Timrå kyrka

Golvet i Timrå kyrka ska renoveras efter angreppet av hussvamp. Men först ska utgrävningar göras för att se hur man ska gå tillväga.

– Den gamla medeltidskyrkan som stått där Timrå kyrka står nu kan vara äldre än man trott, säger Ola Georg, arkeolog, Murberget.

Timrå kyrka drabbades av hussvamp i golvet för ett år sedan. Nu är det dags för renoveringen,

men först ska en utgrävning göras.

Under kyrkan har det nämligen stått en medeltidskyrka, och från länsstyrelsens håll vill man veta vad som finns kvar och om det behövs några speciella åtgärder inför renoveringen.

Ola Georg, arkitekt på plats, berättar att man gjort fynd som tyder på att den gamla kyrkan är äldre än man trott.

– Det har funnits ett smalare kor innan det utvidgades, det pekar mot att kyrkan kan vara från

1200-talet och inte 1300–1400-talet som man trott hittills. Det är jätteintressant.

Framme vid koret har man också hittat mynt, och med hjälp av dessa hoppas man kunna fastställa kyrkans ålder mer exakt.

Gårdagen var sista dagen för fas ett, sen ska länsstyrelsen besluta om de behöver veta mer innan renoveringen. I så fall kommer Murberget och Ola Georg att återvända för vidare studier.

Moa Fredholm

Handwritten note: Dagbladet 19/2 - 13

● **Timrå kyrka** | De arkeologiska fynden sammanställs

Uppfördes på en historisk plats

TIMRÅ Skelett från begravda spädbarn och medeltida mynt tas nu till hjälp för att datera Timrå kyrkas historia.

En kyrka som byggts på en medeltida sådan - och det på en gravhög från järnåldern.

- I höst ska vi ha resultaten klara, säger arkeolog Ola George.

Det är nu cirka ett och ett halvt år sedan den otrevliga upptäckten gjordes - Timrå kyrka var hemsökt av hus-svamp. Inte bara kyrktornet, där upptäckten först gjordes, var drabbat, när övriga utrymmen undersöktes visade det sig att den även spridit sig under kyrksalens samt korets golv.

Länsmuseet Murberget kopplades in redan i ett tidigt skede.

- Direkt efter att golvet brutits upp var vi på plats för att se så att inga forminnen skadades, säger arkeolog Ola George.

Redan innan visste man nämligen att kyrkan som uppfördes mellan åren 1794-1796 byggts på en kyrka från medeltiden.

En kyrka man tidigare daterat till 1300-1400-talet. - Nu såg vi att den äldre kyrkan bestod av två faser, en äldre med ett smalare kor som man brukar säga härstammar från 1200-talet. Först vid ett senare tillfälle hade man vidgat koret, säger han.

Fler fynd än vad man förväntat sig har gjort att de arkeologiska utgrävningarna under kyrkgolvet dragit ut

Ola George.

på tiden. Men nu är de klara och resultatet ska sammanställas.

Ett flertal medeltida mynt som hittades under utgrävningarna har lämnats in för konservering samt analys. Något som Ola George hoppas vara till hjälp för att datera den äldre kyrkan.

- Dessutom har vi hittat flera skelett från spädbarn och foster begravda inne i koret, kyrkans allra heligaste plats, säger han.

Skelett från barn har även hittats längs kyrkans södra långvägg.

- Vi har skickat ett ben till analys för att se hur gammalt det är, säger Ola George, som även berättar att kyrkan byggts på en gravhög från järnåldern vilken är en del av ett stort gravfält.

Med spänning väntar nu Ola George in resultaten från analyserna.

- I höst ska det vara klart, säger han.

Text & Foto
Helen Gerlin

060-66 35 45
helen.gerlin@dagbladet.se

1700-talskyrkan i Timrå är inte bara byggd på en medeltida kyrka utan även på en gravhög från järnåldern. Fynd från den arkeologiska utgrävningen ska nu datera den ursprungliga kyrkan.

REPORTAGE
text Emilia Elsson Foto Pär Olert

Avslöjad historia

För drygt ett år sedan upptäckte man att Timrå kyrka drabbats av russvamp. Nu genomgår kyrkan en omfattande renovering för att bli fri svampen. Men inget ont som inte har något gott med sig: antligen kan man ta del av platsens långa historia.

– Det är ett fantastiskt fornlämningsområde, säger arkeologen Ola George.

» Längs vägen står kranier utplacerade på rad. **Fynd som vid första anblicken kan framstå som makabra, men som berättar om en intressant tid i kyrkans historia.** »

Benresterna kommer att begravas i en anonym grav vid kyrkogården.

Magnus Mattsson och hans kollegor letar sig sakta genom jordlagren under kyrkan.

Det var bara fint folk som fick begravas inne i kyrkan.

Pastor Anders Surenqvist.

Utanför Timrå kyrka viner snön. Längs med kyrktornet löper en byggnadsställning och på marken står en container som vittnar om att kyrkan förvandlats till en byggarbetsplats. Vi hinner inte många steg in i kyrkan förrän vi stoppas och ombeds ta på oss skyddsdräkter.

– Det är för att ni inte ska dra med svampen härifrån sedan, men den är inte farlig för människor, förklarar Pernilla Stennek, fastighets- och kyrkogårdsföreståndare vid Timrå församling. Inne i kyrkan surrar byggflakarna högljutt. Större delen av golvet är upprustat och den inre delen som fortfarande är välbehållen gömmer sig bakom plastskydd. För ungefär ett år sedan upptäckte man hussvamp i både golvet och kyrktornet och i början av januari i år inledde man en omfattande renovering av kyrkan.

Pernilla Stennek och projektledaren Peder Modin visar oss runt och berättar om arbetet.

– Vi missänkar att svampen uppstod i samband med en restaurering på 1950-talet. Så förutom att ta bort det som är smittat måste vi också se till att svampen inte kommer tillbaka igen, berättar Peder.

Pernilla och Peder fattar tillsammans med Länsstyrelsen alla beslut gällande renoveringen. Visionen är att kyrkan ska se likadan ut som förr, med några mindre justeringar.

– För ögat kommer allt se likadant ut, för vi vill ju ta till vara på det historiska värdet och inte ändra allt för mycket. Men

vi kommer samtidigt försöka öka tillgängligheten och göra det mer handikappvänligt, berättar Pernilla.

Längre in i kyrkan är arbetet i full gång. Innan saneringen kan påbörjas ska David Loeffler och Ola George, arkeologer från Läns museet i Mörby, dokumentera historiskt viktiga föremål och se till så att ingenting kommer till skada.

De berättar att kyrkan, som stod färdig 1796, genomgick en restaurering under mitten av 1900-talet där man lät reter från en medeltida kyrka på samma plats. Den här gången har man förutom gamla gravar och mynt också hittat bevis på att den medeltida kyrkan kan vara betydligt äldre än man tidigare trott.

– Det har funnits ett smalare kor innan det utvidgades, och det pekar mot att kyrkan kan vara redan från 1200-talet, berättar Ola innan han blir avbruten av sin kollega.

– Kom hit och hjälp till, och ta med dig metallrekort! ropar David entusiastiskt.

Bredvid dem står en korg med benknotor och längs vägen står kranier utplacerade på rad. Fynd som vid första anblicken kan

framstå som makabra, men som enligt David Loeffler berättar om en intressant tid i kyrkans historia. – Till exempel var det bara fint folk som fick begravas inne i kyrkan, så vi kan utgå ifrån att dessa personer tillhörde samhällseliten. Samtidigt kan man inte undgå att tänka på all den tragedi som har utspelat sig här, konstaterar han.

Pernilla Stennek är fastighets- och kyrkogårdsföreståndare vid Timrå församling.

TIMRÅ KYRKA – PÅ SAMMA PLATS SEDAN MEDELIDEN

Nuvarande Timrå kyrka upplöses 1794–96. På samma plats stod tidigare en medeltida kyrka. I nuvarande kyrka inlär trolsen den medeltida kyrkans östra och södra murar samt dess sakristia. Under åren har kyrkan genomgått ett flertal renoveringar och restaureringar. Bland annat har man gjort om tornet, försett kyrkans insida med färgrika målningar och gjort kyrkan mer handikappvänlig. Under en restaurering på 1950-talet hittade man en raserad gravkammare från medeltiden under kyrkans golv.

Efter ett tag kommer pastorn Anders Sundquist och gör oss

besöker kyrkan sedan renovering, en påbörjades och han studerar arkeologerna med stor nyfikenhet.

– Det är ju alldeles svindlande, tänk så mycket vi får lära oss om vår historia nu, utbrister han uppspelt.

Anders har varit pastor i Timrå församling i snart 40 år och har en stark relation till just Timrå kyrka. Han berättar att varje kyrka har sin

» Den medeltida kyrkan kan vara betydligt äldre än man tidigare trott »

När golvet i Timrå kyrka bröts upp avslöjades att kyrkan kan vara från 1200-talet.

Davie Loeffler, projektledaren Peter Modin och Ola George söker skatter i marken under kyrkan.

Även i kyrkans torn upptäcktes hussvamp som nu måste avlägsnas.

Projektleddaren Peter Modin.

egen känsla och karaktär och att kyrkan är av stor betydelse även för dem som inte är religiösa.

För det är här många av de största livsmomenten äger rum. Man ser barn döpas och konfirmeras, ungdomar ta studenten, folk som gifter sig och begravs, berättar han.

I slutet av maj beräknas arbetet vara färdigt och då kan gudstjänsterna återvända till Timrå kyrka igen. Pernilla Stenck hoppas att allmänheten ska kunnat ta del av de fynd man hittat.

– Först ska mynthen analyseras på Kungliga mynkabinettet i Stockholm men sedan hoppas jag att de och de andra fynden kan bli en del av en permanent utställning här i kyrkan. Benresterna kommer vi däremot begrava i en anonym grav på kyrkogården, berättar hon. ♥

» Jag hoppas att fynden kan bli en del av en permanent utställning här i kyrkan. Benresterna kommer vi däremot begrava i en anonym grav på kyrkogården. «

RENOVERINGEN

Renoveringen inleddes i början av januari och beräknas vara färdig i slutet av maj. Under tiden hålls gudstjänsterna i Johansnäsgränd. Arbetet beräknas uppgå till en kostnad av fem miljoner kronor. Förutom att avlägsna allt smittat material måste man sanera området, ta till vara på historiskt viktiga föremål, sedan återställa golv och kyrktorn och slutligen avlägsna all lukt och se till så att svampen inte kan frodas igen. Svampen är inte farlig för människor men är den absolut farligaste virkesföroreningen och kräver omfattande åtgärder. Hussvamp uppstår när den ligger tätt packad och kommer i kontakt med fukt och byggs ofta upp under en lång period. Svampen måste också komma i kontakt med kalk för att överleva och förekommer därför ofta i närheten av skorstenar och murbruk.

Bilaga 13. Myntförteckning

Nr	Fnr	Vikt	Land	Myntutgivare	Period	Myntort	Valör	Årtal	Beskrivning / Metall	Referens	Präglad ca	Anmärkning	Foto
1	23	0,1	Sverige	Johan Sverkersson	1216-1222	Östra Aros	Penning		Brakteat IO--ES / Silver	LL III:4		½ frgm	23
2	10	0,1		Erik Eriksson/ Knut länge	1222-1229, 1234- 1250	Sigtuna	Penning		Brakteat SIG- / Silver	LL V:1		½ frgm	10
3	17	0,1		Knut länge	1229-1234	Östra Aros	Penning	-	Brakteat -VTV- / Silver	LL IVA:3		1/4 frgm	17
4	33	0,2		Valdemar		Svealand	Penning		Brakteat, liljekrona / Silver	LL IX:4			33
5	28	0,1		Valdemar		Svealand	Penning		Brakteat, liljekrona / Silver	LL IX:-		½ frgm	28
6	11	0,4		Magnus Eriksson	1319-1364		Penning		Lejon)(krona / Silver	LL XXVI:1a	1319-1340	Bitecken: klöver	11
7	36	0,3		Magnus Eriksson			Penning		Lejon)(tre kronor, kors / Silver	LL XXVII:11	1340-1354		36
8	12	0,2		Magnus Eriksson		Stockholm?	Penning		Brakteat, krona, strålring / Silver	LL XXVIII:4a; MG VI:1e	1360-1363		12
9	27	0,2		-		Stockholm	Penning		Kränt huvud / Silver	BM KrH Äla	1300-1325		27
10	22	0,3		-		Stockholm	Penning		Kränt huvud / Silver	BM KrH Älld	1363-1370		22
11	34	0,3		-		Stockholm	Penning		Kränt huvud / Silver	BM KrH Älle	1363-1370		34
12	13	0,2		-		Stockholm	Penning		Kränt huvud / Silver	BM KrH Yllc	1410-1440		13
13	35	0,2		-		Stockholm	Penning		Kränt huvud / Silver	BM KrH YII-	1410-1440		35
14	26	0,3		-		Söderköping	Penning		Kränt S / Silver	BM KrS Äc	1370-1380		26
15	14	0,1	Land?			-	Penning		Brakteat, slät ring / Silver			Ej bestämbar	14
16	7	1,3	Sverige	Gustav II Adolf		Stockholm	1 öre	1619	Silver	SM 72			7
17	21	11,2		Karl X Gustav		Avesta	1/4 öre	1660	Koppar	SM 64			21
18	19	1,0		Karl XI		Stockholm	1 öre	1687	Silver			Mm AS = Anders Strömmer	19
19	16	7,5		Karl XI		Avesta	1/6 öre sm	1666	Koppar		SM 356a		16
20	15	5,4		Karl XI		Avesta	1/6 öre sm	1677	Koppar				15
21	20	6,2		Karl XI		Avesta	1/6 öre sm	1681	Koppar				20
22	9	3,4		Karl XII		Avesta	1/6 öre sm	1716	Koppar				22
23	8	2,8		Karl XII		Avesta	1/6 öre sm	1718	Koppar				23
24	2	3,7		Ulrika Eleonora	1719-1720	Stockholm	1 öre km	1720	Koppar			På nödmynt	2
25	18	25,3		Fredrik I		Avesta	2 öre sm	1748	Koppar				18
26	3	27,2		Adolf Fredrik		Avesta	2 öre sm	1764	Koppar				3

27	24	5,7		Oscar I		Stockholm	2 öre	1858	Koppar					24
----	----	-----	--	---------	--	-----------	-------	------	--------	--	--	--	--	----